ՉԱՐԵՆՑ

2

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

2

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1963

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

ЕГИШЕ ЧАРЕНЦ

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

2

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН
1963

Խմբագրական կոլեգիա

Ս. ՍՂԱԲԱԲՅԱՆ, Ա. ԶԱՔԱՐՅԱՆ,
Է. Դ. ԹՈՓՉՅԱՆ, Ա. ԽՆՃԻԿՅԱՆ, Գ. ՄԱՀԱՐԻ

Տեքստը պատրաստեց և ծանոթագրեց
Ա. Գ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Հատորի խմբագիր
Ս. Բ. ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ

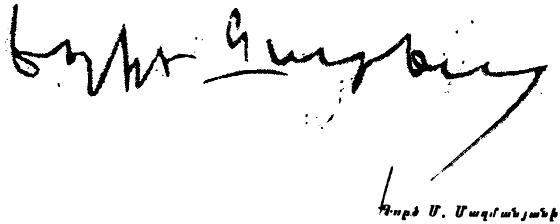

Գործ Մ. Մազմանյանի

ՊՈԵՄՆԵՐ և ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ

1915

ԿԱՊՈՒՏԱՉՅԱ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

(Հատվածներ անավարտ պոեմից)

I

Ես սիրում եմ նստել ամեն իրիկուն,
Պատուհանիս առաջ երկա՜ր ու երկա՜ր.
Նայել պահվող ճամփաներին անանուն
Ու երազել խնդություններ արևառ։
Նայել կանաչ հովիտներին՝ արևի
Իրիկնային երանգներով շղարշված,
Խմել լույս երանգները վերևի՝
Երջանկացած ու հարբած։
Ականջ դնել ցորենների շշուկին
Եվ սպասել, որ շշուկները բուրեն
Ու երգ դառնա երկնասլաց իմ հոգին
Ու երազները մեղմորեն. օրորեն։
Ես սիրում եմ նստել մենակ ու անձայն,
Աչքերս հառել հուրհրատող երազին,

Վսեմ ձայներ, որ զնգացին ու անցան
Երանգների պես իրիկվա երազի։
Ապրել՝ հարբած երազներով իրիկվա,
Սուզվել անտես՝ աղբյուրների կարկաչում,—
Հարբե՜լ, հարբե՜լ ու մոռանալ առօրյան
Եվ հավատալ, որ հեռվից բախտն է կանչում.

II

Կա հոգեկան անհունության մի վայրկյան,
Երբ ամեն ինչ սուրբ է թվում ու անբիծ,
Երբ երազ է դառնում տաղտուկ առօրյան
Ու դառնում են ուղևորները ճամփից։
Դուռս բաց է, դուռս բաց է ձեզ համար
Օ՜, հեռավոր բարեկամներ ու քույրեր.
Սիրտս վառել է կրակները անմար՝
Հին երազներն ու կարոտները հրե։
Սիրտս վաղո՜ւց ձեր գալուն էր սպասում,
Հավատում էր կարոտակեզ, որ կգաք,
Ու կլինի հանդիպումի երազում
Քաղցր ժպիտ ու խնդություն ու կրակ։
Ա՜խ, ես գիտեմ, որ դուք կգաք խնդագին,
Լո՜ւյս կվառեք մառախուղում ու մուժում—
Ու մի անմար կարոտանքով կրկնակի
Ճամփա կընկնենք իրիկնային մշուշում...

III

Օ՜ հեռավո՜ր, կապուտաչյա՜ սիրուհիս.—
Հովիտի մեջ փրփրուն գետն էր հոսում
Եվ անդադրում պատմում էր ինձ, որ ունիս
Դու գգվանքներ ու գրկանքներ սիրասուն։

Այնտեղ, կանաչ ու ծաղկաշատ գետափին
Տնակս այնքա՜ն հոգեթով էր ու անդորր.
Լսում էի ալիքների երգը հին,
Որ ինձ թվում էր մայրական մի օրոր։
Ալիքների հազարաձայն երգի մեջ
Ես գիտեի գուշակել քո ապագան,
Լսում էի կարոտերգերդ անվերջ,
Լսում էի խոստումներդ՝ ես կգա՛մ։
Ուռին, բարդին ու թթենին գետափնյա
Լսում էին ինձ հետ երգերը ջրի
Ու սիրտ շոյող շշուկներով դյութական
Թախծում էին մենության մեջ օրերի։
Ա՜խ, իմ գետակն ու իմ այգին հայրական,
Գետեզերքին՝ իմ երազը տխրամած.
Ե՞րբ, ե՞րբ էր, որ ասացիր՝ ես կգամ —
Ու խոստումիդ սիրտս խնդաց ակամա...

IV

Օ՜ հեռավո՜ր, կապուտաչյա՜ սիրուհիս...
Հովիտի մեջ փրփրուն գետն էր հոսում
Ու փսփսում էր երազներ անհունի
Գորշ օրերի միանման երազում։
Ելնում էր մայրս տնակից հնամյա,
Մեր քայլերով գնում էր ափը ջրի
Ու թթենին մեղմ օրորում էր նրա
Թախիծը հին, անհրապույր օրերի...
Ես չըգիտեմ, ես չըգիտեմ հիմա էլ՝
Աղջի՞կ ես դու, թե այն տնակն ու այգին,
Ուր հոսեցին իմ երազները չահել
Ու վայրկյանները անոփոփ պատրանքի։
Բայց ես գիտեմ, որ սիրեցի քեզ մի օր,

Երբ հասկացա, որ աշխարհում դու չկաս,
Բայց երազի ուղիներով հեռավոր
Դու մի գիշեր պիտի իջնե՞ս, պիտի գաս,
Հավատացի, որ կտեսնեմ քեզ մի օր
Ու կլինես դու իմ անբիծ հարսնացուն՝
Արևների նման պայծառ, լուսավոր,
Ճաճանչների նման Վահագն Աստըծու։
Աներևո՛ւյթ, կապուտաչյա՛ սիրուհիս,—
Գիշերների տխրության մեջ լուսընկա,
Սիրտս տալով շշուկներին անհունի
Ես մեն-մենակ լույս ճամփաներդ ընկա...

V

Որոնումիս ճանապարհին անծանոթ
Չհոգնեցի, չհոգնեցի ես երբեք։
Այրում էր իմ սիրտը հեռու մի կարոտ,
Կանչում էր լույս հեռուներդ անեզերք։
Գնո՞ւմ էի գիշերային իմ ճամփով
Ես միայնակ ու տրտում։
Միայն կարոտս էր հեքիաթում հոգեթով
Երազանքներ անպատում։
Ու լուսընկա ուղիներում անանուն—
Կարոտակեզ, սիրակեզ,
Անբառ սիրով ու կարոտով մի անհուն —
Քեզ սպասում էի ես։

VI

Ու լուռ էր այնպես։ Հեռու-հեռվում
Մի հազարամյա վանք էր երևում։
Փայլում էր ոսկին հնամյա խաչի —
Եվ ես կանգ առա նրա առաջին։

Ճամփան՝ ոլորուն՝ դեռ իջնում էր վար,
Դեպի դաշտերի գիրկը, ուր չկար
Մարդկային աղմուկ ու երգ ու շառաչ,—
Երազ էր կարծես՝ անապատ դառած։
Ու լուռ էր. այնպես։ Վայրկյանն էր հոսում։
Ու հին լռության լաբիրինթոսում
Սպասում էին դաշտ, հովիտ ու քար—
Կարծես թե մեկը այցի պիտի գար։

VII

...Եվ մի օր ես այն հին վանքը մտա։
Շուրջը կաղնիներ հաղթ բազմել էին։
Երգում էր անուշ զանգը հնամյա
Ու թախծում էին գորշ քարերը հին։
Եվ այն հին վանքի կամարների տակ,
Ուր մի անիմաց, անիմանալի
Գոյության ճախրում կա լուրջ ու պարփակ՝
Ես ծունկ չոքեցի աղոթքներով լի։
Թեկուզ չվառվեց տոնական բույլով
Ջահը վերևի, ջահը հազարաչ.
Թեկուզ չբացվեց վարագույրը մով
Եվ ո՛չ մի ձնձղա անուշ չզնգաց.
Թեկուզ ոչ մի երգ չլսվեց վանքի
Այն հազարամյա կամարների մեջ—
Բայց հոգիս զգաց մի հին բերկրանքի,
Բախտավորության ու սիրո վայրէջք։
Եվ սիրտս լցվեց անհուն մի խնդում։
Հասկացա, որ կա, կգա, կլինի...
Ու ժպտում էր ինձ երկիրը տրտում,
Երկիրը ցավի, սուգի, արյունի...

VIII

Վերադարձա տուն...
Վայրկյանն իմաստուն, եկել է ահա։
Գնացել են մեր հնձվորներն արդեն
Ու հսկում եմ ես հին շեմքի վրա։

Գնացել են մեր հնձվորներն արդեն։
Ես մենակ նստած սպասում եմ լուռ։
— Ծերմա՞կ սիրուհիս, ես գիտեմ, գիտեմ,
Որ նրանք հիմա հնձում են տխուր...

Ցավում է հոգիս ու խոցվում է խոր.
Վառվում է քո հին կարոտն իմ հոգում։
Բայց ինչո՞ւ է սիրտս այսպես բախտավոր
Եվ ինչո՞ւ է ցավն այսպես ամոքում...

Հնձում են հիմա հնձվորներն այնտեղ.
— Ծերմակ սիրուհի՛, կապուտաչյա քո՛ւյր...
Արևը հիմա այրում է այնտեղ
Խե՛ղճ հնձվորների կրծքերը մաքուր...

Իսկ ես անսփոփ սպասում եմ դեռ
Վերադարձների բերքառատ ժամին։—
Օ՜, հեռու իմ քույր, երկիր իմ անտեր—
Այնտեղ, երևի, քրքջում է քամին...

IX

Օ՜, իմ հեռո՛ւ, կապուտաչյա՛ սիրուհի,
Երկիր իմ որբ, արնաքամ ու ավերակ...
Օրերում այս տառապանքի ու մահի
Վառել է իմ սիրտը հեռու մի կրակ։
Որը կգա։ Ու հեռավոր դաշտերից

Մեր հնձվորները, հոգնաբեկ, կգան տուն։
Կբոլորեն սեղանի շուրջը նորից
Ու կլինի հազա՜ր ծիծաղ ու խնդում։
Ու խնջույքում, աներևույթ դու կգաս,
Սիրտս կզգա քո թովչությունը մոտիկ.
Եվ չես լինի դու արնավառ մի երազ,
Ու կխնդան քո զավակներն անոթի...
Կտեսնեն քեզ հանկարծ լուսե՜ ու պայծառ
Ու կլինես դյութ հարազատ ու անուշ։
Մութը կանցնի ու մառախուղը անծայր
Հուշ կդառնա, հնամենի մի զրույց...

X

Կապուտաչյա՛ սիրուհիս, ամուսնանանք պիտի մենք
Արևի տակ՝ հայրենի հովիտներում կանաչուն։
Ու հնամյա աշխարհում մենք բախտավոր կլինենք,
Կապուտաչյա՜ սիրուհի՛ս, դրախտայի՜ն իմ թռչուն։
Հովիտներում հայրենի, հովիտներում սրբազան
Կլինի մի հարսանիք հազարնվագ ու խնդուն,
Երգ ու ծիծաղ կլինի ու աղջիկները կգան
Ու կպարեն հնամյա պարերը խե՜նթ ու ճկուն։
Ու գինիներ կլինեն արնափրփուր ու կարմիր,
Որպես երազն արյունիս, որպես հոգուս զոհը հիր։
Ու ծաղիկներ կլինեն բազմաբույր ու բազմերանգ՝
Հարսանիքիս խնջույքին փսփսալու են նրանք
Առասպելները ապրված ու զրույցներ հնամյա
Նրանց մասին, որ չկան ու մոռացվել են հիմա։
Եվ ե՛ք, եկե՛ք հարսանիքիս օրն այնքան երգ կլինի,
Այնքան խնդում ու ծիծաղ, այնքան ցնծանք արյունի,—
Եկե՛ք, եկե՛ք, սրբազան հովիտներում հայրենի
Վառը մի սուրբ խրախճանք, մի հարսանիք կլինի։

1915—1916

ԴԱՆԹԵԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ

I

Մենք ճամփա ընկանք առավոտ ծեգին՝
Կապույտ երկնքի խորությամբ արբած։
Թարմ, թեթև էր մեր ճամփորդի հոգին՝
Ուրախ էինք մենք և մեր սիրտը — բաց։
Կանչում էր, կանչում ճամփան ամենքին՝
Ոլորապտույտ մեր առաջ փռված։

Ու՜լ վերջին անգամ նայեցինք մենք ետ,
Ուր ոչինչ չկար մեզ համար դյութիչ.
Անցյալը կորել, ցնդել էր անհետ,
Որպես երազում արձակած մի ճիչ։
Ո՛չ մի տխրություն չէր ճախրում մեզ հետ
Կախարդել էր մեզ առավոտը ջինջ։

Պար էինք խաղում ու երգեր ասում,
Ջենքերի փայլով հրճվում էինք մենք։

Կարծես մանկական կապույտ երազում՝
Ամեն ինչ այնպես ժպտում էր աննենգ։
Ո՛չ հրաժեշտի անորոշ հուզում,
Ոչ էլ մեռնելու կասկածանք կար նենգ։

Անսահման դաշտն էր փռված մեր առաջ։
Ոսկի հասկերով ողջունում էր մեզ
Աշխարհի հեռուն՝ բա՜ց, լայնատարա՜ծ,
Արևի շնչով լվացված կարծես։
Իսկ ճամփան, անծայր իրանը փռած,
Թավալվում էր. մի հսկա օձի պես։

Թեթև քայլերով ու սրտով թեթև
Քայլում էինք մենք կայտառ ու ջահել։
Մեր հոգին ուներ թռիչքներ ու թև՝
Ո՜վ էր մեզ արդյոք այդպես հմայել...
Նայում էին մեզ լեռները պարթև՝
Կոչո՛ւմն է նրանց — հավիտյա՛ն նայել։

Ուշ իրիկուն էր, երբ մի գյուղ մտանք.
Վրաններն արդեն պարկըված էին,
Երբ նույնպես ուրախ, անհոգ, անվտանգ
Բոլորեց իսկույն մեր շուրջպարը հին.
Զնգացին նորից հազա՛ր երգ ու վանկ
Եվ վերջին անգամ պղպջաց գինին։

Լուսնյակը արդեն բարձրացել էր վեր
Եվ չորս դին փռել արծաթե մշուշ,
Երբ հոգնած մտանք վրանները մեր,
Խոտերի վրա պառկեցինք անուժ.
— Է՜, բարի գիշեր, անգին ընկերներ,—
Ու խոր քուն մտանք, քնեցինք անուշ։

II

Եվ ուրախ էինք այսպես — երեք օր։
Բայց հետո հանկարծ բացվեց մեր առաջ
Մի ավեր ուղի, ուր անհուն ու խոր
Մի տառապանքի խորշակ կար վառած։
Եվ կամաց-կամաց դարձավ վիրավոր
Մեր հոգին ջահել ու բազմաերազ։

Երկինքն էլ կարծես փոխվել էր արդեն։
Անձրևներ էին մեր գլխին տեղում։
Ավերված ուղին փռված էր մեր դեմ՝
Իր ծայրը թաղած մեգ-մառախուղում։
Եվ երկնքի պես մեր հոգին էլ թեն՝
Անձրևների տակ մրսում էր, դողում։

Ճամփի մոտ ընկած տեսանք մի դիակ։
Կանգնեցինք, մի պահ նայեցինք իրար։
Փտել էր արդեն անձրևների տակ.
Ի՞նչ ցեղից էր նա — այդ ո՞վ կիմանար։
Իր ապրած կյանքից ամեն հիշատակ
Սրբել էր, տարել անձրևը վարար։

Երկա՜ր կանգնեցինք։ Մի զինվոր-ընկեր
Դիակն հրելով, խնդաց խելագար։
Բայց չէ՞ որ նա՛ էլ կրել է զենքեր,
Եղել է մեզ պես կյանքի սիրահար։
Ես մտածեցի՝ գնում ենք մենք է՛լ
Այսպիսի դիակ դառնալու համար։

Եվ անցա առաջ։ Լեռներից անդին
Երևաց հանկարծ արեգակը հուր։
Եվ ես մոռացա այն այլանդակ դին,

Ընչեցի հողի թարմությունը խոր,
Եվ նորի՛ց իմ բաց ու լցված սրտին
Աշխարհը թվաց այնքան թա՜րմ ու նո՜ր։

Արևի ոսկի մատները իջան
Ու գուրգուրեցին հեռուները թաց։
Հավիտյան վազող ու միշտ ժրաջան՝
Խոտերի միջից առվակը խնդաց։
Եվ թեթև՜ ճեղքած սլաքի նման
Դեմից մի թռչուն անցավ սրընթաց։

Ախ, այդ դաշտերի հեռուն ոսկեգույն,
Այդ երկինքների կապո՜ւյտը պայծառ...
Ամեն ինչ կարծես ասում էր հոգուն,
Որ այս աշխարհում, քմահաճ ու չար՝
Պետք չէ՛, որ մարդը հեկեկա անքուն —
Աշխարհում մի օր ապրելու համար։

Եվ ես հարց տվի հանկարծ ինքս ինձ,
Թե ո՞ւր ենք գնում այսպես եռանդով։
Չէ՞ որ աշխարհում կա խոր մի կսկիծ,
Ամենքի համար կա մի վիշտ անթով—
Էլ ի՞նչ ենք ուզում վերցնել կյանքից
Անհարեկիչի խելագար խանդով։

Ինչո՞ւ է երազն այս աշխարհավեր
Կախվել մեր գլխին այսպես կուրորեն։
Ինչո՞ւ են փռում այսքան ցավ, ավեր,
Հողմերը այս չար ե՞րբ պիտի լռեն։
Եվ ո՞վ է լարում այսպիսի դավեր—
Կյանքը դարձնում նզովյա՛լ գեհեն։

92—2

Եվ մի՞թե մարդիկ այստեղ չե՞ն նայել
Երբեք հեռուներն այս լա՜վ աշխարհի,
Ուր արևը բյո՜ւր հրաշք է վառել,
Որ մարդու հոգին խանդավառ, բարի՝
Գգվի մի անմար հիացքով ջահել—
Ամեն մի խոտի, ամեն մի քարի։

Ախ, ո՛չ... Սատանա՛ն քրքջացել է այս
Ոսկի դաշտերի քնքշությանը խոր,
Փռել է կարմիր խորշակ ու երաշտ,
Վառել է ոսկի հասկերը բոլոր։—
Սրտի կսկիծով ես անցա առաջ
Ու շուրջս նորից նայեցի մոլոր։—

Եվ ահա — կրկին մի քանի դիակ։
Եվ այստեղ ահա — վարսեր կանացի։
Իսկ այստեղ, արնոտ վերմակների տակ—
Զորցած փշրանքներ արմանբրկ հացի։
Ո՞վ է հեռացել այստեղից — մենակ,
Քարացած սրտով, լուռ, առանց լացի։

Իսկ այստեղ ահա մի ոսկրացած ձեռք։
Մարմինը չկա։ Ընկած է անձայն։
Հեռևում գտանք ւրունքները մերկ,
Իսկ մի քիչ հեռուն — ատամներ ցիրցան։
Իսկ այնտեղ, ժայռի կատարին այն լերկ,
Մոռացել էին մի հին հրացան։

Սարսափած սրտով մենք անցանք առաջ,
Եվ մեր հայացքից արյուն էր կաթում։
Լուսնոտի նման բութ ու շվարած՝
Այլևս ոչինչ չէինք նկատում։

Մի անհուն կսկիծ ուսերիս առած՝
Լուռ քայլում էինք արնաբույր տոթում։

Իրիկնամուտին մենք մի գյուղ մտանք։
Անունն էր միայն, իսկ ինքը չկար։
Այլանդակ գուղձեր՝ դևի ապարանք։
Մնացինք՝ գիշերն հանգչելու համար։
Եվ գիշերն ամբողջ պատմեցին նրանք
Զրույցներ արնոտ ու խայտանկար...

III

Եվ նորից՝ կանուխ, առավոտ ծեգին,
Մենք ճամփա ընկանք անխոնջ ու համառ։
Այս անգամ արդեն լեռնոտ էր ուղին,
Բայց տրտունջ չկար մեր հոգու համար։
Նախատում էինք տրտնջացողին,
Դեպի նա դառնում անողոք ու չար։

Ես չեմ մոռանա մեր վերելքը սեգ
Դեպի լեռների գագաթներն անտես։
Այնքան գեղեցիկ չի՛ եղել երբեք
Տոկացող կամքի ծառացումը վես։
Թվում էր՝ թռիչք ու թևեր ունենք,
Հնոցնե՞ր կային մեր կրծքում ասես։

Սառած ճամփեքով գնում էինք մենք՝
Աշխարհի բեռը ուսերիս առած։
Իսկ ձյունոտ ճամփան խաբող էր ու նենգ՝
Սայթաքում էինք, բայց անցնում առաջ։
Վագրերի նման ճկուն էինք մենք՝
Աչքերս ձյունոտ գագաթին հառած։

Վերելքը ծանր էր և ուղին — ավեր։
Եվ այնտեղ չկար ո՛չ մարդ, ո՛չ թռչուն։
Եվ շարա՜ն-շարա՜ն բարձրանում էր վեր
Մեր բեռնավորված ընկերների շունչ։
Իսկ ձյունն անընդհատ լարում էր դավեր՝
Ոտքերիս կպած մեզ վա՛ր էր կանչում։

Կեսօր էր արդեն, երբ հսկա լեռան
Ձյունապատ ու ցուրտ գագաթը հասանք։
Կանգնեցինք ճերմակ գագաթի վրա,
Ուր ո՛չ արարած, ո՛չ բույս կար, ո՛չ կյանք։
Եվ կրծքերը մեր ահից թունդ առան՝
Խորո՜ւնկ զգացինք, որ ապրում ենք, կա՜նք։

Հպարտ հայացքով նայում էի ես
Եվ խմում էի անսահման հեռուն։
Բարձրության վրա խորո՜ւնկ է այնպես
Մարդկային հոգին անհունը սիրում։
Անհո՛ւն հրճվանքով զգում էի ես,
Որ լա՛վ է, որ կամ այս հին աշխարհում։

Եվ խորասուզված կույս հեռուների
Անսահման ու խոր անհունության մեջ—
Ես հոգուս խորքում լուռ ուխտում էի
Լինել գթասիրտ, ու հպարտ, ու մեծ—
Երբ հեռվից հանկարծ մի զինվոր-ընկեր
Դողդոջուն ձայնով ինձ իր մոտ կանչեց։

Մոտեցա... և քար կտրած մնացի։—
Ձյուների վրա ընկած էր մի կին,
Որ առանց խոսքի ու առանց լացի
Մեռնում էր՝ անմիտ մի ժպիտ դեմքին։

Չոր մատների մեջ փշրանքը հացի
Սեղմել էր ամուր, որպես գանձ անգին։

Աչքերը թարթեց նա վերջին անգամ
Եվ գոհ ժպտալով ժպտադեմ հանգավ։
Սարսափելի էր այս ամենն այնքան,
Որ մեր շրթերից ո՛չ մի բառ չընկավ։
Բայց ճչում էր մեր սրտերում կարկամ
Մի անհուն կսկիծ ու մի հսկա ցավ։

Մենք լուռ փորեցինք սառցի կուրծքը ծեր
Եվ անալելու թաղեցինք նրան։
Դողդոջուն, սառած, չոր ձեռքերը մեր
Նույն ձյունն անհամբույր դարսեցին վրան։
Եվ ճամփա ընկանք, որպես մեռելներ,
Թաղելով այնտեղ և մեր խիղճն ունայն։

Ու քայլում էինք, հոգնած ու մռայլ,
Այդ ճամփաների հետքերով ավեր։
Եվ Մեր թափորի ընթացքն համրաքայլ
Չար, մահաշշուկ բարձրանում էր վեր։
Եվ մեր համր հոգին ծանր էր, որպես քար,
Եվ չէինք կարող այլևս ցավել։

Մենք չէինք կարող խղճալ ոչ-ոքի.
Կսկիծն էր նստել մեր հոգիներում։
Զգում էինք, որ մի մութ թշնամի
Նենգ, դարան մտած, պահվել է հեռուն։
Զգում էինք, որ չար ոսոխ կա մի,
Որ վերք է տալիս ու մահ է բերում։

Եվ սուրբ էր թվում ճամփան ահավոր,
Այդ ճամփան խելառ, քմահաճ բախտի։

Եվ քայլում էինք մենք հանդիսավոր,
Որպես մի անհուն, սրբազան ուխտի։
Եվ վերջին անգամ երդվում էինք, որ
Ոչ-ո՛ք իր ուխտը երբե՛ք չխախտի։

Եվ՝ ծանրաբեռնված քարավաններով՝
Դառնում էր մեկը ճամփաներից ետ։
Ի՞նչ էր հավաքել, ինչո՞ւ, ո՞ւմ գնով—
Մութ էր մեզ համար, անմիտ, անհեթեթ։
Բարեկամ էր նա, բայց մե՛ր արյունով
Բարեկամ դարձած մի գիշեր մեզ հետ...

Եվ թշնամի էր մեզ ամեն մի քար
Եվ ամեն մի իր լարում էր դավեր։
Եվ անցնում էինք մենք հանդիսաքայլ
Այն ճամփաների հետքերով ավեր,
Ուր ո՛չ մի էակ այլևս չկար,
Ուր մարդ չէր կարող խղճալ ու ցավել...

IV

Եվ ահա մի օր մենք մտանք մի գյուղ,
Որ գտնվում էր ծովակի ափին։
Ավերված էր նա։ Այստեղ ու այնտեղ
Մի քանի տներ դեռ մխում էին։
Իսկ ծովի կապույտ ջրերը հնչեղ
Դեռ երգում էին իրենց երգը հին։

Կարկաչուն, հնչուն մանուկների պես,
Դեմքերին ժպիտ ու փրփուր փռած՝
Ալիքներն, անհոգ ու ժպտուն այնպես,
Վետվետում էին ու թռչում առաջ։

Անուշ ճիչերով պատմում էին մեզ
Հազար մանկական զրույց ու երազ

Իսկ ավեր դարձած գյուղակն ալևոր,
Ծեր, խորհրդավոր, որպես մեռած հայր,
Ննջում էր անվերջ իր սև նինջը խոր,
Մեռելաստանի իր նինջը մռայլ։
Եվ չէ՛ր հասկանում այդ ժիր, բախտավոր,
Ջուր ալիքների զրույցները չար։

Իսկ այգիների շուրջպարը կանաչ
Զգվում էր անծայր ու անծայր հեռու։
Բնությունը, գիրգ ստինքները բաց,
Ցոփ կնոջ նման հեթանոս, հլու—
Պատրաստ էր ամե՛ն անցորդի առաջ
Իր աշնանային բերքը փռելու։

Երկու ընկերով ներս մտանք այգին
Եվ տեսանք մեր դեմ — խաղողի մի ծով։
Անձնատուր եղած բախտի քմայքին՝
Սնվել էր անմահ արևի բոցով։
Հովերը նրան օրորել էին
Կարկաչուն ծովի հեռո՜ւ զնգոցով։

Մոռացած մի պահ հոգնությունը մեր
Վիրավոր սրտի, փոշոտ ոտքերի—
Մոռացած ամեն քանդում ու ավեր,
Բնության անճառ հմայքին գերի՝
Զորացած, ծարավ շրթունքները մեր
Վայելում էին բերքը տունկերի—

Երբ տունկերի մեջ... տեսանք մի դիակ։
Խեղդամահ արված՝ ընկած էր մի ծեր։

Ընկած էր արնոտ խաղողների տակ՝
Նրանց ստվերին ընկեր էր դարձել...
Ու չռվել էին աչքերն այլանդակ՝
Իրենց մեջ պահած անանուն հարցեր։

Ընկերս դողաց ու ընկավ գետին։
Ջո՜ւր, շշնջացին շրթերը նրա։
Տարտամ մոտեցա այգու ջրհորին,
Ամբողջ մարմընով կախվեցի վրա՝
Ուզեցի նայել հատակի ջրին—
Ոչինչ չերևաց։ Պարան կար։ Առա։

Ու կախ տվեցի անտակ հորի մեջ։
Լսեցի հեռու ճղփոցը ջրի։
Ու վեր քաշեցի ձիգ պարանը ես։
Տակառը մի տեղ զարնվեց քարի։
Էլի մի վայրկյան... Եվ հանկարծ ասես
Դեմս ոգիներ ելան շուրջպարի։—

Չռված աչքերով նայում էի ես
Ամանում լցված ջինջ, հստակ ջրին,
Որի մեջ մարմնի կիսանեխ մասեր
Հանդարտ, անաղմուկ օրորվում էին։
Ճիչը իմ սրտում զսպելով հազիվ՝
Ջրհորի մոտից հեռացա լռին։

Հարբածի երեր, տարտամ քայլերով,
Որպես հալածված երկու ուրուներ —
Մենք դուրս վազեցինք հուզված ու խռով.
Եվ սարսափահար հայացքները մեր
Էլ չէին տեսնում ո՛չ այգի, ո՛չ ծով,
Ուր սատանա՜ն էր իր թույնը քամել...

V

Եվ ահա մի օր տաժանքոտ ճամփից
Հոգնած ու դադրած, հանգիստի համար—
Մենք մտանք Մեռած Քաղաքի շեմքից
Մեռած Քաղաքի փողոցները մառ։
Սարսափն էր սահում մեր մռայլ դեմքից,
Ու տենդում էր մեր սիրտը դիվահար։

Մեռած Քաղաքում ո՛չ մի մարդ չկար։
Եվ ամայացած շենքերը ավեր,
Մութ, մահատեսիլ, կույրերի նման
Փորած աչքերով նայում էին վեր։
Եվ չէին կարող նրանց հանդիման
Գետին չնայել հայացքները մեր։

Չգիտեմ ինչու — մենք մտանք մի տուն։
Անարև, անբիբ աչքերի նման
Նայում էին մեզ կասկածով անքուն
Պատուհանների խոռոչները լայն։
Շեմքի մոտ ընկած էր զարկած կատուն.
Այն ո՞վ էր արդյոք սպանել նրան։

Ներս մտանք։ Տեսանք՝ կոտրած թախտի մոտ
Ընկած էր մի կին՝ արնաշաղ ու մերկ։
Խոռոչի նման բացված ահահոտ՝
Քրքջում էր կարծես բերանն արնաներկ։
Իսկ կոնքերն ու չոր ծծերն արյունոտ
Պատմում էին մեզ պղծումներ անելք։

Ցնդեցին գանգիս ճիգերը հետին.
Ուղեղս կարծես արդեն ի՛մը չէր։
Ու պար բռնեցին երկինք ու գետին,

Եվ մեկն ինձ ասաց, որ պետք է փախչել…
Սակայն ո՞ւր գնալ, որ քեզ չգտնեն
Այդ կոնքերը մերկ, այդ ծծերը ծեր…

Եվ մենք այդ գիշեր մնացինք այդտեղ՝
Մեռած Քաղաքի ավեր շենքերում։
Ամբոխվել էին տեսիլներն ահեղ.
Խեղերի նման ցատկում ու պարում,
Ու դառնում էին մեռելներ մի տեղ՝
Սատանայական տենդոտ շուրջպարում։

Մեռած Քաղաքի շենքերից մեկում,
Աչքերս անլույս խավարին հառած,
Պառկել էի ես — ահավոր, անքուն։
Ու դեմս, կարմիր կրակներ վառած
Ցատկոտում էին, բառաչում, տնքում
Մեռելներ զվարթ ու բազմատարազ։

Գույնզգույն շորեր, մարմիններ մեռած,
Սրունքներ կապույտ, ստինքներ դեղին,
Հետույքներ ուռած ու արնակալած —
Խեղկատակ, արագ ցատկոտում էին,—
Իմ սարսափահար աչքերի առաջ,
Անթափանց մթում գերեզմանային…

Երգ էին ասում, ոռնում էին խուլ,
Հեծկլտում էին, ծիծաղում, շաչում,—
Խինդի էր նման ոռնոցը տխուր,
Լացի էր նման խինդը կարկաչուն—
Բայց մահվան նման սառն ու ահավոր
Կրծում էր հոգիս ամեն մի հնչյուն։

Ու դժժում էր իմ ուղեղում բորբոք
Երգը այդ շփոթ, սատանայական,
Դառնում էր հեռու կարոտի մորմոք,
Եվ թվում էր ինձ, որ արդեն չկամ,
Այլ ինչ-որ հեռու երազում մի շոգ
Տարվում է հոգիս անզոր ու անկամ։

Թռչում էի ես, որպես մի ուրու—
Նրանց պես ուրախ խաղում, ցատկոտում։
Եվ հանկարծ նրանց աղմուկը հեռու
Երգ դարձավ անփույթ՝ մանկական խնդում։
Եվ ես հասկացա, որ հեռո՜ւ-հեռուն
Տո՛վն է շառաչում գիշերի մթում։

Մանուկներ ուրախ, խլրտուն ու վառ,
Արևի նման կարմրավառ լույսին,
Մեռելներ զվարթ ու խայտանկար—
Պար էին խաղում, երգում միասին...
Թռչկոտում էին սեթևեթ ու չար
Եվ երգում էին Աստղկա մասին...

Խե՛նթ երգում էին, որ Աստղիկը կա,
Ապրում է այնտեղ — ջրերի խորքում.
Թող քույրը ունա՛ աշխարհի վրա—
Իրեն ինչ՝ նա կա — անմահ, անհերքում,—
Եվ մի՛շտ գեղեցիկ ու կույս կմնա
Իր աստվածային, անհուն եզերքում։

Եվ մեռելների շուրջպարն էր թռչում
Լուսնահար, խելառ, տխուր, արնաներկ,
Հնչում էր նրանց երգը կարկաչուն,
Սատանայական տագնապի մի երգ—

Ու ցատկում էին խավարի միջում
Նրանց արնավառ սրունքները մերկ...

Ու ձուլած իրար սեր, ցնորք ու մահ,
Լուսնահար ծովի երգով օրորուն—
Ուղեղիս բորբոք կտավի վրա
Թանձրացան նրանք ու անցան հեռուն—
Եվ խավարն իջավ աչքերիս վրա
Ու ողջը կորավ աներազ նիրհում...

VI

Մեռած Քաղաքից մենք ճամփա ընկանք
Ճի՛շտ դեպի կռիվ — դեպի ռազմավայր։
Գնում էինք մենք՝ կայտառ և ուրախ՝
Կռվելու, կռվով մեռնելու համար։
Հեռուն թշնամին փախչում էր արագ
Եվ կռվում էինք մենք՝ լարված ու վառ։

Թնդանոթները թնդում էին թունդ,
Եվ սրտատրոփ տեսնում էինք մենք,
Թե ինչպես այնտեղ, լեռներում կապույտ
Ավեր է փռում նա, հարված ու վերք,
Ու դառնում են շեն գյուղեր — մոխրակույտ,
Ու ծուխը, կապույտ, բարձրանում է վեր։

Եվ գնում էինք առաջ ու առաջ՝
Ձյունապատ լեռան ահավոր կողով։
Դժվար էր ուղին։ Բայց աչքերն հառած
Փախչող թշնամուն՝ անհուն մի կորով
Մղում էր մեզ միշտ առաջ ու առաջ
Եվ սրտերս այրում քանդումի հրով։

Երբ մենք, մի վայրկյան հանգստի համար,
Կանգնեցինք լեռան ճերմակ գագաթին,—
Նայեցի հեռուն։— Վարը, հողմավար,
Սովն էր աղմկում գանգատով մթին։
Զարնվում էին ջրերը իրար,
Ու խուլ, ու տխուր մորմոքում էին։

Արճիճի նման գորշ, անփայլ ու մութ
Փռվել էր իմ դեմ ծովը հողմակոծ։
Գորշացել էին ջրերը կապույտ
Ու գորշ էր թվում աշխարհը ամբողջ։
Եվ ինչ-որ մի խոր ու տխուր խորհուրդ
Համակեց հանկարծ էությունս ողջ։

Եվ ծեր, ծովի պես, ծանրացավ հոգիս։
Ու կատակ թվաց արած գործը մեր։
Բայց լուռ բարձրացա, քայլեցի նորից։
Թնդանոթները թնդում էին դեռ։
Լցվել էր հոգիս անբառ մի կսկիծ՝
Թվում էի ինձ մենա՜կ ու անտեր։

Հանկարծ կանգ առա ես ձորամիջին։
Այլանդակ մի դի փռված էր իմ դեմ։
Նրա մոտ ընկած վիրավոր մի ձի
Ջղաձգորեն մեռնում էր արդեն։
Հե՜յ, մի քիչ առաջ, հլու իր սանձին՝
Սա՛ էլ էր փախչում այս վայրից գեհեն։

Ո՞ւր էիր փախչում, խղճո՛ւկ անասուն...
Քեզ քո տերն այստեղ ծեծելո՞վ բերեց։
Բայց նա չգիտե՞ր, որ այս երազում
Միայն Մա՛հն է տեր՝ անողոք ու մեծ։

Էլ ինչո՞ւ էր նա ավերել ուզում,
Այս դաժան մարտին ո՞վ նրան հրեց։

Տե՛ս, այլանդակված այժմ ընկած է նա։
Սևացել է, տե՛ս, արճիճի նման։
Անթաղ, անշիրիմ այստեղ կմնա,
Ոչ ոք չի՛ փորի նրան գերեզման,—
Ոչ ոք չի՛ տխրի, որ նա զոհ եղավ
Մի արնածարավ, անիմաստ ցասման։

Չգիտեմ ինչու, կամքիս հակառակ,
Նայեցի ահով նրա երեսին,—
Ու առաջ անցա քայլերով արագ,
Հոգուս բեռ արած խեղճությունը իմ։
Իսկ մերոնք, անմար եռանդով վայրագ,
Կռվում էին դեռ ու քանդում էին։

Հուր ու ծխի մեջ օրը վերջացավ—
Եվ մենք կանգ առանք լեռան փեշի մոտ։
Հուր ու ծխի մեջ թշնամին անցավ՝
Ուսին շալակած պարտություն, ամոթ։
Եվ ամեն անկյուն, ամեն վերք ու ցավ
Ծածկեց գիշերի վարագույրը մութ։

Եվ մենք ետ դարձանք դաշտերից մարտի՝
Հանգստանալու հեռավոր գյուղում։
Հեռվում մի մեծ այրված արտի
Ցողուններն էին ծուլորեն մխում։
Ու քայլում էինք՝ հոգնած, անոթի,
Աշնան գիշերի մեգ-մառախուղում։

Երկու ընկերով քայլում էինք լուռ՝
Հոգնած զինվորի եռանդով անշեջ։

Մեռելի նման ահավոր, տխուր
Սովն էր տարածվել մշուշոտ ու գեշ։
Գնում էինք լուռ, չգիտեմ, թե ո՞ւր՝
Միշտ նո՛ւյն ծովափով — անվե՛րջ ու անվե՛րջ։

Երբ ուրվագծվեց հեռվում մի լեռ—
Ասացին, որ գյուղն այնտեղ կլինի։
Բայց ծալվում էին սրունքները մեր.
Ընկերս ուզեց, որ ընկնի, քնի—
Բաց երկնքի տակ, գյուղ չհասա՛ծ դեռ,
Հենց ճամփի վրա՝ ինչ կուզե — լինի։

Ու մնաց այնտեղ։ Ես անցա առաջ։
Նրան երևի ձիով կբերեն։
Վերելքը ծանր էր, ծանր էր՝ ի՞նչ արած...
Պետք է իմ բոլոր ուժերը լարեմ,
Հասնեմ — նոր քնեմ հոգնած, բեզարած,
Որ երազները հոգիս օրորեն։

Բարձրանում էի։ Վայրենի քամին
Ծեծում էր կուրծքս հսկայի ուժով։
Ու մթնում էին հայացքներն իմ,
Լցվում էր հոգիս թանձր մշուշով։
Բայց ճիգ թափելով մի գերմարդկային՝
Ես քայլում էի լուռ, ուշի-ուշով։

Մենակ, անընկեր։ Հսկա բուի պես
Ահազդե մատներն աչքերիս հառած՝
Ոռնում էր քամին։ Ընկնում էի ես,
Նորից բարձրանում ու անցնում առաջ։
Երբեք չէր եղել մարմինս — այնքան հեգ,
Եվ հոգիս — այնքան կամքի ուժ առած։

Ու վատնում էի ճիգերս հետին։
Գագաթը մոտ է — կհասնեմ հիմա։
Բայց հանկարծ քամին շպրտեց գետին,
Դեպի անդունդը՝ ուղի՛ղ դեպի մահ։
Բայց ո՛չ... Մեռնողի բնազդով մթին
Գրկեցի քա՛րերն ու ոտքի ելա։

Քայլեցի նորից։ Եվ հանկարծ իմ դեմ
Փռվեց լույսերի մի ոսկի մշուշ։
Ա՜, հասել էի ես գյուղը արդեն։
Հասել էի ես։ Կես գիշեր էր ուշ։
Եվ ցուրտ խրճիթի խոտերի մեջ թեն ։
Քնեցի անո՜ւշ, քնեցի անո՜ւշ...

VII

...Կռիվն սկսվեց — անողոք ու գոռ։
Մենք դաշտում էինք։ Ձյունոտ լեռներից
Հարձակվում էին նրանք — բյուրավոր,
Մերթ հետ նահանջում մեր խիստ գրոհից,
Մերթ առաջ անցնում ոհմակներով նոր—
Ու փախչում էին, ու գալիս նորից։

Եվ ընկնում էին նրանք շարեշար,
Մռնչում էին գազանների պես։
Բայց խիտ, անհատնում շարքերով վարար
Շարժըվում էին նրանք դեպի մեզ։
Ամեն ինչ հանկարծ խառնվեց իրար—
Եվ սվինամարտն ահա սկսվեց։

Մենք գրկում էինք ու չանգռում իրար,
Սվինի զարկով գլորում գետին։

Վայրերի նման խորամանկ ու չար,
Ապրելու հսկա ծարավով հետին՝
Մեռցնում էինք — ապրելու համար,—
Եվ կռվում էինք, և կռվում էինք։

Եվ չէինք հիշում այլևս ոչինչ,
Եվ չգիտեինք ի՞նչ էինք անում։
Եվ շատերն էին ընկնում մեզանից
Եվ ոտքերի տակ մեր անշնչանում։
Չէ՛ինք տարբերվում վայրի գազանից
Ահի ու արյան այդ խառնարանում։—

Կոխոտում էինք ընկերների դին,
Ընկերների դին դիրք էինք անում։
Ու վատնում էինք ճիգերս հետին
Անհասկանալի տագնապով անհուն։
Եվ չգիտեինք, և չգիտեին,
Թե հորձանքը սև մեզ ո՞ւր է տանում։

Իրիկունն իջավ։ Անհուն խավարի
Խավար ծալքերում կորավ ամեն բան։
Եվ իջավ մռայլ երազը Չարի
Այն խայտաճամուկ դաշտերում անբան։
— Է՜, մնաք բարի, ընկերնե՛ր արի,
Դուք պատվով անցաք ձեր կյանքի ճամփան։

Իսկ մենք — նենգորեն նահանջեցինք ետ՝
Ձյունագիշերի մրրիկների տակ։
Եվ իմաստ չուներ ճամփան անհեթեթ,
Որ անցնում էինք՝ անկումին գիտակ։
Երբեք չէ՛ր եղել հոգիս — այնքան խենթ,
Եվ գանգս — այնքան զառանցոտ ու տաք։

Հոգուս մեջ կարծես հնոցներ կային,
Եվ աչքերիս մեջ — խարույկներ լափլեզ։
Բայց մարմինս հավե՜րժ, հավե՜րժ մարդկային
Ապրել էր ուզում։ Մահապարտի պես
Հայացքներս հառած ահավոր Մահին՝
Մյուսների հետ փախչում էի ես։

Եվ խավարի մեջ կարմիր ու կարմիր
Գնդակներ էին թռչում ու շաչում,
Եվ ընկնում էին ընկերները մեր
Սատանայական խուճապի միջում,
Եվ ընկնում էին անգի՜ն ընկերներ,
Եվ վերջին անգամ մեզ էին կանչում։

Եվ երբ արևը բարձրացավ երկինք
Եվ մենք լույսի տակ իրարու գտանք—
Մեռելների պես սփրթնած էինք,
Չէինք հավատում, որ ապրում ենք, կանք.
Անխոս հայացքով իրար թաղեցինք,
Իրար հոգու մեջ գերեզման մտանք։

. . . .

Նրանք մնացին ձյունոտ դաշտերում՝
Քաղցած գայլերի ոհմակներին կեր,
Այնտեղ, ուր ընդմիշտ տանջանքն է լռում
Եվ հոգին դառնում անհունին ընկեր.
Ուր իբր հիշատակ կյանքերից սիրուն—
Մնում են միայն այլանդակ փնգեր։

Ու մութ է հիմա այնտեղ, ամայի,
Քամին է միայն ոռնում ու կոծում,
Տոնելով վայրագ հարսանիքը Մահի՝
Նենգավոր ու խոր ձյուների ծոցում։

Եվ ո՞վ կգնա, և ո՞վ կնայի
Անդրշիրիմյան տոնող Աստծուն...

. . . .

Իսկ մենք ապրում ենք ու շնչում ենք դեռ
Այս խայտանկար, ավերակ գյուղում,
Ուր ամեն տան մեջ մա՛հ է ու ավեր,
Ուր ամեն վայրկյան արյուն է ցողում,
Ուր ամեն վայրկյան լարում է դավեր
Քմահաճ բախտի ժրաջան մեղուն։

Եվ առօրյա է հիմա մեզ համար
Մարդկային անթաղ, այլանդակված դին։
Անհաբեկիչի քրքիջով համառ
Մենք կեր ենք նետում անկուշտ անդունդին։
Եվ իմաստ չունի այլևս հիմար
Ճակատագրի որոշած Անդին։

Եվ գինին այստեղ ծորում է առատ,
Եվ հարբում ենք մենք կարմիր խնջույքում։
Այլևս չկա և ո՛չ մի արատ,
Որ ծաղիկ չտա մեր գինով այգում։
Պատրաստ է ընդմիշտ մեր զոհը պարարտ՝
Մենք՝ զոհ, մենք՝ դահիճ՝ ուրիշի ձեռքում...

VIII

...Երեկ առավոտ բարձրացա կանուխ
Եվ լուռ կանգնեցի բլուրի վրա։
Հեռուն՝ զնգալով իջնում էր մի ուղխ,
Լսում էի ես կարկաչը նրա։
Կապույտ երկնքում ո՛չ ամպ կար, ոչ ծուխ։
Եվ ես մոռացա՞ տաժանքն առօրյա...

Ա՜խ, գյուղակների շուրջպարը կանաչ՝
Դաշտերի ոսկի՜ հեռաստաններում,
Ուր մի անսահման թախիծ կա փռած
Եվ մի հոգեթով տխրության հեռու,
Ուր հավերժության ցնորքը անհաս
Ծախրում է կարծես ոսկի՜ դաշտերում...

Ամեն ինչ այնպես անդորր է ու կույս,
Որ չեմ հավատում կարմիր երազին։
Միրաժի նման փարվում է հոգուս
Անէ աշխարհի քնքշությունը հին։
Բայց չէ՞ որ այստեղ ապրել են անհույս —
Եվ չե՛ն էլ լսել քնքշության մասին...

Օ՜. խորհուրդների հավերժական մա՛յր,
Որ տառապանքի ու տարփանքի մեջ
Հղանում ես միշտ կյանքեր անհամար —
Հազար գույներով՝ հազա՛ր ելևէջ,—
Որ հղանում ես աշխարհի համար
Հավիտենական կշռույթների վեճ...

Օ, դո՛ւ, բարբարո՜ս, խելագա՜ր, ցավո՜տ,
Երբեմն իմաստուն, երբեմն — գազան,
Աշխարհներ այրող կախարդական խո՜տ,
Աշխարհներ շինող բախտի գավազա՜ն,—
Դիվային ոգի՝ ճահիճների մոտ,
Ոչնչի՜ մասին — աղո՜թք սրբազան...

...Ու պե՜տք է քայլե՜լ, ու քայլե՜լ համառ՝
Ապրելու հսկա տենչը բեռ արած,—
Քայլել անիմաստ մի կյանքի համար,
Մարել — ու վառել աստղերը մարած,
Որ — տիեզերքի զառանցանքը մառ
Ջնջի՜ երբեք ու մնա — երազ...

1916

ՎԱՀԱԳՆ

Փրկությանդ արև՛ Վահագնին տեսար....
Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հրդեհի ատված. հրդեհ ու կրակ,
Օ, Վահագն արի։— Տեսնում եմ ահա,
Որ ծիծաղում ու քրքջում են նրանք
Արնաքամ ընկած դիակիդ վրա։
Թե մի՞թ էիր դու... Եկան, երգեցին
Մի հին իրիկուն գուսանները ծեր,
Որ հզո՞ր ես դու, հրոտ, հրածի՛ն,
Որ դո՞ւ կբերես փրկությունը մեր։
Եվ հավատացինք, հարբած ու գինով,
Որ դու կաս՝ հզոր, մարմնացում Ուժի —
Իսկ նրանք եկան՝ արյունով, հրով
Մեր երկիրը հին դարձրին փոշի...
Եվ երբ քարշ տվին դիակդ արնաքամ,
Որ նետեն քաղցած ոհմակներին կեր—
Մեր կյանքի հիմերն անդունդը ընկան
Եվ արնոտ միգում ճարճատում են դեռ...

ԱԹԻԼԱ

Топчи их рай, Аттила!
Вяч. Иванов

I

Դարերի խորքից արթնացած նորից՝
Անցնո՜ւմ եմ ահա երկրի դաշտերում.
Նայում եմ դեպի հրդեհվող հեռուն՝
Դարերի խորքից բարձրացած նորից։

Ինձ թաղել էին ոսկի դագաղում
Իմ հոները մի հեռավոր գիշեր։
Եվ իմ շիրիմը ոչ-ոք չգիտեր
Եվ աճյունիս հետ ոչ-ոք չէ՛ր խաղում։

Մոռացե՜լ էին արքա Աթիլլին։
Եվ հեգնում էին երազը նրա...
Եվ կարծում էին, որ մեռել է նա...
Իսկ ես — բարձրացել, անցնում եմ կրկին։

Եվ հրդեհների բոցերը դեղին
Խանձում են ահա աստղերը նորից.
— Էլ չե՛ք մոռանա, չե՛ք հեգնի էլ ինձ՝
Հոների արքա հզո՞ր Աթիլլին։

Ես կրկին ահա քանդում եմ, վառում.
Քաղաքներ, գյուղեր փլչում են իմ դեմ.
Եվ այս անգամ ես՝ գո՜ռ, անհա՛ղթ արդեն՝
Մի կարմիր գիշեր կմտնեմ Հռոմ...

Եվ իմ երկաթե բռունցքով ես
Ձեր տաճարները անդարձ կքանդեմ.
Նորի՜ց կսողան արքաներն իմ դեմ՝
Մանր, ճահճային ճիճուների պես...

Նրանք — մանր, թույլ ու ողորմելի,
Որ, կույր, խնդացին նստած կրկեսում՝
Երբ Թեոդոսը տեսավ երազում,
Որ կոտրվե՜լ է նետը Աթիլլի։

Նրանք, որ մի օր իմ անակընկալ
Մահով կուրացած, որպես երազում,
Մի ինչ-որ հանգի՜ստ էին երազում
Հոգնած մարդկության ու իրենց համար։

Եվ չըգիտեին, որ ես չե՛մ մեռել,
Որ ես չե՛մ մեռնի, որ եղել եմ, կամ՝
Նորի՛ց կքնեմ, նորի՜ց կարթնանամ.—
Ես — հազարանուն՝ Մահ, Ավերք ու Նեռ...

II

Տեսնում են նորից իմ աչքերը նեղ,
Որ հին նժույգիս սմբակների տակ
Ցնդում են, որպես տարտամ հիշատակ,
Ձեր երազային շենքերը բյուրեղ...

Հե՜յ, արևմուտքից մինչև արևելք
Պիտի հրդեհեմ ու քանդե՜մ հիմա՝
Ես — արքա՜, աստվա՜ծ, տե՛նդ, դժո՛խք ու մա՜հ
Ես — ճշմարտության խարազանը մերկ։

Եվ թո՛ղ աշխարհի տերերն իմանան,
Եվ խոր ըմբռնեն մի վերջին անգամ,
Որ եղե՛լ եմ ես, կլինե՜մ ու կա՛մ,
Ես — անհերքելի ու հավերժական...

Եվ թո՛ղ մարդկային ցեղերն առանձին
Հավիտյան հիշեն աղոթքում, երգում,
Որ խոտ չի՛ բուսնի այլևս այն երկրում,
Որով անցել է Աթիլլի հին ձին...

Թող հիշեն, որ իմ երին կամքը բռնի,
Քանդումի, հրի իմ երազը հին,—
Երբեք չի՛ ցնդի, երբեք չի՛ մեռնի,
Ոչ-ոք չի՛ հաղթի արքա Աթիլլին...

III

Իսկ երբ մի գիշեր կրկին հագենամ,
Երբ հոգնի խաղից մարմինս արի—
Նորի՜ց կքնեմ մի քանի տարի,
Ոսկի դագաղիս գիրկը կգնամ։

Եվ ինձ իմ մռայլ հսկաները խենթ,
Առանց աղոթքի և առանց խոսքի,—
Նորի՛ց կթաղեն դագաղում ոսկի
Եվ թաղողները կթաղվեն ինձ հետ—

Որ իմ մարմինը ո՛չ-ոք չգտնի,
Որպեսզի ոչ-ոք երբեք չիմանա,
Թե ո՛ւր է թաղված հին Աթի՛լլը — նա,
Որ հավասարեց ձեր փառքը գետնի...

Որպեսզի կրկին, երբ երկրի հրից
Ծրկնի աստղերը գանգատվեն քարին—
Իր հին երազին մի՛շտ հավատարիմ
Արքա Աթի՛լլը բարձրանա նորից...

1917

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱԶ

(Պոեմ երգիծական և ողբերգական)

Բուրդը դրին ու գզեցին...
ԱԹ. ԽՆԿՈՅԱՆ

1

Ցերեկի վազքից, հոգսերից հոգնած՝
Տուն վերադարձա գիշերի կիսին։
Իսկույն քնեցի։ Եվ մեկ էլ, հանկարծ,
Մի երազ տեսա հայ ազգի՛ մասին։
Ես չեմ հավատում ո՛չ մի երազի։
Բայց արթնանալիս վախեցա, ասի.
Վատ բան է ասում իմ երազը այս՝
Ինչ էլ որ լինի — տեսիլ թե երազ —
Ինչ էլ որ լինի — պատմեմ աշխարհքին,
Թող օրը անցնի — ու հետը բարին։

2

Գիշերը գնաց, բայց երկա՜ր, երկա՜ր
Իմ սրտի վրա ծանր, որպես քար,
Մի թախիծ մնաց երազից էն մութ—
Մի ճնշող թախիծ, ծանր մի խորհուրդ։
Ու մաշում է ինձ թախիծը հիմա.
Մութ, խորհրդավոր, սառը, որպես մահ
Գիշեր ու ցերեկ նվում է կարծես —
Եվ խելքս արդեն կորցրել եմ ես։
Շրջում եմ մենակ օրերիս միգում,
Մխում է ցավը իմ հոգնած հոգում
Եվ չեն ամոքում էլ հույսերը սին...
— Բայց ես մոռացա երազիս մասին։

3

Քնել էի խոր։ Աչքերիս առաջ
Փռվել էր մի մութ, անթափանց մշուշ
Կուրծքս բարձրանում ու իջնում էր ցած՝
Զգում էի, որ քնել եմ անուշ։
Քնել էի խոր։ Եվ ահա հանկարծ
Թվաց ինձ, որ ես բարձրանում եմ վեր։
Սիրտս մի մթին տագնապով զնգաց
Ու սուր կարոտով սկսեց ցավել։
Նախ թվում էր ինձ, որ թռչում եմ ես,
Բայց տեսա հետո, որ վերը, օդում,
Կախվել է հոգիս, որպես աչք հրկեզ
Ու վարը իշխող խավարն է դիտում։
Ու սո՜ւր հաճույքից ճչում էի ես,
Բայց խորթ էր ձայնս՝ մի կարկառ հնչյուն։—
Զգում էի լոկ, որ երկնի միջում
Կախված է հոգիս, որպես աչք հրկեզ։—

4

Ու մութ էր շուրջս, մի մթին գիշեր։
Աշխարհը հեռու քնել է լուին։
Երկնքից կախված նայում էի ես
Վարը տարածված երկրի խավարին։
Սկզբում ոչինչ դեռ չէր երևում.
Խավար էր միայն, մառախուղ ու մութ։
Բայց հետո հանկարծ հեռու-հեռուում
Կարմիր բռնկեց մի կրակ աղոտ։
«Հիվանդ կա» ասի մտքիս մեջ ինձ ես.
«Հիվանդի համար կրակ վառեցին»։
Ու միտք անելով ինքս ինձ էսպես
Նայում էի ես այդ կարմիր կայծին,
Երբ նրա կողքին, հապշտապ, արագ,
Տագնապով վառվեց մի ուրիշ կրակ։
Հետո մոտեմոտ, իրար հետևի՛ց
Ուրիշ կրակներ վառվեցին նորից—
Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց
Հսկա լեզուներ վառվեցին միգում—
Եվ մեկը ասաց իմ քնած հոգուն,
Որ վառվում է ողջ երկիրը Հայոց...

5

Ու, ծուխ շնչելով արնագույն մուժում,
Նայում էի ես վառվող հրդեհին
Եվ տեսնում էի՝ վարը, մշուշում
Վառվում է ահա մեր երկիրը հին։
Եզերքից-եզերք հրդեհը դեղին
Գրկել էր Հայոց աշխարհը, ու նա
Անկամ հանձնված կարմիր հրդեհին
Վառվում էր հսկա քուրայի վրա։

Արևի հսկա մի շողքի նման
Ջարկել էր բոցը Արարատ սարին,
Որ վառվում էր տոթ, պարում ալվյան,
Ողջակեզ դարձած խավար աշխարհին։
Ու լուռ էր այնպես. ձայն, շշուկ չկար.
Կանգնել էր կարծես ժամանակը քար,
Որ հրդեհը այդ հավիտյան տևի...
Կրակահանդես, տոն էր երևի
Տոթ, արնակրակ հրդեհը այդ վառ—
Աշխարհի համար — մարդկության համար...

6

Նայում էի ես սրտով հրատապ
Ու թարթում էին աչքերս մխից—
Երբ տեսա հանկարծ, որ մեկը, շտապ,
Փախչում է ահա հրդեհի տեղից։
Հրդեհի կարմիր լույսով ողողված՝
Կարմիր էր թվում թուխ դեմքը նրա։
Վազում էր, գլուխն ու ճակատը բաց,
Ե՛վ աչքերը իր — կրակի քուրա —
Բոցկլտում էին քինոտ ու դաժան.
Եվ շրթունքներով թուխ ու ալևոր
Մռմռում էր նա, երդվում էր նա, որ
Չի՛ դրժի երբեք ուխտը սրբազան։
Ո՞ւր էր նա փախչում և ինչո՞ւ համար,
Ինչո՞ւ էր վազում ու երդում անում։—
Քարոտ էր ուղին, հրդեհ ու խավար,
Բայց վազում էր նա, չէր հանգստանում։
Երբեմն միայն թաշկինակը իր
Մոտեցնում էր շրթերին կարմիր
Ու շրթին սեղմած ձյուն-թաշկինակում

Խեղճը հազալով արյուն էր թքում,
Եվ նորից, պարզած զույգ ձեռքերը վեր,
Հերոսի նման անփույթ, անձնուրվեր
Վազում էր առաջ ու երգ էր երգում
Վրեժաժպիտ ու մահագուշակ—
Ու ծածանվում էր նրա աջ ձեռքում
Թաշկինակը իր, որպես դրոշակ...

7

Երբ հուրը մնաց սարի ետևում —
Կանգ առավ մի պահ այդ մարդը հանկարծ,
Երկչոտ աչքերով նա զննեց հեռուն—
Բայց չէր երևում կրակի մի կայծ։
Խորունկ շունչ քաշեց ու նստեց քարին։
Մի-երկու վայրկյան սպասեց լռին.—
Գիշեր էր շուրջը, խաղաղ ու հանդարտ։
Եվ ահա, որպես փորձըված մի մարդ,
Մատները դրեց շրթունքների մեջ
Եվ երկու անգամ բարձր, զի՛լ սուլեց։
Եվ ահա մեկ-մեկ, իրար հետևից,
Դուրս եկան նրա ընկերները քաջ,
Մոտեցան նրան, բռնեցին թևի՛ց
Ու հուզված՝ կեցան ընկերոջ առաջ։
— Ի՞նչ արիր, Ահո՛,— հարցրին նրան։—
Բայց Ահոն չուներ լեզու ու բերան.
Սրտի տրոփից չէր կարող խոսել։
Խնդրեց մի վայրկյան, մի քիչ սպասել,
Շրթերը ծամեց, բարձրաձայն հազաց—
Ու հուզված ձայնով նա այսպես ասաց.
«Հորիզոններում տիեզերական,
Ուր աստղ ու լուսին բոցկլտում են վառ,

Աշխարհում այս մութ, նենգ ու խուլական—
Ո՛չ մի ազգ չկա հայի պես թշվառ...»։
— Լավ, ճառ մի՛ խոսիր, մենք այդ չենք ուզում.
Գիտենք, որ ճառեր դու լավ ես խոսում.
Դու մեզ այն ասա՝ ի՞նչ արիր, Ահո՛,—
Ճառերը հետո, խոսքերը հետո։
Դու, որ քաջ ես միշտ, շիտակ, անսասան—
Կատարի՞ր արդյոք պարտքդ սրբազան։
— Իհարկե, տղերք... ի՞նչ խոսք այդ մասին.—
Ձեռքը դնելով ընկերոջ ուսին
Նորից սկսեց Ահոն քաղցրաձայն.
(Այդ մարդը ուներ այնպիսի մի ձայն,
Որ եթե խոսեր մի մութ փողոցում—
Կասեիր՝ անյտեղ սրինգ են ածում...)
«— Վառվում են այնտեղ երեխա ու կին...»։
Բայց ընկերները խզեցին կրկին
Խոսքերը նրա։— «Ի՞նչ արի՛ր, ասա,
Պատմիր սկզբից եղածը գործի»։—
Ու պատմեց Ահոն.— «Հենց որ տեղ հասա
Առաջին գյուղում հրդեհը գցի։
Խավար էր, տղերք... ի՞նչ իմանայի...
Դուրս եկավ սակայն, որ... գյուղ է հայի...
Բայց էս դեռ ոչինչ, դեռ ոչի՛նչ, տղերք.
Այն էր՝ հավաքվել մարում էինք մենք՝
Ջուր էինք լցնում կրակի վրա—
Տեսնենք հարևան տեղերից ահա
Օգնություն եկավ գյուղը դրացի.
Լավ է, կմարենք, մտքումս ասացի—
Մեկ էլ էն տեսա, որ կրակը թեժ,
Որպես մի վիշապ, ագահ մի հրեշ,
Հնոցի նման բռնկվեց միգում...
Ու գյուղը մնաց կրակի գրկում։

Եվ մենք հասկացանք, որ մեր դրացին
Քարյուղ է լցնում մեր փոքրիկ կայծին...
Ու կայծը ահա մի հրդեհ դառավ—
Այսպես մեզ խաբեց դուշմանն անիրավ...
Ու քամի եկավ, մանչաց ահեղ —
Կրակը ցրեց, տարավ ուրիշ տեղ,
Այդտեղից վառվեց գյուղը հարևան
Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց,—
Նայեցի՛ մեկ էլ — հրդեհի նման
Վառվում է, տեսնեմ, աշխարհը հայոց...
Կրա՛կ է այնտեղ, ու հրդեհ, ու մահ—
Հայոց աշխարհում հրդեհ է հիմա։
Ու լռեց Անոն։ Ու բարձր հազաց։
Ջայրույթը մի պահ խեղդեց բոլորին։
Եվ ահա նրանց Վետերանը հին
Վեր թռավ տեղից ու խռպոտ ասաց.
«— Վայրկյանը խփեց... Օ, այո՛, այո՛...
Կռիվ ու վրեժ, — չսպասենք իզուր։
Մենք մնանք այստեղ — դու գնա, Անո՛,
Հայոց աշխարհի ահազանգը տուր»։

8

Ու նորից Անոն ընկավ ճանապարհ։
Գիշեր էր շուրջը, ահռելի խավար,
Բայց վազում էր նա ու չէր սայթաքում.
Այնպես էր գնում խավարի գրկում,
Որ տանն էր ասես, գորգերի վրա—
Սովոր էր մթին հայացքը նրա։
Մի անգամ միայն խեղճը սայթաքեց—
Բայց խռպոտ հազաց, արնագույն թքեց
Եվ իսկույն նորից նա ոտքի թռավ.

Մի զարմանալի աշխույժ էր, իրավ,
Որ ուներ կյանքում այդ մարդը հիվանդ—
Մի զարմանալի, հանճարե՞ղ եռանդ։
Ես մտածեցի՝ «Ազնի՜վ ծերունի,
Խեղճը թոքերի բորբոքում ունի,
Բայց իր աշխույժով պատանի է դեռ—
Գիտե սրբազան պարտքը կատարել։
Քո այդ անձնվեր եռանդի համար
Քեզ փառք ու պատիվ, հիշատակ անմար։
Ով չի օրհնում քեզ — սրիկա է նա։
Եվ ո՞վ չի ների, եթե իմանա,
Որ դու մի չնչին սխալ ես արել—
Նրանց գյուղի տեղ — մեր գյուղն ես վարել...
Օ, այո, Ահո՛, ազնի՛վ ծերունի՛.
Ով գործ է անում — նա սխալ ունի,—
Անսխալ մարդիկ աշխարհում չկան—
Աստված է միայն անսխալական...»։

9

Մինչ վազում էր նա դաշտում ամայի,
Ուր մութ էր ու մուժ, մշուշ էր մահի,—
Ճամփին մնացած ընկերները հին
Սարի տակ նստած սպասում էին։
Վառվող սրտերով, աչքերը կրակ,
Խավարի գրկում նստոտած — նրանք
Մտորում էին աղետի մասին.
Եվ ահա, քինոտ ժպիտն երեսին,
Վեր թռավ տեղից Վետերանը ծեր
Եվ ազդու ձայնով սկսեց խոսել.—
«Ընկերներ, ասաց, եղբայրներ անգին,
Վառվո՞ւմ է հայոց աշխարհը կրկին...

Հասկանո՞ւմ էք դուք մտքով վերահաս,
Թե ի՞նչ են ասում կարճ խոսքերը այս...
Հայոց աշխարհում հրդեհ է կրկին...
Այսինքն այնտեղ երեխա ու կին
Վառվում են հիմա անխիղճ կրակում
Ու կյանք են հայցում, ու կյանքի փրկում։
Ընկերնե՛ր, սակայն խոսքերը այս խուլ
Որքան էլ հնչեն անհույս ու տխուր,—
Ընկերնե՛ր, այս սև խոսքերում անգամ
Մի բան կա՝ անչա՜փ մխիթարական.
— Դուք տեսաք կարծեմ, որ մի քիչ առաջ,
Դեպի հեռավոր ուղիներն հառած
Իր աչքերը սև, կրակոտ ու վառ—
Մեր ընկեր Ահոն ընկավ ճանապարհ։
Ես դեռ չեմ ուզում շեշտել, որ նրա
Գոյությունը լոկ՝ մեր երկրի վրա
Կբավե արդեն, որ ցրե իսկույն
Ամեն մի անմիտ հուսահատություն...
Եվ ո՞վ չըգիտե նրա փառքը մեծ.
Նա որ տեղ հասավ ու զանգը տվեց,
Զանգը մարտակոչ, աշխարհասասան—
Կհիշեն իսկույն ուխտը սրբազան
Ու եզերքներից, կողմերից հեռվի
Դուրս կգան նորից մի ահեղ կռվի,
Եվ մենք, անվհատ, անվախ, անձնվեր—
Կերթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր...
Ու շունչ կքաշե մեր ցեղն արնաքամ—
Օ, ա՛յս է ահա մխիթարական.
Օ, սուրուկ է նա, ով որ սիրտը դող,
Յուր կյանքի համար կուլել չի կարող։
Նա՛ է այս կյանքում ապրելու արժան,
Ով աստվածային ցասումով դաժան

Գիտե թշնամու արյունը քամել.
Ով գիտե նրա արյունը խմել,
Նա չի հալածվի գերության ներքո.
Կռվով կգտնես իրավունքը քո...»։
— Շատ ես աղմկում, ընկեր Վետերան,—
Ձայն տվեց հանկարծ ընկերը նրան—
Ու թռավ, կանգնեց մի քարի վրա.
Լեգեոն էր հին անունը նրա—
(Որ թե թարգմանել դուք կարողանաք՝
Հայերեն լեզվով կլինի «բանակ»)։
Դողում էր նրա մարմինը ամբողջ.
Բարձր քրքջալով խոսքին ընկերոջ՝
Խոսել էր ուզում, չէր կարողանում.
Խեղդում էր նրան զայրույթը անհուն։
Բայց զսպեց իրան, զայրացկոտ հազաց
Ու հզոր ձայնով հաղթ, հաստատ ասաց.
— «Ես չեմ հավատում ձեր սին խոսքերին.
Չեմ կարող լինել խոսքերի գերին.
Հայո՞ց աշխարհում արյուն է հոսում—
Դուք կանգնել այստեղ ճառեր եք խոսում...
Ո՛չ, ես չեմ կարող։ Ես ասում եմ, որ
Ամենից առաջ գործ է հարկավոր։
Դուք կանգնեք այստեղ դաշտում ամայի.
Ես կերթամ ահա երկիրը մահի,
Կզոհեմ ա՛յնտեղ ես իմ կյանքը, ինձ,
Գուցե և մեկին փրկեմ կրակից...»։
Եվ ճիշտ որ, խեղճը, առանց նայելու,
Նա ճամփա ընկավ իր խոսքին հլու։
Վետերանն ուզեց կանչել, համոզել,
Բայց ընկերն արդեն կորել էր, չկար։
Եվ նա վերստին սկսեց խոսել.
«— Ես խենթ չեմ, ասաց, կույր ու խելագար.

Իմ սիրտն էլ, ասաց, այդպես է ուզում —
Բայց կա սառը միտք, քարե համոզում,
Որ շտապելով ոչինչ չես անի—
Քամու բերածը քամին կտանի...»։
Եվ այդպես, հուզված, զայրույթը հոգում,
Աչքերում կրակ, թույն ու բորբոքում—
Նա դեռ շատ կանե՛ր վեճ ու ղալմաղալ,
Բայց երկինքն հանկարծ սկսեց դողալ։
Դողում է՛ր կարծես երկինքը ամբողջ...
Վետերանը ծեր քար կտրեց ասես.
Շշնջաց միայն շրթերով դողդոջ.
— Տղերք, Անոյի ահա՛վանգն է էս...

10

Եվ ճիշտ որ. անհուն գիշերի գրկում
Մռնչում էր խուլ, ողբաձայն երգում,
Ու հոսում էր հորդ ձայնի մի հոսանք.
Ծնում էր կարծես վիթխարի մի զանգ։
Ու ղողանջները գիշերի գրկում
Մագլցում էին հորիզոնն ի վեր։
Ես մտածեցի՝ մինչ հիմա կյանքում
Ով է այսպիսի ահազանգ տվել,
Որ արթնացնի քուն մտած մարդուն...
Բայց հարցս թվաց սրբապղծություն։
Օ, ո՛չ մի ժամկոչ չի զանգել այդպես,
Թեկուզ հրդեհներ շատ է պատահել։
Չէ՞ որ ազգը մեր քնած է ասես —
Մեր քնած ազգին այդպես է վայել...
Այս զանգը ազգիս թող խրատ լինի,
Որ արթուն մնա, որ էլ չքնի...
Մինչ ես, դողալով տերևի մի պես,

Միտք էի անում ինքս ինձ այսպես
Ու նայում էի իմ մութ անկյունից—
Ժողովուրդն ահա արթնացավ քնից։
Ամենից առաջ մեծերն արթնացան։
Եվ ահա շտապ, խմբերով ցիր-ցան,
Բոլոր կողմերից եկան կրակուն
Ու հավաքվեցին զանգատան բակում։
Ամենից առաջ մի խենթ էր հասել
(Անունը նրա չեմ ուզում ասել)—
Զարթնել էր թե չէ՝ գիշերի մթում
Վազել էր իսկույն դեպի զանգատուն։
Եվ ահա, անմահ հերոսին վայել
Անմար եռանդով զանգում էր նա էլ։
Եվ ժողովրդի զարթնելու հույսով
Զիլ զանգում էին նրանք երկուսով։
Ու նրանց հուժկու ձեռքերի տակին
Դղրդում էին զանգերն ահագին,
Դողում էր նաև զանգատունն ամբողջ—
Ու ձայն էր կտրել հորիզոնը ողջ։

11

Վերջապես նրանք, երբ քիչ հոգնեցին,
Ժպտացին իրար — ու վար նայեցին։—
Ու սիրտը նրանց խնդաց զնգոցով,
Երբ տեսան նրանք բազմությունը ծով,
Որ վարն հավաքված իրենց էր նայում—
Հերոսնե՞ր էին նրանք այդ պահուն...
Ծփում էր այնտեղ բազմությունը հոծ.
Հավաքվել էին մեծերը հայոց,
Ու աչքերն հառած դեպի զանգատուն
Աղմկում էին գիշերի մթում։

Աղմուկը սակայն երկար չտևեց.
Բարբառեց հանկարծ խենթը վերևից—
Ու տիրեց իսկույն լռությունը քար,
Կարծես ներքևում ոչ մի մարդ չկար։
Աղբյուրի նման կարկաչուն ու հորդ,
Մերթ մեղմ ու անուշ, մերթ անչափ խրոխտ,
Մերթ ինչպես վերից փոթորիկ սուրա—
Հոսում էին վար խոսքերը նրա...
Ու այս էր ասում այդ մարդը վերից.
«— Ընկերներ, հայոց աշխարհում նորից
Կրակ է ընկել, ու մրրիկ, ու մահ.
Ընկե՛րներ, համառ խմբերով հիմա
Մենք պետք է իսկույն, անվախ, անվեհեր,
Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր։
Գիտեմ, ձեր սրտում տիրում է հուզում.
Դուք անշուշտ հիմա գտնել եք ուզում,
Թե ո՞վ է նորից աշխարհը վառել,—
Կամ մինչև հիմա մենք ի՞նչ ենք արել
Մեր ժողովուրդը փրկելու համար.
Որպեսզի հարցը չմնա խավար
Ու ոչ մի գաղտնի՛ք մեր մեջ չմնա—
Ամեն ոք թող այս խոսքերս իմանա»։
Եվ նա սկսեց պատմությո՛ւնը հին.
Ո՞վ չի իմացել, որ մեր թշնամին
Խաբող է ու նենգ, ու վախկոտ, ու մութ.
Եվ ասում էր նա. «Ոչ մի ժողովուրդ
Չի սիրում խարդախ թշնամուն մեր չար,
Այնինչ ազգը մեր աստվածահանճար
Զարմանք է լցնում սրտում բոլորի—
Իր բախտով դաժան ու կռվով արի։
— Այո, ընկերնե՛ր։ Աշխարհը ամբողջ
Ողբում է հիմա ավերը հայոց,

Չի կարողանում մեր վշտից քնի,
Ուզում է մի կերպ, մի բանով օգնի,
Ու իր հեռավոր, լուսավոր ափում
Մեր վշտի համար արցունք է թափում։
— Հայրենակիցնե՛ր, թե ամեն մի մարդ
Թափելու լինի մի շիշ արտասուք—
Մեր երկիրն էլի՛ կխնդա զվարթ.
Ու էլ չի լինի ավերում ու սուգ։
Հայրենակիցներ, հաշվել եմ, գիտեմ,
Եվ երդվում եմ մեր հրդեհովը վառ,—
Արտասուքն այդքան կբավե արդեն
Մի փոքրիկ հրդեհ մարելու համար։
Եվ հետո — երեկ, երբ խղճով հանգիստ
Քնել էիք դեռ բոլորդ անխռով—
Մեր անզուգական բարեկամներից
Ջուր ենք պահանջել մենք հեռագրով։
Սակայն մինչև գա օգնությունը այդ—
Ով մի սուր առած, ով թեկուզ մի փայտ,
Շարքերով անծայր, ստվար, բազմահոծ—
Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդն հայոց...»։

12

Երբ ձայնը նրա խզվեց զնգոցով—
Վարը հավաքված բազմությունը ծով
Մռնչաց ինչպես մի քաջ անվեհեր.—
— Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր։
Քիչ մնաց՝ վերից մռնչամ ես էլ.
Իմ ամբողջ կյանքում ես չէի տեսել
Մեր ճղճիմ կյանքի անթափանց մթում
Այդպիսի անկեղծ ոգևորություն։
Եվ աչքս հառած հուզված ամբոխին՝

Ես կծում էի շրթունքները իմ,—
Նման էր ողջը երազի, քնի․
Վախենում էի, որ երազ լինի…
Տեսնելով սակայն, որ չեմ արթնանում,
Խո՛ր ակնածանքով, հարգանքով անհուն
Ես մտածեցի․ աշխարհում այս մութ
Ինչե՞ր չի անում ժամկոչը հմուտ…
Անհասկանալի հրաշք ես դու, կյանք,—
Բավական էր մի ազդու ահազանգ—
Եվ փրկվեց ահա մեր ազգը մահից։
Եվ չէի ուզում հավատալ ես ինձ,
Բայց երբ որ մեկ էլ նայեցի ես վար—
Չհավատալու էլ հնարք չկար։
Զտած աչքերով տեսնում էի ես․
Ներքևում ահա, հրձիգներ ասես,
Ձեռքերին կարմիր լապտերներ առած
Մեր խենթն ու Ահոն ընկել են առաջ —
Հետքերից գցած բազմությունը հոծ
Գնում են փրկեն ժողովուրդն հայոց…

13

Ու զարմանք կտրած, սրտիս խնդությունն,
Ես նայում էի — չէի հավատում
Բախտից կուրացած իմ թաց աչքերին․
Եվ արցունքները հորդ հոսում էին
Ճամփեքի վրա՜ նրանց սրբազան…
«Երանի՜ նրանց, որ ձեզ չտեսան,—
Բացագանչեցին շրթերս դողդոջ․
— Քանի որ նրանք աշխարհում այս փուչ
Չեն տխրի հետո, երբ դառնա երազ
Ողևորության սուրբ վայրկյանը այս…»։

Ու գնում էին նրանք անձնվեր,—
Ունեի՜ն կարծես քաջության թևեր...
Նույնիսկ գիշերի միգում անթափանց
Ես տեսնում էի թևերը նրանց,
Որ տանում էին թափորն անվեհեր—
Աստվածարնծա, սրբազա՜ն թևեր։
Խավար գիշերի գրկում ահավոր
Քայլում էր նրանց խումբը թևավոր,
Գնում էր դեպի երկիրը հրի—
Մի խումբ էր կարծես հրեշտակների...

14

Եվ ահա նրանց աչքերի առաջ
Հեռուն, մշուշում բռնկվեց հանկարծ
Վառ, արնանման կրակի մի դեզ.
Մի հսկայական լեզու էր ասես—
Ու մութ գիշերի ընդերքն էր լիզում
Այդ հսկայական, այդ կարմիր լեզուն։
Ու աչքերն հառած լեզվին հրածին
Նրանք քարացան — ու սուր զգացին
Վառվող դիերի բույրը ահավոր...
Լսեցին նրանք կանչեր հեռավոր,
Ճիչեր տխրաձայն ու աղեկտուր,
Որ կանչում էին ու տանջում իզուր...
Եվ ահա, հրե այն լեզվի նման,
Բռնկվեց նրանց սրտում անձնվեր
Ազնիվ վրեժի ու ատելության
Թույնը սրբազան ու աշխարհավեր։
Եվ այն է՝ նրանք ուզում էին որ
Անցնեն անիծված սահմանն ահավոր
Եվ նետեն իրենց հրդեհը անանց—

Մշուշում հանկարծ դեմ ելան նրանց
Խմբեր կիսամերկ ուրվականների,
Որ փախչում էին ճանկերից հրի...
Ու փախչում էին նրանք քայլերեր.
— Կիսամեռ մարդիկ, կիսավառ կիներ
Ու ծերունիններ տեսիլանման.
Հայոց աշխարհի ժողովուրդն էր այն,
Որ ահաբեկված սրից ու հրից
Փախչում էր անդարձ հայոց աշխարհից...

15

Երբ նրանք այդ սև պատկերը տեսան—
Հրաբուխ դարձավ քենը սրբազան
Նրանց անվեհեր ու վեհ սրտերում.
Եվ ահա, այդ սուրբ զայրույթով եռուն
Ու մռնչյունով աշխարհասասան
Մի թռիչք արին — ու հրին հասան։
Տեղ հասան տեսան—շատ են ուշացել.
Իրենցից առաջ շատերն են հասել
Ու իրենց նետած կրակի մեջ վառ
Աշխատում են մի եռանդով անմար.
Կրակի միջից իրեր են հանում—
Եռանդով անմար, աշխույժով անհուն։
Նայում էր Ահոն վառվող կրակին—
Եվ ահա այնտեղ նա տեսավ մեկին,
Որ իրեն նետած կրակը անել
Ուզում էր մի բան հրդեհից հանել։
Ճանաչեց նրան — ու շշմած մնաց...
Ու թվաց նրան, թե ինքը քնած
Երազ է տեսնում ընկերոջ մասին...
Բայց երբ որ տեսավ ընկերոջ ուսին

Բոցը, որ նրան ուզում էր լափի—
Բղավեց խզված ձայնով տագնապի.
— Հե՜յ-հե՜յ, դո՛ւրս արի, Լեգեոն եղբայր։
Բայց չէր լսում նա։ Նույն ջանքով անմար
Կրակի տակից քաշում էր մի բան—
Ու նայում էին բոլորը նրան։
— Օ, սաղամանդրա առասպելական,
Հայը իր փառքով քեզ է պարտական.—
Աղաղակեցի ես ձայնով հուզված—
Բայց նա նույն պահուն ձեռքերով կիզված
Դուրս քաշեց հրից այլանդակ, դեղին
Մի անմիս դիակ — ու մի անկողին։
Երբ դուրս եկավ նա ու բեռը դրեց —
Դեմ վազեց Ահոն, ամուր համբուրեց
Ու անհուն սիրով փաթաթվեց նրան.
— Օ՜, ցնցող սիրո ցնցող տեսարան...
Ահոն երևի դեռ երկա՜ր-երկա՜ր
Ընկերոջ կրծքին փաթաթված մնար,
Բայց ընկերը շատ չուներ ժամանակ՝
Սերն համարելով անտեղի հանաք՝
Մեղմ հրեց նրան ու հոգսոտ, լռին
Մոտեցավ հրից ազատված իրին։
«— Դե, պատմի՛ր, պատմի՛ր, այս ի՞նչ ես անում.
Մեղքս ի՞նչ պահեմ. ես չեմ հասկանում—
Գցել ես դու քեզ այդ կրակն անել...
Բայց հրի միջից այդ ի՞նչ ես հանել...»։
Ու տխուր ժպտաց Լեգեոնը ծեր.
«— Դիակ է, ասաց, մեռած աղջկա.
Դիակներ են լոկ այստեղ մնացել—
Ուրիշ ժողովուրդ այս երկրում չկա...»։
— Բայց դու, Լեգեոն, դու ի՞նչ ես անում։
— Կրակի միջից ես բուրդ եմ հանում...

— Բայց ինչո՞ւ համար, Լեգեոն ընկեր...
«— Ախ, Ահո՛, Ահո՛... Մեծ աղետը մեր
Պե՞տք է վերջապես մի կերպ մեղմանա...
Դուք ի՞նչ գիտեք որ... Ես ներկա եղա
Մեր ժողովրդի սոսկալի բախտին.
Ես ներկա եղա Հայ ազգի գաղթին
Եվ համոզվեցի, հասկացա ես, որ
Ամենից առաջ բուրդ է հարկավոր
Մեր անտերացած, որբ ժողովրդին.
Միթե՞ չգիտես, որ ձմռան ցրտին
Նա դաշտում թափված, անտեր պիտ մնա.
Բաց դաշտի վրա, ձյուների վրա
Ու պետք է մեռնի անտուն ու անտեղ—
Ո՞վ կտա նրան անկողին այնտեղ...
Է, ես խոսելու չունեմ ժամանակ.
Գործ է հարկավոր և ո՛չ թե հանաք։
Եվ դու էլ, Ահո, սաս բոլորին,
Որ իմ հետևից հանձնվեն հրին՝
Բուրդ-բամբակ հանեն կրակի տակից—
Իսկ երբ հանեցինք բուրդը կրակից՝
Կերթանք, կգտնենք ժողովուրդը մեր
Եվ բուրդ կտանենք մենք նրան նվեր։
Եվ ժողովուրդը մեր որբ, արնաքամ,
Բուրդը գնելով մեր կյանքի գնով—
Հանգիստ կքնի առաջին անգամ
Մի եղեմական, մի անո՞ւշ քնով...»։
Երբ Ահոն այս մեծ խոսքերը լսեց
Ընկերոջ առաջ խոնարհվել ուզեց—
Ուզեց համբուրել ոտքերի փոշին.
Զարմացավ նրա հանճարի ուժին։
Հենց այն էր՝ իսկույն ուզում էր փորձի,
Բայց ընկերն ասաց.—«Ուրեմն — գործի,

Շո՛ւտ գործի անցեք. գիտեք, որ հիմա
Ձմեռ է այնտեղ, ու քամի, ու մահ,—
Իսկ որբերը մեր պառկած են հողին—
Մերկ... գետնի վրա... առա՛նց անկողին»։
Ու նետվեց նորից նա կրակը թեժ,
Որպես զոհ կարմիր, որպես ողջակեզ...

16

Ու հետևելով սուրբ օրինակին,
Բոլորը իրենց տվին կրակին—
Ստվար խմբերով կրակը ընկան...
— Ախ, գործում նրանց եռանդ կար այնքան,
Որ ես, ընկճված նրանց եռանդից,
Հայհոյում էի, ատում էի ինձ,
Որ չեմ աշխատում, չեմ գործում ես է՛լ,
Որ գիտեմ միայն երգել ու խոսել.
(Ախ, չէր մոռացել իմ խենթ սիրտը դեռ,
Որ երգիչ եմ ես... երկնքի թիթեռ...)
Աստված իմ, աստված, ի՛նչ եռանդ էր այդ։
Ես չէի տեսել այդպիսի եռանդ.
Չէի է՛լ լսել աշխարհում այս սին
Այդպիսի հսկա եռանդի մասին...
Չէր անցել գուցե և մի ակնթարթ
(Սրան են ասում իսկական եռանդ)—
Կրակի մե՛ջ էլ բուրդ չէր մնացել.
Ե՛վ հանել էին, և հարմար բարձել
Ջիերի վրա բուրդը արնակեզ.
Այն արնոտ բրդի մի քարվան էր մեծ,
Որ ճամփա ընկավ երգով հաղթական
Դեպի հեռավոր վայրը գաղթական,
Ուր թափվել էր վար խուռը, բազմահոծ,
Հրդեհից փախած ժողովուրդն հայոց։

Օ, Իսահակյան եղբայր Ավետիք,—
Քանի կան կյանքում Թորգոմյան որդիք—
Աբուլ Ալաներ չեն պակսիլ կյանքից...
Սիրելի եղբայր, հավատա՛ դու ինձ,
Որ երբ ես տեսա երազիս միջում,
Թե ինչպես քա՜ղցր է, քա՜ղցր է ղողանջում
Բրդի քարվանը Լեգեոն մեծի—
Աբուլ Ալայիդ քարվանն հիշեցի...
Մի՞թե այս բանում մեղավո՞ր եմ ես—
Ավո ջան, հոգի՛ս, խնդրում եմ.. ներես...
Մի՞թե չգիտես, որ մարդ երազում
Երբեմն հիմար բաներ է ասում։—
Ես էլ, երբ որ այդ քարվանը տեսա—
«Աբուլ Ալայի քարվանն է սա»—
Չգիտեմ ինչու ասացի հանկարծ...
Ախ, չէր մնացել խելքի մի առկայծ
Այդ նվիրական, այդ սուրբ վայրկյանին,
Երբ աչքիս առաջ օրորվում էին
Ձիերը՝ բարձած արյունոտ բրդով
Եվ Լեգեոնը, երբ սուրբ եռանդով
Նրա առաջից քայլում էր հանդարտ...
Նույնիսկ ես տեսա, որ լուսե մի վարդ
Վառվում էր Նրա բյուրեղ ճակատին
Ու լույս էր տալիս աշխարհի մութին...
Ես այդ վայրկյանին շա՜տ էի հպարտ,
Որ մեր ազգն ունի այդպիսի մի մարդ։
Ու սիրտս Նրան օրհնեք էր ասում
Իմ տարօրինակ, իմ խենթ երազում—
Երբ տեսա, որ այդ քարավանը մեծ
Հին Արարատյան դաշտի մեջ կանգնեց։

Եվ ես լսեցի, որ դաշտում այդ մութ
Զարանցում է մի մեռնող ժողովուրդ…

. . . .

18

Ձյուն, բուք էր դաշտում։ Գիշեր ու քամի։
Ոռնում էր քամին, փնչում էր ու մի
Մահվան երգ դարձած, ձուլված խավարին,
Գնում էր դիպչում հին Մասիս սարին։
Ախ, ինչե՞ր ասես այդ երգում չկար.
— Մեռնող պառավի կանչեր խելագար.
Ձյունը ճանկռող հիվանդի հառաչ,
Քաղցից անասուն դարձածի բառաչ,
Մանկան մղկտանք, որ նվում է խուլ—
Մորթում են կարծես նոր ծնված մի ուլ…
Ու լալիս էին, ու քրքջում էին.
Քրքջում էր քամին, երգում էր քամին,
Նվում էր քամին հուսահատ ու խուլ—
Ու այս էր ասում այդ երգը մխուր.—
«Մա՞հ է այստեղ. հազա՞ր-հազա՞ր
Հեռանում են ու մարում—
Այս անիծված, անհավասար,
Արյունահեղ աշխարհում։
Բուք է այստեղ, ձմեռ ու մուժ,
Մահվան սարսուռ ու քամի—
Տեր է այստեղ մահը խուժդուժ՝
Բարեկամ ու թշնամի։
Համրվում են ժամերն անդարձ -
Ու աշխարհից ցուրտ ու մութ
Հեռանում է անվերադարձ
Մի արնաքամ ժողովուրդ…»։

Երգում էր քամին, հեծկլտում էր խուլ—
Նվում էր կարծես մորթվող մի ուլ...

. . . .

19

Երբ լսում էի այս խուլ երգը ես—
Մի վայրկյան միայն մոռացա ասես
Բրդի քարվանը Լեգեոն մեծի,—
Բայց երբ որ հանկարծ նրան հիշեցի
Սրտիցս կարծես հեռացավ մի ամպ
Եվ սիրտս լցվեց անհուն բերկրությամբ։
Դաշտը մի վայրկյան լուսացավ կարծես —
Ու սիրտս նորից դադարել ուզեց.
Տեսա, որ դաշտում, անտուն, անկրակ,
Ձյուների վրա պառկած են նրանք,
Ձյուների վրա, և ո՛չ թե հողին,
Ձյուների վրա — առանց անկողին...
Ու սրտիս զարկով նորից հիշեցի
Բրդի քարվանը Լեգեոն մեծի—
Ու սիրտս նորից շունչ առավ հանդարտ.
— Ախ, նրանց համար փրկություն էր այդ...
Եվ ճիշտ որ՝ տեսա՝ վեհանձն, անձնվեր,
Ահա անձնուրաց հերոսները մեր,
Վեհ գործով տարված, մտազբաղ, լռին,
Բուրդ են բաժանում գաղթականներին...
Երկնքից իջած մի հրաշք էր այդ.
Մի վայրկյան չանցած, կամ մի ակնթարթ,
Ես տեսա հանկարծ, որ բոլորն արդեն
Պատրաստվում են, որ տեղերը հարթեն
Եվ մոռանալով ձմեռ ու մշուշ —

Անկողին մտնեն ու քնեն անուշ…
Ու սիրտս ճախրեց, որպես մի թիթեռ.
Վայր ընկավ կարծես սրտիցս մի բեռ.
Աշխարհը կարծես լույս դարձավ ու փայլ.
— Օրհնե՛նք քեզ հավերժ, Լեգեոն եղբայր…
Այդ անրջական վայրկյանին ես, ա՛խ,
Որբերի քնին շա՛տ էի ուրախ…
Շա՛տ էի ուրախ նրանց հանգստին.
Ուրախ էի, որ նրանք վերստին
Գոնե մի գիշեր քնելու են կուշտ՝
Անո՛ւշ մոռացած զրկանք ու կորուստ…
Երբ հաջորդ պահին բախտից խելագար
Ես թաց աչքերով նայում էի վար—
Դրախտավայել ժպիտը շրթին
Ժողովուրդը իմ քնել էր արդեն…
Ու չկար արդեն ձյուն, ձմեռ ու մուժ.
Ժպիտը շրթին քնել էր անուշ,
Քնել էր հանգիստ ժողովուրդը խեղճ
Եվ իր երկնային երազում անվերջ
Տեսնում էր գուցե նա աշխարհը հին,
Երբ երկրի վրա հոգսեր չկային,
Երբ մարդը ուներ ժպիտներ ու թև
Ու երգը շրթին ապրում էր թեթև…
Նայում էի ես իմ ժողովրդին—
Ու դրախտային ժպիտը շրթին
Այնքան քաղցր ու խոր խռմփում էր նա,
Որ ես վախեցա… որ էլ չարթնանա…
Բայց վախս միայն մի վայրկյան տևեց.
Անխուսափ մի միտք սիրտս արևեց.
— Օ, թո՛ղ չարթնանա, ասացի ես ինձ.
Գիշեր է դուրսը մի մահու թախիծ,
Գիշեր է դուրսը ու ձմեռ է ցուրտ—
Քնի՛ր, օ, քնի՛ր, իմ խեղճ ժողովուրդ…

Ժպտում էի ես այդ ակնթարթին—
Ու հանգստացած իմ ժողովրդին
Նայում էի ես երկնի դրախտից
Ու լալիս էի անսահման բախտից...
Ու լույս էր շուրջս, հրաշք էր կարծես.
Հրճվանքից այնպես դողում էի ես,
Որ սիրտս կանգնեց ուրախությունից—
Եվ ես, քրտնաթոր, արթնացա քնից...
Արթնացա տեսա՝ անկողնում եմ — ես...,
Ու սառը ջուր լցրին իմ գլխին ասես։
Ուզեցի ճչամ ու կանչեմ մեկին,
Ուզեցի սեղմեմ աչքերս կրկին.
Գուցե պատահի, որ զարթնումը այս
Մի վայրկյան է սուտ, մի տխուր երազ...
Ու սիրտս ասաց, որ երկրում իմ ցուրտ,
Ուր բուք է, քամի ու գիշեր է մութ—
Բոլորը հիմա պառկել են հողին՝
Մերկ... գետնի վրա... առանց... անկողին...
Ու տիրեց սրտիս անհույս մի հուզում,
Կյանքին հավատալ ես չէի ուզում։
Ինչե՞ր չէի տա ես այն վայրկյանին,
Թե երազ դառնար արթնացումը իմ...
Եվ ահա հանկարծ վայրկյանին այդ մութ
Վառվեց իմ սրտում մի կրակ աղոտ.
Մի միտք սկսեց իմ սիրտը հուզել—
Եվ սկսեցի ես ինձ համոզել.
«Մի՞թե չգիտես, ասացի ես ինձ,—
Որ չի տարբերվում կյանքը երազից։
Միրաժ է կյանքը, երազ ու տեսիլ—
Քո այդ երազում դու կյա՛նքն ես տեսել։
Կյանքը աշխարհում մի երազ է հենց,
Օ, ցնդած պոետ Եղիշե Չարենց...»։

1918

ՀԱՏՎԱԾ

...Օրերը այստեղ են բերել
Եվ ես
Այստեղից
Անցնում եմ՝ տարտամ ու երեր։

Նորից
Քայլերս դարձել են տարտամ։
Նորի՞ց ծանրացել է
Սրտիս մեջ թախիծը
Անկամ։

Գնում եմ,
Գնում եմ—
Նորից.
Գիտեմ, որ անցնում է տարին։
Գիտեմ, որ
Նորից ու նորից
Ոտքերս առել են քարի՛...

Ու շուրջս խավար է։
Ու շուրջս մշուշ է
Ու մահ։
Գիշեր է — ու վարը
Հիմա
Խարխուլ, խուլ ծփում է
Խոնավ
Խորխորատը
Հնի.
Թափվում է, թափվում է
Արյան պես կարմիր մի
Գինի...

Հեյ ո՞ւր եմ հիմա ես—
Ես ո՞ւր եմ—
Ես ո՞ւր եմ
Հասել.
Եվ ո՞ւր է,
Երկի՛ր, ի՛մ,
Քո հուրը—
Փրփուրը—
Լույսը։

Էն ո՞վ է սրտին քո
Դրել իր
Կապարը—
Էն ո՞վ է թքել քո
Հրին.
Հե՜յ ո՞վ է կոփել կուռ,
Անդուլ այս խավարը՝
Մահե շիրմաքարը
Լռին։

Եվ ո՞վ է
Տվել քեզ
Այս խեղճ հոգնությունը,
Այս խեղճ հոգնությունը
Հիմա—
Երբ քո հոգնությունը
Քարի հոգնություն է—
Քարի՞ հոգնություն է
Ու մահ։

Իսկ է՞ն, որ թռել ես,
Հոգով
Փրփրել ես,
Սրտում քո կրել ես
Հուրե՞ր ու հուրե՞ր.
Հազա՞ր դար քո կամքը
Կոփել ու կռել ես—
Սրել ես քո կամքը
Հրե...

Իսկ է՞ն, որ սրտիս մեջ
Հազա՞ր դար կրել եմ
Քո քաղցր գալիքը լուսե.—
...Օրերը եկե՞լ են,
Օրերը հասե՞լ են,—
Ու հուրը դարձել է քո — սև...

Եվ ի՞նչը,
Էլ ինչը
Պիտի փոթորկի քո
Հին սիրտը — իմ սիրտը հիմա.
Էլ ո՞ւմ նետե՛մ ես

Անզոր իմ այս ճիչը,
Երկիր իմ, մորմոք իմ ու մահ...

Մենք, լուռ, շվարե՜լ ենք,
Լույսերս
Մարել ենք—
Հույսերս էն ո՞ւմ ենք տվել...
Եվ ո՞վ մեզ,
Էլ ո՞վ մեզ,
Էն ո՞վ պիտի տա—
Երկի՛ր իմ, թռիչք ու թևեր...

ՍՈՄԱ

I

Որպես քուրմը Գանգեսի,
Կարոտակեզ, սիրակեզ—
Կյանքս տվե՛լ եմ լույսիդ
Եվ երգում եմ քեզ։
Քե՛զ եմ երգում այս կարմիր
Աշխարհում հիմա,—
Քե՛զ եմ երգում, քա՛ղցր քույր,
Խելագա՛ր Սոմա՛։

II

Դարեր շարունակ, անվերջ, անդադրում,
Ու սիրտս — գարուն,
Կյանքս երգ շինած՝ քե՛զ էի փնտրում
Այս չար աշխարհում։

Ու չէի գտնում, Սո՛մա, ո՛չ մի տեղ
Քո դեմքը հրե,—
Բայց ես գիտեի, որ մեռնում է նա,
Ով որ քեզ սիրե։

Ու սիրտս տված մահի անուրջին,—
Մա՛հ էի տենչում,—
Բայց տեսա հանկարծ քո դեմքը վերջին
Այս աղջամուղջում։

Քո դեմքը տեսա, որպես սրբազան
Մի զոհաբերում.
Քո դեմքը տեսա աշխարհասասան
Այս հրդեհներում։

Եվ քեզնով հարբած՝ կանչեցի՛ նրանց
Հրդեհի պարին,—
Եվ կյանքս տվի, պարզ ու սրտաբաց,
Վառվող աշխարհին...

III

Սո՛մա, ես գիտեմ՝ մի աղջիկ ես դու,
Երկնային մի քույր,
Որ տալիս է մեր սուրբ ծաղիկներին
Թույն, թախիծ ու բույր։

Երկնքից իջած քո ցո՛ղն է սերում
Բույսերը բոլոր.
Քո՛ւյր, պարում ես դու մեր սուրբ բույսերում
Քաղցր ու ահավոր։

Մենք այդ բույսերից խմիչք ենք շինում,
Գինի հրակեզ,
Եվ այդ սրբազան խմիչքով հարբած—
Ցանկանում ենք քեզ։

Վառվում ես, Սո՛մա, մեր երակներում
Դու, որպես գինի,—
Եվ քեզնով հարբած ուզում ենք մենք էլ,
Որ այս աշխարհում քո կամքը լինի...

IV

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, սրբազան խմիչք,
Սրբազան դու սեր,
Ոգեորության դու քա՜ղցր գինի,
Երկունքի գիշե՛ր։

Արշալույսների սրբազան արգանդ,
Ոգու Կաթն Ծիր.
Արևից առաջ դո՛ւ երկնից անցար,
Ոսկի փռեցիր։

Օ, Սրբազան հա՛րս դու ազատության,
Դու — ազատությո՜ւն,
Դու — վերջին ցնորք վերջի՛ն քաղցրության,
Դու — ոգու խնդում։

Դո՛ւ, որ սրտերում փրփրում ես վառ,
Հոսում ես արագ,
Ու փրփուր-փրփուր եփվելով սրտում
Վառվում ես հանկարծ, դառնում ես կրակ։—

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, օրհնվի՜ թող այն
Վայրկյանը կարմիր աշխարհում այս չար,
Երբ մարդու սրտում առաջին անգամ
Հրի փոխվեցիր ու Ա՛գնի դարձար...

Ու հրդե՛հ դարձար, ու կրակ, ու հուր,
Սրտից ծփալով — անցար աշխարհին,
Եվ կյանքը այս չար, այս կյանքը տխուր
Հանձնեցիր հրին։

Ծփում ես հիմա մարդկանց սրտերում.
Ու ողջ աշխարհում հրդեհ ես վառել.
Քո՛ւյր, դո՛ւ ես միայն թխպոտ օրերում՝
Մեզ մխիթարել...

Վառե՛լ ենք հիմա աշխարհը նորից,
Ուխտի ենք եկել խենթ ու խելագար.
Օրհնվի՛ թող քո անունը նորից,
Որ հուր դարձրեց մեր սրտերը քար։
Հուրըդ մեր սրտում թող սուրբ փրփրի.
Խմե՛լ ենք արդեն, ելել ենք պարի,
Խառնել ենք իրար հիմա կյանք ու մահ.
Բոցնկվի՛ր կրկին ու կրկին անգամ,
Վառվի՛ր մեր սրտում, ծփա՝ արնաքամ,
Խելագա՛ր. Սո՛մա...

V

Քո՛ւյր, քո գինին մեր սրտերում
Մխացել է դա՛ր ու դարե՛ր.
Քո՛ւյր, քո գինին մեր սրտերում
Քանի՞ ոսկի ջահ է վառել...
Քանի՞ ոսկի ջահ է վառել
Երկրի մուժում,
Քանի՞ ոսկի ջահ է վառել
Կյանքի փոշում։
Դա՛ր ու դարեր մեր սրտերում

Վառվել է վառ,
Բայց հրդեհվել չի կամեցել
Աշխարհը քար։

Ո՞վ չի տեսել, երբ իջնում է թանձր գիշեր—
Շիրիմներից դուրս են թռչում ոսկի լույսեր։
Փոշիացող ոսկորներից լույս է ծորում.
Գինի՛դ է այն, որ չի վառվել մարդու օրում։
Գինի՛դ է այն, որ զուր հուզվել, բայց չի՛ վառել՝
Գինի՛դ է այն, որ մարդ իր հետ վա՛ր է տարել.

Ու գիշերի թանձր մթում—
Հրե մի սուր—
Դուրս է թռչում գերեզմանից՝
Վառվում է զուր...
Սո՛մա, գինիդ, որով հարբել,
Խենթ ենք հիմա —
Դա՞ր ու դարե՞ր ավել է մեզ
Երկունք ու մահ.
Մա՛հ է ավել ու գերեզման,
Հող ու անհուն—
Որ դուրս թռչի, ազատ վառվի—
Գերեզմանում...
Ու չէր վառվում դա՞ր ու դարեր
Աշխարհը քար.
Հիմա վառվեց... Խե՞նթ ենք մենք էլ
Ու խելագար։—

Գա՞ր ենք բռնել խելագար,
Հրդեհում ենք ու վառում—
Այն ամենը, ի՛նչ որ կար
Հազարամյա աշխարհում։

Ու արյունը մեր՝ խառնըված հրին՝
Վառվում է ագահ,—
Ու լույս է տալիս վառվող աշխարհին
Դեմքդ հեռակա։

VI

Ու դառնում է մեր շուրջպարը արագ,
Եվ մեր շուրջպարում — հրդեհի պարում
Հեքիա՛թ է կյանքը, ու մարդը — կրակ։

Հրթի՛ռ-հրթի՛ռ վեր են թռչում
Կյանքերը մեր կարևեր,
Ու վառվում է աղջամուղջում
Ողջակիզվող սիրտը մեր։

Ամբոխները զրահապատ
Ծափ են զարկում ու պարում,
Ջա՛հ է դարձել ամեն մի մարդ
Կրակապատ աշխարհում։

Ու պար բռնած ու խելագար
Ե՛րգ ենք ասում կրակին —
Ու վառվում է աշխարհը քար
Մրրիկներում կրակի։

Կիրակի է կյանքն հիմա —
Ջահազարդվա՛ծ, կրակուն—
Ու պարում են կյանք ու մահ,
Սո՛մա, քո սուրբ կրակում...

VII

Հե՜յ, հեռավոր ընկերներ ու եղբայրներ,—
Դուք չե՞ք լսում. ձե՛զ ենք կանչում,—
Զվարթ ու սեգ,
Եկե՛ք, մտե՛ք շուրջպարը մեր—
Եկե՜ք, եկե՜ք։

Օ, կո՜ւյր է նա, ով չի տեսնում
Երկինք հասած կրակը թեժ.
Եկե՛ք, եկե՛ք, ով սիրտ ունի
Ողջակիզվող ու հրակեզ։
Ով որ եկավ — պետք է իր հետ
Ողջակիզվող մի սիրտ բերի—
Եկե՛ք. հսկա պարը մտեք
Աշխարհային հրդեհների։

Ու ծավալվի՛ թող
Աշխարհովը մեկ
Հրդեհը մաքրող,
Բոցը հրաշեկ։

Կյանքը հնամյա,
Որ մխում է զուր—
Թող մոխի՛ր դառնա
Ու անցնի իզուր։

Հո՛ւրը թող մնա,
Հրդեհը հոգու,
Որ հրաշք դառնա
Սո՛մա, խոսքը քո։

VIII

Ու գալիս են անվե՜րջ, անվե՜րջ
Ամբոխները ահագին,
Որ կյանքը հին ու սնամեջ
Ողջակիզեն կրակին։

Ու հուրն ընկած, անդարձ, անել,
Այրվում է կյանքը քար—
Ու հրդեհում պար են բռնել
Ամբոխները խելագար։

Ու արյունը մեր, խառնըված հրին,
Վառվում է հրում՝ զո՛հ է սրբազան—
Ու ժպտում է քո դեմքը աշխարհին
Այս հրդեհներում աշխարհասասան...

IX

...Թվում է հիմա կյանքը իմ հոգում
Մի ոսկի տեսիլ.
Ինչ լա՜վ է, Սո՛մա, որ կյանքի հոգուն
Հիմա՛ եմ հասել.
Ինչ լա՜վ է, Սո՛մա, որ քո կրակում
Վառվում եմ ես էլ...

Կվառվեմ հիմա, որպես զոհ կամքիդ
Ու զոհաբերում,
Եվ եթե մարի հրդեհը այս մեծ,
Որ չունի մարում—
Դու էլի՛ հազար հրդեհ կվառես
Այս չար աշխարհում...

Սո՛մա, սերը քո թույն է ու գինի,
Բայց քա՛ղցր է այնքան.
Սո՛մա, կաս դու միշտ, բայց անցնում եմ ես
Ու վաղը չկամ.
Սո՛մա, աշխարհում թող կամքդ լինի
Տիեզերական։—

Կյանքս կմարի՝ հին, չնչին մի կայծ
Քո ոսկի հրում—
Բայց վառվի՛ պիտի սիրտս մոխրացած
Քո բոլո՛ր գալիք արշալույսներում...

ԱՄԲՈԽՆԵՐԸ ԽԵԼԱԳԱՐՎԱԾ

I

Հեռո՜ւ, մոտիկ ընկերներին,— աշխարհներին,
արևներին,—
Նրանման հոգիներին։—
Բոլո՜ր նրանց, ում որ հոգին վառվում է վառ,—
Բոլո՜ր նրանց հոգիներին արևավառ։—
Կյանքի՜, մահի՜ այս ամենի մղջամուղջում՝
Ողջակիզվող հոգիներին — ողջո՜ւյն, ողջո՜ւյն։—

II

Իրիկուն էր, հրակարմիր մի իրիկուն։
Արևը, բորբ՝ մայր էր մտնում արևմուտքում։
Դաշտի վրա փռվել էր մուժ արյունամած՝
Թույն էր կարծես՝ բորբ արևի սրտից քամած։
Արևը, թեժ՝ մայր էր մտնում արևմուտքում—
Ու արյուն էր դաշտի վրա, թո՛ւյն էր թքում։
Հորիզոնում վառել էր մի կարմիր քուրա—
Ու արնավառ փայլ էր փռում դաշտի վրա։
Ու արտերը, ալեծածան, վառվել էին
Արեգակի կարմիր փայլով իրիկնային։—
Դաշտը, անծայր ու անսահման, լայնատարած՝
Հրակարմիր տարածվել էր նրանց առաջ։—
Ծով էր կարծես, որ սկիզբ ու սահման չունի—
Ծով էր կարծես՝ մշուշի մեջ իրիկունի։—

III

Արևի տակ իրիկնային, իրիկնային հրով վառված՝
Այդ հին դաշտում կռվում էին ամբոխները խելագարված։
Քաղաքներից ու գյուղերից, ստեպներից հեռու ու մոտ՝
Եկել էին նրանք նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ։
Ով քաղաքից էր հեռացել — նա թողել էր մշուշը ծեր,—
Մշուշը, որ կյանքի վրա մխաշաղախ ամպ էր դարձել։
Ով եկել էր գյուղից հեռու — նա թողել էր հողը խոնավ,
Որի վրա կյանքը հլու ո՛չ մի ոսկի հասկ չծնավ։
Ով եկել էր ստեպներից, նա թողել էր անծայրածիր
Լայնությունը հորիզոնի, որ իր համար բանտ էր դարձել։
Ով քաղաքից էր հեռացել, ուր մառախուղ էր անորոշ՝
Նա բերել էր թոքախտավոր սիրտը, որպես կարմիր դրոշ,—
Ով եկել էր, թողած հեռուն անծայրածիր մութը գյուղի,
Բերել էր իր մկաններում բեղմնավորված ուժը հողի։
Ով եկել էր ստեպներից, ուր ապրում էր որպես գերի —
Բերել էր իր լուրթ աչքերում լայնությունը ստեպների...
Ըմբոստացած, խելագարված, չտանելով հին կյանքը էլ՝
Անծիր դաշտում այդ հավաքված՝ նրանք կռվի էին ելել։

IV

Մայր էր մտնում իրիկնային արևը՝ թեժ լույսով վառված։—
Ու երգելով կռվում էին ամբոխները խելագարված։—
Դաշտն էր գեմը՝ փռված էր նա շառագունված ու արևոտ,—
Ու հեռվում, ճամփի վրա հսկա քաղաքն էր երևում։—
Ծո՛ւյլ նազանքով, իրիկնային արևի տակ անփույթ փռված՝
Պսպղում էր քաղաքը հին՝ հազարերանգ մի զանգըրված։
Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, անծայր ու լայն, տարածվել էր քաղաքը հին—
Լողանում էր կարծես մարմանդ մշուշի մեջ իրիկնային։
Հաղթ շենքերը, բարձր ցցված, կարծես կախված կարմիր օդում՝
Հետըզհետե մթնում էին, անգունանում ու աղոտում։
Հեռու հրով միայն վառված պատուհանները ապակի
Փայլում էին արյունամած վերջին հրին արեգակի.
Արևի դեմ փայլում էին հրաբոսոր՝
Բոընկվել էր նրանց սրտում տագնապը սուր...
Եվ երկընքի սիրտը մխված բևեռների պես արնաքամ՝
Փայլում էին արյունամած ծխնելույզներն հսկայական։
Ծուխ չէր ելնում նրանց փողից՝ չէին փնչում երկինքն ի վեր.
Չէր կարծրանում նրանց ծուխից իրիկնային երկինքը էլ։—
Լոկ մշուշը իրիկնային թանձրանում էր հետզհետե—
Ու մշուշում կորչում էին ծխնելույզները երկաթե։—

V

Իսկ քաղաքից դեպի հարավ՝ անհատեսիլ ու
հաղթական՝
Երևում էր երկաթուղու կայարանը հսկայական։
Լսվում էր մերթ շոգեկառքի սուլոցը սուր հեռու
մուժում—
Մորթում էին կարծես այնտեղ խելագարված
մի անասուն...
Ծչում էր սուր, հուսակտուր, ու հուսահատ
ձայնը նրա,
Որպես անդարձ մահի մի լուր տարածվում էր
դաշտի վրա։—
Ցրված էր նա, կայարանը, հսկա ու հաղթ,
նրանց առաջ։—
Ու հանգույցից կայարանի, դաշտովը մեկ
լայնատարած՝
Դեպի հյուսիս, դեպի հարավ, ու արևմուտք,
ու արևելք—
Ուղիները երկաթագիծ ձգվել էին ամենուրեք։—
Երակների պես երկաթե քաղաքամոտ կայարանից
Հեռո՜ւ, հեռո՜ւ ձգվել էին ուղիները երկաթագիծ։
Երակների պես երկաթե՝ ամուր գրկած
կուրծքը հողի՝
Սեղմըվելով հետզհետե՝ փախչում էին
գաղտագողի...
Ու ցցված էր ուղիների խաչակնքման սեղմ
հանգույցում—
Կայարանը, որպես մի հարց, որպես հսկա
մի քարացում։
Ուղիների ճամփամիջում հանգույց էր նա
կարծես կապված—

Ու անդրիջում կռվում էին ամբոխները խելակարված։
Կարծես նետված մի հաղթ ձեռքով՝ աշխարհային կամքին հլու՝
Գնո՛ւմ էին կռվո՛վ, երգո՛վ կայարանը գրավելու—

VI

Կռվում էին։ Սուրում էր մի իրիկնային մարմանդ քամի։
Դեմը քաղաքն էր տարածվել՝ հազարամյա մի թշնամի։
Սֆինքսի պես հսկայական, շեկ ծծերը դրած հողին՝
Նա կտրել էր արևակա՛մ ամբոխների կարմիր ուղին։—
Ու կայարանը՝ հաղթանդամ, իրիկնային կարմիր մուժում,
Հաղթ նստել էր նրա առաջ, որպես նրան հսկող մի շուն։
Հաղթ նստել էր նրա առաջ ու տիրուհու կամքին գերի՝
Երթն էր հսկում գետնատարած, երկաթագիծ ուղիների։
Ու գծերի մոտ երկաթե, դեպի հյուսիս, դեպի առաջ՝
Ձգվել էին ալիքաձև խրամատներ գետնատարած։
Թշնամին էր պահվել նրանց ալիքաձև գետնափորում
Ու մատներով արյունոտած դեմը փռված դաշտն էր փորում։
Մտել էր չերմ կուրծքը հողի՛, հողի սրտում դարան մտած՝
Կրակում էր գաղտագողի, նենգ ձեռքերով արյունոտած։

Կռվում էին՝ մոտենալով, մոտենալով հետզհետե։
Պայթում էին գռընգալով հրանոթները Երկաթե։ —
Ե՛րգ էր կարծես կռիվը այդ, որ դնգում էր մայրամուտում.
Նայես՝ թռավ մի հրանոթ ու թունդ պայթեց խրամատում...

VII

Կռվում էին, ու կռվելով անցնում էին նրանք առաջ։
Ու դաշտերում իրիկնային մա՜հն էր քրքջում համատարած։
Երգում էր նա՝ երգը խառնած հրանոթի գռնգոցին, —
Անցնում էին նրանք առաջ ու կրակված կռվում էին։
Ե՛րգ էր սիրտը ամեն մեկի, երգ էր հայացքը կրակոտ.
Վառվում էր սիրտը ամենքի, որպես կարմիր մի առավոտ։
Ե՛րգ էր կարծես արևը հին՝ իրիկնային լույսով վառված —
Եվ երգելով կռվում էին ամբոխները խելագարված...

VIII

Եվ երգում էր մեկը՝ հզոր, հուժկու ձայնով անհեղագոչ,
Գո՛վքն էր երգում կռվի եկած, արիացած իր ընկերոջ։ —
Որպես բազե՝ երգը նրա սլանում էր հեռո՜ւ, հեռո՜ւ —
Եվ երգելով կռվում էր նա՝ լուսաժպիտ ու անհարկու։
Երգում էր նա։ Մայր էր մտնում արևը հին՝ կարմիր քուրա։

Եվ դաշտերում իրիկնային — զանգ էր կարծես ձայնը նրա։
Զա՜նգ էր կարծես, զանգում էր գիլ, որ ողջ աշխարհը իմանա—
Բորբ կարոտով անծայրածիր, կրակելով երգում էր նա։—

IX

«...Ստեպներից, անտառներից, քաղաքներից հեռու ու մոտ—
Մենք մեր սիրտն ենք բերել նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ։
Այստեղ հիմա կռիվ է, մահ, ու աղջամուղջ է անորոշ,—
Մենք մեր սիրտն ենք պարզել հիմա — մահի հանդեպ՝ կարմիր դրոշ։
Արյունաքամ մա՛յր է մտնում հազարամյա արևը հին.
Արյունավառ ժպտում է մեզ այս աշխարհը իրիկնային...
Ու խնդասիրտ կռվում ենք մենք, ե՜րգ ենք ասում կռվում հիմի.
Կուրծք է տվել աշխարհը ողջ՝ հազարամյա մի թշնամի...
Բայց անվհատ կռվում ենք մենք, ու մահը՝ սեգ, ժպտում է մեզ—
Շատերս, ախ, պիտի զոհենք սրտերը մեր կարոտակեզ։—
Անզո՛ք է երթը այս սեգ, ինչպես կարմիր կարոտը մեր—
Կրակեցե՛ք, կրակեցե՛ք, խելագարված իմ ընկերներ...»։

X

Մայր էր մտնում իրիկնային արևը՝ թեժ լույսով վառված։
Ու անվհատ կռվում էին ամբոխները խելագարված։
Աչքերի մեջ՝ կարմիր մի հուր, ու սրտերում — կարմիր կրակ՝
Վերջին թափով մի ամրակուռ՝ անգայթ կռվում էին նրանք։
Խենթ երգելով, կրակելով նրանք անցնում էին առաջ —
Ու թշնամին փախուստ տվեց՝ ահաբեկված ու վտարված։ —
Մութ էր արդեն, մայր էր մտել արեգակի շողը վերջին.
Երբ գրոհով մի անվեհեր կայարանը գրավեցին...

XI

Մութ է հիմա։ Գիշերը, խոր, իջել է վար։
Մութ է հիմա, թանձր խավար։
Երկաթուղու կայարանում, ուր ո՛չ մի լույս չկա վառված,
Խմբվել են հազարանուն ամբոխները խելագարված։ —
Գիշերի մեջ չեն երևում հաղթ կամարները երկաթե՝
Լույս չեն վառել կայարանում, որ թշնամին չնկատե։
Սպասում են՝ աչքերն հառած խավարամած հեռուներին՝
Մութը իջավ համատարած, մինչ կայարանը վերցրին։ —
Սպասում են, որ մինչև լույս գոնե մի քիչ հանգստանան

Ու առավոտ դուրս գան նորից ու քաղաքի
վրա գնան:
Աչքերն հառած թանձր մութին, սրտատրոփ,
անապաքեն՝
Սպասում են առավոտին, որ կռիվը շարունակեն։
Մի քիչ առաջ, արյունաքամ, երբ դեռ դաշտում
կռվում էին—
Մո՞տ էր թվում քաղաքն այնքան երկաթուղու
կայարանին...
Եկան իրենք, կռվով, երգով գրավեցին
կայանը մեծ —
Իսկ թշնամին փախուստ տվեց ու քաղաքում
պատսպարվեց։
Սպասում են իրենք հիմա, որ մինչև լույս
հանգստանան—
Ու առավոտ դուրս գան նորից և քաղաքի վրա գնան։

XII

Ու մթի մեջ հազարամյա, գիշերի մեջ խորը, անհուն՝
Խռնվել են նրանք ահա երկաթուղու կայարանում։
Դաշտն է դեմը, խավարակուռ ձգված է նա։
Չկա մի ձայն, չկա քամի, մութ է հիմա։
Դաշտն է դեմը՝ անծիր, անծայր մի զանգված
խավարամութ,
Ուր նստել է անաչք, անլույս խորհրդավոր
կասկածը մութ։
Շնթռկել է, որպես մի շուն, ու խավարն է
հսկում հիմի,—
Շնթռկել է թանձր մուժում, որպես անտես
մի թշնամի։

Մութ նստել է կասկածը հին ու աչքերով խավարամած
Նայում է նա կայարանին, որ կանգնած է իրա դիմաց։
Շարժվում է մութը կարծես ու խավարով իր աչքերի—
Նայում է նա լուրթ աչքերին խելագարված ամբոխների։—
Ու տագնապով անլռելի, հայացքներով անթարթ լարված՝
Նայում են մութ հեռուներին ամբոխները խելագարված։
Լուրթ աչքերով խորը, տխուր — մո՛ւթն են դիտում նրանք անհուն—
Ու դժժում է աղմուկը խուլ գիշերային կայարանում...

XIII

Հոծ բանակով, հսկայական կայարանի դեմ խռնված՝
Լուրթ աչքերով արևակամ — դաշտն են դիտում խավարամած։
Մո՛ւթ է դեմը, ու խավարում, որ բացվել է, որպես անդունդ՝
Երևում է հեռո՜ւ-հեռո՜ւն կարմիր լույսով վառվող մի գունդ։
Աչքերի դեմ մթակալված, հայացքների դեմ ակընդետ—
Հեռու մթում լույսն այդ վառված գո՛ւնդ է թվում, կարմիր մի կետ։

Գիշերի մեջ — կարմի՜ր, կարմի՜ր, տագնապալից վառվում է նա՝
Գիշերի մեջ վառել են, որ զորքը պատրաստ, արթուն մնա։
Անծայրածիր մթում հեռվի կարծես կարմիր գլուխ է շան—
Վառել են այն, որպես կոչի ու տագնապի ազդանշան։
— Քաղաքն է այն հազարամյա, ուր տագնապ ու տենդ կա հիմի։
Պահվել է նա, որպես վախից խելագարված մի թշնամի։
Ու կրակը այդ կարմրակեզ — ահանշան ու վիթխարի—
Մի արնագույն կետ է կարծես ուղեղի մեջ խելագարի։
Բռնկվել է հույսով հետին, հոգևարքի տենդով վառված—
Ու նայում են կարմիր կետին ամբոխները խելագարված.

XIV

Գիշերի դեմ խավարամած, աչքերն հառած կարմիր կետին՝
Ամբոխները խելագարված սպասում են առավոտին։
Ու վառվում է խավարակուռ հոգիներում նրանց անգայթ
Կետը այդ մութ, որպես հեռու, հրաբոսոր մի ճառագայթ։
Սուր մխվել է նրանց սրտում, որպես մի թեժ, կարմիր բեկոր—

Թույն է լցնում, ու բորբոքում, ու երազներ աշխարհավեր…
Արթնեցնում է նրանց սրտում մորմոքը հին, հազարամյա —
Տենդ է սփռում ու խլրտում նրանց անդայթ սրտում հիմա.
Լուրթ աչքերում փայլում է վառ արյունամած մի ցանկություն —
Ու աչքերը միլիոնավոր թո՛ւյն են թքում, արյուն ու թույն.
Բարձրանում է նրանց սրտից տարիների մաղձը աղի —
Ու վառվում է լուրթ աչքերում՝ արյունալից ու կատաղի.
Ու աչքերը արյունամած անթարթ հառած կարմիր կետին՝
Ամբոխները խելագարված սպասում են առավոտին.

XV

…Գիշերի՛ դեմ գիշեր է մութ խավարամած նրանց հոգին,
Որ կարոտով մի կրակոտ սպասում է առավոտին.
Խավար է մեծ սիրտը նոցա, բայց խավարում անծայրածիր—
Երկինքնե՞ր կան կապուտաչյա, հորիզոննե՞ր՝ անծա՞յր, անծի՞ր.
Ու աչքերում նրանց կապույտ, ուր իջել է գիշերը մութ —
Հազա՞ր.բողբոջ կա կրակոտ, ու արշալույս, ու առավոտ.

Նրանց ձգված մկաններում ո՛ւժն է նստել
խոնավ հողի —
Եթե ուզեն՝ արևներին նոր տե՛մպ կըտան ու
նոր ուղի...
Եթե ուզեն՝ արեգակնե՞ր կշպրտեն երկինքն ի վեր.
Եթե ուզեն՝ վա՛ր կըբերեն երկինքներից
արեգակներ...
Եթե ուզեն՝ կամքով արի ու աշխարհի հրով
վառված...
Ինչե՞ր միայն չեն կատարի ամբոխները
խելագարված...

XVI

Ու հոսում է գիշերը մութ, մոտենում է առավոտին։
Հոսում է պաղ ու անօգուտ սպասումի ժամը
հետին։
Դաշտից ահա սուրում է զով, մարմանդ քամին
առավոտի—
Ու վառվում է վերջին լույսով կրակը այն
կարմիր կետի։
Նոսրանում է խավարն ահա, գունատվում է
հետզհետե—
Ճեղքում է մութն արևելքում հսկայական, հրե մի թև։
Ու սուրում է հեռուներից առավոտվա
կիսամթում—
Մարմա՛նդ, մարմա՛նդ, բուրումնալից,
գարնանային մի թարմություն։
Շարժըվում է խավարը թեն ու հեռևում խավարամած
Երևում է քաղաքն արդեն՝ մութ, անորոշ մի
դանգըրված։

Հաղթ շենքերի պատերը հաղթ որոշվում են հետզհետե,
Երևում են ահա հպարտ ծխնելույզները երկաթե…
Ու բորբ սրտում ամբոխների թո՛նդ է առնում կարոտը վառ,
Երկինքներում լուրթ աչքերի վառվում է տենդը հոգևոր…
Բո՛րբ աչքերով նայում են մեծ, խավարակուռ զանգըվածին—
Ու վառվում է սիրտը նրանց, որպես հրդեհ արեգնածին…
—Պիտի երթան առա՜ջ հիմա, պիտի առնեն քաղաքը մեծ,
Պիտի թափե՛ն նրա վրա հազարամյա մաղձը իրենց.
Քանդե՜ն պիտի ու ավերեն, տեղը փոշի՜ պիտի փռեն—
Հազարամյա քաղաքը այդ քանդե՜ն պիտի ու ավերեն.—
Այրե՜ն պիտի, խելագարված պիտի պարե՜ն հրդեհներում,
Ու կարմրավառ-կրակ ու կայծ պիտի փռեն երկրի հեռուն.—
Ու մնացած մոխիրը ձիգ պիտի այրե՜ն նրանք նորից,
Որ կյանքը հի՛ն, որպես փյունիկ, չբարձրանա՜ մոխիրներից…
Քամո՜ւն տալով մոխիրը այն, որ տանի ու ես չբերի՛
Դեպի հեռո՜ւն պիտի երթան դեռ չծնված արևների…

XVII

...Լուսաբացին, երբ կարմրածուփ հորիզոնում հրաշուշան —
Կարմիր վառվեց արևը բորբ, որպես կռվի ազդանշան,
Երբ բռնկվեց արևելքում արևը՝ նոր լույսով վառված —
Դո՞ւրս նետվեցին կայարանից ամբոխները խելագարված...
Դեմը դաշտն էր անծայրածիր, ուր մշուշ էր արևագույն,
Ու մշուշում շոգիացող, աղավնոտի մարմանդ միգում,
Կրկեսի պես մի վիթխարի, խայտաբղետ, խայտանկար —
Եզերքի մոտ ճանապարհի երևում էր քաղաքը քար...
Աչքերն հառած հեռո՞ւ-հեռո՞ւն կարմիր վառվող արեգակին՝
Արևավառ հեռուներում նրանք կռվում էին կրկին.
Հոծ խմբերով հազարանուն, արեգակի հրով վառված՝
Դեպի Արև՞ն էին գնում ամբոխները խելագարված...

. . . . . .
. . . . . .

1920

•

ՆԱՅԻՐԻ ԵՐԿՐԻՑ

Եկել — երկաթե երգ եմ ձեզ ասում
Ես — կարմիր պոետ — Եղիշե Չարենց։
Ծ՛ս եմ՝ Նայիրցի մի հսկա պոետ—
Եկել եմ ահա դարերի հեռու
Ու հին մշուշից—
Մշուշի միջից անթիվ դարերի.
Եկել եմ ահա ու կանգնել եմ, սեգ,
Եվ երգ եմ ասում հիմա բոլորիդ—
Երկաթե մի երգ։

Ոտքերս, ամուր, հողի մեջ մխած,
Գլուխս աստղերում,
Անսասան, հաստատ կանգնած հողմային
Օրերի հրում —
Իմ հավերժատես, պայծառ աչքերով
Նայում եմ հեռուն։

Դեմս — հողմակոծ աշխարհն է անծայր,
Հեռո՜ւ ու հեռո՜ւ,—
Շաչում է, վնգում, ահեղ ու պայծառ—
Բոսո՜ր հողմերում։
Գլխիս վրայով
Թռչում են, շաչում օրերը արագ,
Հողմերի նման հավիտենության
Ծեծում են կուրծքս վիթխարի թափով,—
Ծեծում են կուրծքս, շաչում ու իրենց
Երկաթ թևերով թռչում են հեռու—
Ու հեռուներում ոռնում են անտես,
Ոհմակների պես քաղցած գայլերի,
Որ գազազել ու շշմել են ասես
Հողմերում հրի։

Ու կանգնել եմ ես՝
Ոտքերս ամուր հողի մեջ մխած
Ու գլուխս տո՜թ խառնարաններում
Անցած ու գալիք անթի՜վ օրերի։—

Ու կանգնել եմ ես
Լեռների վրա իմ ավեր երկրի,
Կանգնել եմ հաստատ ու երգ եմ ասում
Խնդասիրտ, արի,
Եվ նետում եմ իմ երգը հողմաձայն
Ժողովուրդներին բոլո՜ր կողմերի—
Բոլո՜ր կողմերում տառապող մարդուն։
Եվ ասում եմ ես.
— Եկե՜լ եմ պահ.
Եկե՜լ, հասել եմ դարերի մուժից,
Անբոց մշուշից հեռու դարերի —
Եվ բերել եմ ձեզ, կարմիր ձեր երթին,
Սի՛րտը Նաիրի…

Բերե՛լ եմ կարմիր սիրտը Նայի՛րի
Ձեր կարմիր Հրին — կարմիր ողջակեզ.
Եվ տեսել եմ ես
Ժողովուրդներին բոլո՛ր կողմերի,
Բոլո՛ր կողմերում տառապող մարդու.
— Լսե՜ք, Հե՜յ, լսե՜ք,—
Բոլոր կողմերում տառապող՝ մարդիկ,
Բանվորներ արի — բոլոր կողմերի,
Եվ գյուղացիներ, զինվորներ բոլոր
Ռազմադաշտերից տուն դարձող արդեն.—
Լսե՛ք, Հե՜յ, լսե՛ք.
Դուք, որ Հաղթակամ
Ելե՜լ եք արդեն ու կռվով ըմբոստ,
Ճաչող, շառաչող օրերի միջով
Գնում եք դեպի Կարմիր Ապագան—
Լսե՜ք, Հե՜յ, լսե՜ք, իմ ողջույնը սեզ
Ու եղբայրական...

Նայիրի երկրից — իմ ողջույնը ձեզ.
Ձեր կարմիր Հրին — Նայիրի կարմիր
Սիրտը — ողջակեզ։

Ո՞վ գիտե արդյոք՝
Բերե՞լ է մեկը այսօր աշխարհում
Խառնելու ձեր մեծ ու հզոր երգին
Մի երգ — ավելի՛ ըմբոստ ու արի,
Քան իմ երգը մեծ — երգը Նայիրի...

Ո՞վ գիտե արդյոք՝
Բերե՞լ է մեկը այսօր աշխարհում
Խառնելու հզոր, բոսոր ձեր սրտին
Մի սիրտ—ավելի՛ ըմբոստ ու արի,
Քան իմ սիրտը թեժ — սիրտը Նայիրի։

Եվ ո՞վ, ո՞վ կասի՝
Նետե՞լ է արդյոք մեկը աշխարհում
Այսօրվա կարմի՛ր, կարմիր ձեր՝ երթին
Ողջույն — ավելի՛ առնական, արի,
Քան ողջույնը քո, երկիր արնաքամ,
Կարմի՛ր Նայիրի…

. . . .

Ծաղկի պես կարմիր, հրասիրտ, զվարթ,
Բացվել է այսօր սիրտս Նայիրյան
Աշխարհի սրտում—
Թեժ, կարմիր սրտում՝ վառվող աշխարհի։
Իմ հազա՛ր անգամ ու հազա՛ր սրով
Արնոտած, խոցված սիրտը Նայիրյան
Բացվել է այսօր աշխարհի սրտում.
Հուզում է հոգիս անհուն մի խնդում,
Խնդում մի հրե—
Եվ երգում եմ ես, ահե՛ղ ու պայծառ,
Քո էն երգը մեծ, տիեզերական,
Երկի՛ր Նայիրի…
Երգում եմ հիմա քո երգը էն մեծ,
Որ սրտիս տվեց տառապանքը քո,
Քո աշխատունակ հաղթ ժողովրդի
Տառապանքը մեծ։

Ե՛ս — ե՛ս եմ նորից.—
Դարերից եկած անհո՞ւն մի պոետ—
Եղիշե Չարենց—
Նայիրի երկի՛ր, քո երգիչը վառ,
Օրհներգուն պայծառ
Ու զավակը մեծ…

Ե՛ս — ե՛ս եմ նորից.—
Ոսկի երակը հնամյա ցեղիս,
Իմ ջլաբազուկ, հաղթ ժողովրդի
Օղակը վերջին,
Տվել եմ սիրտս գալիք օրերի
Երկաթե երգին,
Կապել եմ կյանքս Գալիքի հետ վառ—
Եվ կրում եմ իմ մեծ, հսկա սրտում—
Մի երկաթակուռ, նո՞ր, հզո՞ր աշխարհ։

Ու կանգնել եմ ես, հզո՛ր ու հաստատ,
Լեռների վրա քո հավերժաձյուն —
Կանգնել եմ, պայծառ, ու շուրջս հիմա
Գալիքի կարմիր թևերն են շաչում—
Եվ կարծրանում ու պնդվում է հոգիս
Նրանց շառաչում։

Ու հպա՞րտ եմ ես, հպա՞րտ է ու խենթ
Քո կարմիր հրով լցված իմ հոգին.
Հպարտ եմ, որ ես — անհուն մի պոետ.
Ձայնով խնդագին—
Խառնում եմ այս նո՞ր, հզոր ե՞րգը քո—
Բոլորի՞ երգին...

ԴԵՊԻ ԱՊԱԳԱՆ

Լցված է անհուն իմ հոգին հիմա
Շփոթ երգերով ու աղմուկներով.
Լցված է սիրտը իմ՝ էլեկտրական
Բորբ հոսանքներով։

Ռադիոկայան է իմ հոգին հիմա
Ամբո՛ղջ աշխարհի ու մարդկանց հանդեպ.
Ու բա՛րձր է, բա՜րձր է կայանն իմ հոգու՝
Մասիսի նման բա՛րձր է ու հաստատ —
Հզո՛ր, անհարկո՛ւ։

Օրերում այս վառ, հողմավար, շփոթ—
Հեռու ու մոտիկ միլիոն սրտերի
Ե՜րգն է վիճակվել ինձ երգել այսօր.
Իմ բազմամիլիոն, բյուր ընկերների
Խինդը այսօրվա ու թռիչքը մեծ—
Գալիք օրերին նետե՛լն է երգիս
Վիճակվել այսօր։

Ահա՛ թե ինչո՛ւ է երգս հաղթական,
Ահա՛ թե ինչու է իմ ձայնն այսօր
Հավերժի նման համա՜ռ ու հաստա՛տ։

Ահա՛ թե ինչու
Վիթխարահսկա, որպես Էյֆելյան
Աշտարակը մեծ,
Անցած ու գալիք դարերի շեմքին
Հզոր, բարձրաբերձ՝
Կանգնել եմ ամբողջ հասակովս մեկ
Եվ երգում եմ ես։
Եվ հոգիս հիմա՝ ռադիոկայան՝
Իր հրակարմիր ե՛րգն է ուղարկում
Հեռո՜ւ ու հեռո՜ւ,—
Բոլո՛ր սրտերին, որ ապրում են, կան
Բոլո՛ր կողմերում։

Երգում է հոգիս, հրեղեն հնչում։
Գիտեմ՝ այսօրվա իմ երգի առաջ—
Իմ հոգու կարմիր կայծերի հանդեպ—
Ռադիոկայան է ամե՛ն մի հոգի,
Ո՛ւր էլ նա լինի։—
Ամե՛ն մի հոգի, որ ապրում է, կա
Եվ կրում է իր թևերի վրա
Նո՛ւյն խորհուրդը մեծ, խորհուրդը հսկա
Օրերի այս վառ,—
Այս վառ օրերի խորհուրդը պայծառ։
Ամե՛ն մի հոգի,
Որ իր երկաթե թևերով այսօր
Ձգում է, շաչում—
Եվ փնտրում է նո՜ր հանգիստ ու օրոր
Միլիո՛ն թևերի ըմբոստ շառաչում...

Գիտե՞ք, որ հիմա
Այստեղ — Նայիրի իմ երկրում ավեր
Ու հեռու-հեռուն—

Կարմիր Մոսկվում,
Տիբեթում դեղին,
Սան-Ֆրանցիսկոյում, Լոնդոնում հսկա
Ու Սինգապուրո՛ւմ —
Բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում
Աշխարհը մի նո՜ր երգով է հղի։

Հե՜յ, հեռո՜ւ — մոտիկ
Հանքահորերում,
Գործարաններում,
Լայն ստեպներում ու անտառներում —
Բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում,
Երկաթի՛, բրոնզի՛, հողի՛ ու հանքի
Երգով օրորված իմ բյո՜ւր եղբայրներ,—
Ո՞վ ունի այսօր կամքը մեր հրե,
Ուժը մեր բոսոր
Ու վառ բախտը մեր
Տիեզերական։

Ո՞վ ունի այսօր...

Մենք ենք, որ նո՜ր ենք, հազա՜ր ենք ու բյո՛ւր։

Երկաթե հսկա մի դիսկի նման
Բյո՛ւր եղբայրների կամքը մեր արի,
Տիեզերական—
Նետե՛լ ենք արդեն թափով վիթխարի
Դեպի հողմերը գալիք օրերի,
Դեպի — Ապագան...

ԲՐՈՆԶԵ ԹԵՎԵՐԸ ԿԱՐՄԻՐ ԳԱԼԻՔԻ

Ճաչում է աշխարհը, զնգում է հիմա,
Ճաչում ու զնգում են աշխարհի վրա
Բրոնզե թևերը Կարմիր Գալիքի։

Որպես երկաթե մի մրրկահավ՝
Թռչում է կարմիր մեր կամքը հիմա
Աշխարհի հեռուն—
Ու շաչում է հաղթ, երկաթ թևերով
Հեռու ու մոտիկ ռազմադաշտերում։

Փողփողում է վառ արևի առաջ
Մեր կամքը հիմա, որպես վիթխարի
Մի կարմիր դրոշ,
Որի արնագույն, կարմրավառ փայլից
Հնավանդ, զազիր քաղաքները քար,
Ցուլերի նման վիթխարահսկա,
Վախից խելագար,
Կանգնում են հետին ոտքերի վրա,
Փորում են հողը ոտքերի տակի
Ու սարսափահար
Իրենց վայրենի վա՛խն են մռնչում
Աշխարհովը մեկ —
Վա՛խը վայրենի, որ հնչում է մեր

Բոսոր սրտերում, որպես հաղթության
Ու փառքի մի երգ։

Օ՜, բառաչը այդ խելագար վախի,
Օ՜, սարսափահար ճիչը հոգևար
Ու տագնապը սուր՝
Հին, հազարամյա, քա՛ր քաղաքների
Տագնապը զաղիր...
Օ՜, սարսափը այդ հուսահատական,
Մեռնող ցուլերի բառա՛չը վերջին
Կրկեսների մեջ հսկավիթխարի,—
Օ՜, սարսափը այդ նրանց հուսահատ,
Որ մեր սրտերում, կրծքերում երկաթ
Փոխվում է կարմիր, խնդացող հրի...

Ճչում են հիմա
Թերթերը բոլոր մայթերի վրա,
Հաղթ կայանները ռադիո-գրի,
Գոց, կրահապատ գնացքներն շտապ
Ու շչակները գործարանների,
Սավառնակների թևերը շաչող,
Աղմուկը մաշվող ավտոշինների,
Թնդանոթների ամբոխները ծույլ,
Որ հիմա արնոտ ռազմադաշտերից,
Գործադուլ արած բանվորների պես
Տուն են շտապում քայլերով տարտամ,—
Ֆանտաստիկական, ահե՛ղ առօրյան
Ճչում է հիմա
Նրանց անամոք, նրանց հոգևար
Տագնապի նման հուսահատական,
Ճչում է խռպոտ իր ձայնով վերջին—
Ու հասնում է այդ ճիչը հուսահատ
Լոնդոնից — Փարիզ — Ցեյլոն — Հնդուչին...

Զգվել են ցանցեր,
Երկաթե անտես ցանցեր ու ցանցեր
Աշխարհում անծիր,—
Սրտից սիրտ հիմա, քաղաքից քաղաք —
Վառ, կարմիր ցանցեր...

Մեր կա՛մքն է այդպես հզոր շղթայել
Աշխարհը համակ,—
Մեր կամքը՝ թռչող, որպես փոթորիկ,
Ու տոկուն, համառ, որպես ժամանակ։—

Ե՛ս եմ — եղբայրս — ընկերս — օ՜, ո՛չ.
Կա՛մքը իմ, կա՛մքը քո — ու էլի՛, էլի՛
Կամքեր նույնազոր — հազար ու հազար
Ու էլի, էլի,
Ու էլի՛, էլի՛,—
Զգո՞ւմ ես՝ հոգիս, հոգիդ ու նրա—
Հեռու, անծանոթ ընկերոջ հոգին—
Նո՛ւյն արեգնական խորհրդով է լի։
Ու էլի՛, էլի՛,—
Ու էլի՛, էլի՛,—
Ամեն տեղ հիմա, բոլո՛ր կողմերում՝
Մոսկովից — Փարիզ, Լոնդոնից — Հռոմ...

Մինչև — Հնդուչին...

Թնդանոթների բառաչը վերջին։
Տանկերը արնոտ ռազմադաշտերում՝
Կետերի նման երկաթազրահ...
Գնդացիրների ծարավը ագահ,
Գործարանների շչակները լուռ...
Օրերը՝ երկաթ ու պղինձ հագած

Սավառնակների նման ումբաձիգ—
Օրերը, որ թեժ ռումբեր են նետում
Ու թռչում են—
Ո՞ւր...

Անծի՜ր դաշտերում — բանակներ կարմիր։
Քաղաքներ մեռնող ու գյուղեր անմարդ։
Օրերի միգում — տագնապ ու գրգիռ։
Ոսկի ու բռունցք, արյուն ու երկաթ։
Ու տագնապը մութ, անկուշտ ու ագահ,
Հրեշի նման դեղին, հազարաչ,—
Ու բազմամբոխ աշխարհի վրա—
Բրոնզե կարմիր թևերի շառաչ։
Ու երգը իմ նոր պիտի ավետի
Վաղը աշխարհին առաջին անգամ
Թռիչքի՛ մասին անկուշտ կարոտի
Մեր հավերժական։

Ու նրանք, որ դեռ աշխարհում չկան,
Որ դեռ նոր պիտի ապրեն աշխարհում,
Դեռ նոր պիտի գան,—
Կարո՞ղ են, թող մեր թռիչքն այսօրվա
Անձկորեն ըզգան...

Նրա՛նք, որ պիտի ապրեն աշխարհում
Կարմիր Ապագան։

Նրանք, որ դեռ նո՜ր, դեռ նո՜ր պիտի գան...

ԽՐԳ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

I

Երկիրը մե՜ծ էր ու լայն։— Տափաստաններ
ընդարձակ,
Անծայրածիր հովիտներ ու ստեպներ հեռանիստ,
Հորիզոնից-հորիզոն ձյունե դաշտեր սպիտակ,
Լա՜յն երկնքի տակ փռված գյուղեր անդորր ու
հանգիստ։
Մե՜ծ էր երկիրն՝ հյուսիսի վերի ծովից մինչ հարավ.
Ու արևի մի ծագից մինչ մյուս ծագն արևի։
Նստել էր էդ ընդարձակ երկրի մեջ ցարն անիրավ
Ու իշխում էր սանձարձակ, որպես դաժան
թշնամի։
Խեղճ էր ապրում ժողովուրդն՝ հազարբարիք
երկրի էդ՝
Ծորտ էր, գերի, հողազուրկ՝ աշխատում էր,
աշխատում,
Բայց մնում էր անոթի ու ապրում էր անհեթեթ,
Անիմաստ կյանք մի դժվար, որպես լծկան անասուն։
Նստել էին էդ անբախտ ժողովրդի շլինքին
Գոռ իշխաններ զանազան, հողատերեր ամեհի.
Քշում էին տեղից-տեղ զուրկ, անկրակ մուժիկին,
Ու լռում էր մուժիկն էլ՝ աչքը ահի ու մահի։

Էդ ընդարձակ աշխարհում, ուր հողը շատ էր այնքան,
Որ երկրի կեսը հաճախ մերկ ու խոպան էր մնում —
Հողազուրկ էր գյուղացին ու տառապում էր կարկամ,
Ուրիշի հողն էր վարում առավոտից-իրիկուն։
Լուռ տառապում էր էդ խեղճ ժողովուրդը հողազուրկ
Հացի տեղ քար էր ուտում ու մեռնում էր անօթի,
Վշտից օղի էր խմում կաբակներում բազմաղմուկ
Ու քնում էր օրն ամբողջ, որ չարթնանա ու չուտի։
Ու հավատում էր մեկ էլ, աղոթում էր աստծուն
Ժողովուրդը էդ թշվառ,— հավատում էր, որ վերից
Լույս կբացվի մի օր էլ — հող կտրվի գյուղացուն,
Եվ ժողովուրդը ազատ ու լի՝ կապրի էդ օրից։
Բայց ո՛չ աղոթքն էր փրկում ժողովուրդին էդ թշվառ,
Ոչ էլ օղին՝ դառնահամ կաբակներում աղմկուն.
Երկիրը ծով էր արյան ու կարիքը — անսպառ,
Սովն էր երկրում թափառում՝ արյունըռուշտ ու անքուն։
Հազա՛ր տարի էդ երկրում արևն ելավ արյունոտ
Ու մայր մտավ արյունոտ, որպես թրով զարկած աչք.
Երկիրը ծո՛վ էր արյան, երգը երկրում — մահվան բոթ,
Ու չէր վառվում օրերում լույս — փրկարեր մի հրաշք։
Վաղո՛ւց էր, շա՛տ էր առաջ, որ հայտնվեց մի մուժիկ,
Շուրջը խմբեց բյուրավոր ընչպարներ անօթի,
Անտուն մարդիկ հավաքեց, գործից ընկած ու բոբիկ,
Ու խմբերով նրանց խեղճ ուզեց երկիրն ազատի։

Ձայն տվեց. «— Է՜յ, ընչազուրկ, անհող մարդի՛կ,
եկե՛ք դե՛ս,
Հավաքվեցեք բյուրավոր հոսանքն ի վար էս գետի.
Հազա՜ր-հազա՜ր հավաքվեք, պիտի տանեմ
այսօր ես
Մինչև քաղաքը ցարի ձեր էս բանակն անոթի։
Պիտի Մոսկո՞վ տանեմ ձեզ... Ու քեֆ պիտի
անեք դուք,
Էնտեղ օղի պիտ խմեք՝ ինչքան կուզեք, ինչքան կա,
Պիտի նստեք մեծամեծ պալատներում մեծաշուք,
Ու ձայնը է՛ն գրկվածի պիտի գահի՜ց գրնգա...»։
Էսպես կանչեց։— Ու եկան հազարավոր, բյուրավոր,
Եկան, բոլո՛րը եկան, ով որ չուներ խա՛տա-տուն,
Եկան, բոլո՛րը եկան, հավաքվեցին նորից-նոր։
Ու բանակը ծավալվեց օվկիանի պես ծփուն։
Ինչպես անտառը խշշար, ինչպես ծովը շառաչեր,
Ինչպես մրրիկը շաչեր — բանակից էդ բազմամարդ
Ամբողջ երկիրը գնգաց ու դղրդաց ծերից-ծեր՝
Երգը գնգաց բանակի՝ հազարաձայն ու զվարթ։
Ու անտառի նման էն բանակը էդ շարժըվեց,
Հորձանք տվեց ու ծփաց հոսանքն ի վեր էն գետի.
Ու հեղեղի պես սրբեց շեն կալվածներ մեծամեծ
Ու հողերի վրա տեր նստեց մուժիկն անոթի։
Էդ քանի օրը մի քիչ զուլալ էր աչքն արևի՝
Կարծես դեղդիր էր քաշել արնոտ աչքին իրա էն.
Արևավառ ծփացին տափաստաններն հեռևի,—
Զուրկ մուժիկները ելան, որ ստեպները վարեն։
Էսպես եղավ։ Եվ հանկարծ, ինչպես հեղեղը հորդի՝
Ահեղ սուրաց վերից-վար արնախում զորքը ցարի.
Եկան, կռիվ եղավ մեծ, կռվեց բանակն անոթի,
Որ հույսը զուրկ մուժիկի անվերադարձ չմարի։
Երկա՜ր-երկա՜ր կռվեցին։— Ու ետ առան նորից էն

Քաղաքները գրաված ու հողերը խեղճերի,
Իշխանների կիսավեր պալատները հոյաշեն —
Ու բյուր, հազար անոթի տարան հետները գերի։
Ու բռնեցին սևաչյա առաջնորդին նրանց մեծ,
Վանդակ դրին, որպես մութ սարից բռնած մի գազան
Դեմքին ներկեր քսեցին, արնոտեցին ու էդպես
Մոսկով տարան — ցարանիստ քաղաքը էն սրբազան։
Էնտեղ տարան։ Ողջ երկիրն արդեն գիտեր ծերից-ծեր
Առաջնորդի մասին էդ անտունների բանակի,
Գիտեր, որ ռուս աշխարհի, ժողովրդի էդ անտեր
Պաշտպանն է նա ու մեռնի՝ պիտի մահով կրկնակի։
Գիտեր.— ու սուգ էր անում։ Մինչ ղողանջը զանգերի
Արքայանիստ Մոսկովում ահասարսուռ զրնգաց,
Ու ամբոխը հավաքեց, և հսկային էն բերին,
Դահիճն եկավ—ու քաջի գլուխն ընկավ ուսից ցած։
Իսկ նրանց, որ նրա հետ գերի էին վերցրել—
Հոշոտեցին դահիճներն անգղների նման գեշ,
Պատառ-պատառ արեցին ու փորեցին աչքերն էլ
Ու փռեցին դաշտերում հազա՜ր դիակ, նեխած լեշ։
Էսպես արին։ Ու էսպես թաղեցին բախտը խեղճի
Ու ծիծաղը մի օրվա նրա քթից բերին ետ։
Նորից արևը ելավ, ինչպես ձեռքից դահիճի՝
Աչքը թարախ ու արյուն ու շողերը — մեկ-մեկ նետ։
Բայց ժողովուրդը երկա՜ր իր երգերի մեջ երգեց
Քաջի մասին էն խիզախ՝ ժողովրդին մխիթար,—
Հազա՜ր երգեր հորինեց էն հսկայի մասին մեծ,
Որ ճորտացած մուժիկին ազատություն պիտի տար։

II

Ու տարիներ սահեցին դանդաղ, իրար ետևից...
Եվ արևը բարձրանում ու իջնում էր արյունոտ։
Պատերազմներ էին միշտ ու նախճիրներ էն թևից՝
Սովն էր իշխում սանձարձակ ու աշխատում էր տենդոտ։
Էնտեղ թաթարն էր զարկում։ Թուրքն էր էնտեղ։ Էնտեղ լեհ
Զորքն էր մտնում ընդարձակ, շեն կալվածներն արքայի։
Տենդ ու երաշտ էր երկրում, հիվանդություն ամեն տեղ,
Ու թռչում էր գեղից-գեղ սև ուրվականը մահի։
Ձեռքին կոտրած գերանդի՝ անցնում էր մահն անկշտում,
Սավառնում էր ձյունաբուք մրրիկներում սպիտակ,
Հունձք էր անում ժրաջան, հազարներով գլխատում
Ու մեռնում էր կյանքն, ինչպես ջրով լցված մի փեթակ։
Էս ժամանակ էր ահա, որ հյուսիսի դաշտերում
Երկաթակամ ու համառ մի նոր մուժիկ երևաց,
Ճուրջը մարդիկ հավաքեց ու վրեժով աններում
Կովի ելավ ահավոր ու արշավեց սրընթաց։
Նորից անտուն, անոթի հողազուրկները եկան,
Հավաքվեցին գյուղերից, քաղաքներից հեռավոր,
Հոծ բանակներ կազմեցին ու համայնքներ գյուղական
Ու խմբերով իրենց բյուր կռվի ելան նորից-նոր։
Ասին՝ երկրի վրա թող ո՛չ մի իշխան չմնա,
Մա՛հ դիշատիչ ու գազան իշխաններին հողատեր.
Այլևս ռուս աշխարհում հողատեր է միայն նա,
Ով փոցխ ունի իր ձեռքին և կարող է աշխատել։

Ասին՝ էսպե՛ս կլինի։ Եվ երբ իշխան չմնա—
Բոլորը գոհ կլինեն ու կաշխատեն ժրաջան,
Ու ժողովուրդը ամբողջ օր ու արև կիմանա
Ու քարե՛րը անգամ մեծ խնդությունից կճչան։
Ու քշեցին այրուձի՛ն։ Առան գյուղեր, քաղաքներ,
Ձյունե ուղին բռնեցին արքայանիստ Մոսկովի,
Բայց զորքն իջավ ցարական՝ խեղճի ցավին
անտարբեր,
Ու բանակները նրանց տվեց քամուն ու հովին։
Երկա՜ր-երկա՜ր կռվեցին մարտիկները գյուղացի,
Բայց զորքերը ցարական ո՛չ մի մարտիկ չթողին.
Առաջնորդին բռնեցին, իսկ նրա քաջ այրուձին
Ահից եղավ ցիրուցան ու հանձնվեց հաղթողին։
Ու սրանց էլ անվեհեր առաջնորդին սևաչյա
Վանդակ դրին ու տարան մայրաքաղաքն արքայի.
Ճամփին հազա՜ր սրիկա թքեց դեմքին ու նրա
Արևառ դեմքն արնոտեց, որ վանդակից չնայի։
Ու բերեցին սրան է՛լ, ինչպես էն հին հսկային,
Հազարամյա Մոսկովի հրապարակն ահավոր,—
Նորից ահեղ գղրդաց զանգերի խումբն ահագին
Ու դահիճը ելավ վեր՝ ոտից-գլուխ հագած նոր։
Ու դուրս եկավ վանդակից առաջնորդը սևաչյա,
Կանգնեց՝ ըմբոստ ու արի, աչքը հառեց ամբոխին,
Աչքերը հուր շանթեցին, ուզեց կանչի ու ճչա,
«Ելե՜ք» ասի — բայց նրան կապկպեցին, չթողին։
Ուզեց կանչի, համոզի ժողովրդին իր էն ռուս,
Ելի՜ր, ասի, բարձրացի՛ր իշխանների դեմ գազան,
Ճզմի՛ր ահեղ հարվածով իշխաններին էդ գոռոզ
Ու պաշտպանի՛ր, ինչպես մարդ, իրավունքդ
սրբազան։
Բայց ի՞նչ ասեր... Դահիճի հարվածներից ահավոր

Խեղդված մանկան նման մի — ձայնը խզվեց ու դողաց.
Ձեռքերը ետ կապեցին, ծունկի բերին նորից-նոր,
Գլուխը վար թեքեցին ու դանակը շողշողաց...
Ու ժողովուրդը նորից մնաց թշվառ ու անտեր,
Նորից արևը ելավ՝ արյուն հագած ու մոխիր—
Ու տարիներ տահեցին անմխիթար, անտարբեր,
Ու չձգտեց ո՛չ-ոք էլ կյանքի ընթացքը փոխել։
Նորից երկրում ծերից-ծեր անհուսությունը իջավ
Ու մորեխի պես նստեց հոգիների վրա խեղճ։
Սովը նորից տարածվեց ու արշավեց սրընթաց,
Ու տարիներ անցան մութ ու աղետներ եղան մեծ։
Եվ չէր մուժիկն հավատում էլ ո՛չ մի նոր հեկայի.
Մեծ էր ոստխն ավելի, քան ուժերը մի-երկու
Ըմբոստ, խիզախ քաջերի, որ օրերում ամայի
Ելնում էին ու վառում փոթորիկներ ահարկու։
Ու ժողովուրդը լռեց։ Կրեց վիճակն իր դժվար,
Որպես վերից սահմանված անմխիթար կյանքի բեռ։
Դարեր անցան ու դարեր։ Մի՛շտ նույն երկինքը մռայլ,
Նո՛ւյն իշխաններն ամեհի ու արքաներն անտարբեր...

. . . . . .

III

Էսպես երկար տարիներ ժողովուրդը տառապեց
Եվ օրերը նրան նոր առավոտներ չբացին—
Մինչ բացվեցին ամենուր գործարաններ մեծամեծ
Ու խուլ, խավար գյուղերից քաղաք եկավ գյուղացին։
Եկան, լցրին քաղաքներն հազարանուն խմբերով,
Խուլ գյուղերից անոթի բազմություններ եկան մեծ,
Հավաքվեցին երկաթե աշխատանքի տներում
Ու վաճառքի հանեցին հաղթ մկանները իրենց։

Նրանք ոչինչ չունեին ու էլ ոչինչ չունեցան,
Նո՛ւյն անոթին մնացին քաղաքների մշուշում,
Բայց սրտերը վառվեցին ու մկաններն ամրացան—
Չէին նման էլ նրանք էն անիմաստ գյուղացուն։
Քաղաքների անողոք աշխատանքի հնոցում
Շչակները ճչացին աշխարհների մասին նոր,
Ու երկաթե երկնահուպ ծխնելույզի փնչոցում
Բոլո՛րն հանկարծ լսեցին մի աղաղակ ահավոր։
Մեքենաները նրանց ըմբոստ երգեր երգեցին
Եվ աշխատանքը հոգու մի նոր թռիչք ստեղծեց․
Ջղուտ բանվոր էր արդեն դաշտ ու սարի գյուղացին
Եվ ընկերներ ուներ բյուր ու երազներ ուներ մեծ։
Էսպես եղավ։ Եվ ահա քաղաքներում ամրակուռ
Մի առավոտ երգեցին ծխնելույզները բոլոր—
Բանվորների մասին մերկ, տառապանքի մասին լուռ
Ու բովանդակ աշխարհի մե՜ծ պայքարի մասին նոր։
Ասին՝ համայն աշխարհում երկու բանակ միայն կա՝
Մեկը — խարդախ տերերի, հարուստների անկշտում,
Որ լիանում են առատ, վայելում են անխնա,
Նստում են շեն տներում և երբեք չեն աշխատում։
Նրանք, որ տաք են հագնում, ու միշտ մաքուր, ու միշտ նոր,
Գլխի տեղ վի՛հ ունեն մի ու անկշտում մի բերան,
Որ հարբում են ու փսխում, որ կերակուր ուտեն նոր,
Եվ ափսոսում են միայն, որ աշխարհը չկերան։
Նրանք, որ տերն են հիմա քաղաքների, գյուղերի,
Պալատների, բերդերի, բարիքների բոլոր մեծ—
Նրանք, որ հացն են ուտում կիսաքաղցած բանվորի,
Ջո՛ւրկ թողնելով միշտ նրան, որ էդ բարիքն ստեղծեց։

Սակայն բանակը մյուս, մյուս բանակը էն մե՛ծ—
Աշխատավոր բյուրերի բանա՛կն է էն անսասան,
Նրանց, որ բյուր դարերի աշխատանքը ստեղծեց,
Որ աշխատանքն եղան մեծ, բայց բարիքներ չտեսան։
Նրանց, որ բյո՛ւր են հիմա, անհաշիվ ու անհամար,
Որ մկաններ ունեն կուռ ու երակներ վիթխարի —
Ու հոգիներ ունեն մեծ՝ արևների նման վառ,
Եվ ստեղծում են բոլոր հրաշալիքներն աշխարհի։
Նրանք, որ հողն են փորում, ճեղքում են կուրծքը հողի,
Ու վիթխարի գետերին հոսանքներ են տալիս նոր—
Կուրծք են տալիս ծովերի հորձանքներին կատաղի,
Գնացքներ են շարժում բյուր ու հանքեր են փորում խոր։
Նրանք, որ ուժն են կյանքի, կյանքի բազուկն ստեղծող,
Որ շինել են, ինչ որ կա, ինչ որ դեռ պե՛տք է լինի.
Ասին՝ ամբողջ աշխարհում ինչքան հանք կա, ինչքան հող,
Ինչքան բերք կա ու բարիք — պետք է նրա՛նցը լինի։
Էսպիսի վա՜ռ երազներ մեքենաները ասին,—
Ու երկաթի անողոք շշուկներով ահարկու
Մեքենաները մի օր ահագդորդ ճչացին.
Որ պիտ կռվի ելնեն մեծ էդ բանակները երկու։
Ու տարածվեց վիթխարի քաղաքներից հեռավոր
Ըմբոստ մի ճիչ հրեղեն, մի աղաղակ հրաշեկ—
Քաղաքներից երկաթե մի աղաղակ թռավ նոր.
— Պրոլետարնե՛ր աշխարհի, հավաքվեցե՛ք, միացե՜ք։
Ու միացան, ամրացան նրանց շարքերը փշուր,
Ու սրտերին նրանց կուռ մեքենաները ասին,

Որ պայքարի համար մեծ ու հաղթության
համար նոր
Պետք է բոլո՛րը ելնեն ու պայքարեն — միասին։
Ու պայքարի ելան մեծ նրանք մի մութ իրիկուն,
Երբ պատերազմ էր երկրի սահմաններում հեռակա,
Ելան բանվոր-գյուղացիք խենթությունով անհարկու
Ու բանակներ հանեցին արիասիրտ ու հսկա։
Քաղաքներում կարմրավառ դրոշակներ պարզեցին,
Կուրծք տվին-տվին զորքերին արյունարբու արքայի,—
Սակայն չօգնեց բանվորին դաշտ ու սարի
գյուղացին,
Անշարժ մնաց, անհաղորդ՝ աչքը ահի ու մահի։
Ինչքա՜ն արյուն հոսեց վառ, ի՜նչ ընկերներ
վիթխարի
Զինվորների թրերից տապալվեցին ու կորան,
Եվ ի՜նչ ահեղ ցասումով բազմություններ
բանվորի
Արյունոտած ձեռքերով վերադարձան գործարան...
Նրանք, տխուր, քաշվեցին, բայց պայքարի
համար նոր
Զնդաններում, բանտերում նրանց հոգին ամրացավ,
Ու տառապանքը անհուն նրանց հոգին կրեց յուռ,
Մինչև աղետ եղավ մեծ ու ժողովուրդն արթնացավ։

IV

Աղետ եղավ։ Պատերազմ։ Ու ժողովուրդը անտեր
Ջավակներին իր հեռու թշնամու դեմ ուղարկեց։
Ձեր հաղթանակում, թե ինչո՞ւ. ինքը ոչինչ չգիտեր։
Գնաց երկրորդ զավակն էլ — ու տունն ամբողջ
մնաց խեղճ։
Ու հազարներ գնացին, ու միլիոններ, ու բյուրեր,

Դեպի դաշտերը հեռու ուղարկվեցին շարեշար.
Գիտի այնտեղ նրանց տաք գնդացիրը համբուրեր,
Գիտի գնդակը սուլեր ու թնդանոթը ճչար։
Այնտեղ խեղդող գազերի ամպերը տոթ ու դեղին
Գիտի հանկարծ իջնեին բանակների վրա էն,
Գիտի արյուն թքեին ու արնահաղ մեռնեին—
Մա՛հն էր նրանց սպասում գզվանքներով հրեղեն։
Երեք տարի շարունակ սպասեցին տներում,
Որ կռիվը վերջանա— չվերջացավ սակայն նա.
Աչքերը ջուր կտրեցին՝ հառած արնոտ էն հեռուն,
Մահն էր էնտեղ դեգերում ու գլխատում անխնա։
Էսպես եղավ։ Եվ ահա քաղաքներում բազմամարդ,
Ուր երկաթե բյուրավոր գործարաններ կային մեծ,
Մի առավոտ երկնահուպ ծխնելույզները երկաթ
Կոչ նետեցին զինվորին՝ զինվորի դեմ չկռվե՛ս։
Գործարանի մշուշից բանվոր մարդիկ գնացին
Ու բանակները լցրին մեծ խոսքերով իրենց նոր,
Ընկեր դարձան զինվորին, զինվորի աչքը բացին —
Ու հուզվեցին, ծփացին ահա դաշտերն ահավոր։
Չհամբերեց էլ զինվոր-զորքը՝ ելավ գահի դեմ,
Ամբողջ երկիրը ելավ, որպես զինվոր մի արթուն.
Ժողովուրդը հասկացել ու արթնացել էր արդեն —
Ու զինվորը էն ծերից պատերազմից եկավ տուն։
— Էլ չե՛մ կռվի,— ասաց նա,— թշնամու դեմ
դրսևի.
Մենք ի՞նչ ունենք կիսելու, բաժանելու աշխարհում.
Նո՛ւյն արևն է բոլորիս արևել ու կարևի —
Մեր ունևո՛րն է միայն մեր թշնամին արնախում։
Կռի՞վ տզրուկ ու վիշապ հարուստների դեմ բոլոր,
Ո՛չ մի հարուստ չմնա թող աշխարհի երեսին։—
Էսպես ասին ու հսկա փանակներով ահավոր
Ճակատներից տուն դարձան նրանք մի օր միասին։
Ու տվեցին կրակի օրենքները հնամյա,

Հարուստների ստեղծած իրավունքը արնատառ,
Ասին՝ ամբողջ աշխարհում մի՛ իրավունք
միայն կա՝
Մարդու քրտինքը զուլալ ու աշխատանքը արդար։
Հողերն առան, ցանեցին աշխատունակ, ժրաջան,
Գործարանները մի նոր հպարտությամբ երգեցին.
Մինչդեռ երկրի ծայրերից թշնամիներ բարձրացան,
Որ հետ խլեն կարգը նոր ու հաստատեն կարգը հին։
Բայց էլ զինվո՛ր էր հիմա — բանվորն ու զուրկ
գյուղացին,
Բազմահազար հրացան ու թնդանոթ ուներ նա.
Հավաքվեցին բյուրավոր ու բանակներ կազմեցին,
Որ մարտնչեն մինչև վերջ, մինչև ոսոխ չմնա։
Ելան, հաստատ, որպես սար ու սարի՛ պես
անսասան,
Կուրծք տվեցին բյուրավոր ահեղազարկ հարվածի,
Հազար կռիվ արեցին, բայց պարտություն չտեսան,
Հազար կռի՛վ արեցին ու բոլորին հաղթեցին։
Ու կռվում են հիմա էլ, որ հետ չտան էլ երբեք
Իրավունքը բանվորի, որ անսասան է արդեն.
Բարձրացել են նրանց դեմ ունևորներն ահաբեկ,
Բայց կռվում են նրանք դեռ — ու կհաղթե՛ն,
կհաղթե՛ն։
Չե՞ն տա նրանք էլ իրենց ձեռքից զենքերը իրենց,
Չե՞ն տա թշվառ գյուղացու հողը նորից ավարի.
Ինքն իրեն տե՛ր կմնա էդ ժողովուրդը էդպես —
Մինչև երկիրը սառի, մինչև արևը մարի։
Չկա կյանքում էնպես ուժ, որ կարենա պայքարել
Աշխատավոր բանվորի էլ կուտակված ուժի դեմ։—
— Փա՜ռք բանակին նրանց կուռ, նրանց կամքին
պողպատե,
Ժողովրդին, որ կյանքում իր բախտի տերն է արդեն։

1921

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՌԱԴԻՈ

Նորի՞ց զրնգում է հոգիս,
Դղրդում՝ է անսանձ ահով։
Զգում եմ՝ կուտակվում է՝ նորից
Փոթորիկը կյանքի ու մահու։

Նորից—
Աշխարհի բոլոր կողմերում—
Դեպ հյուսիս, արևմուտք, արևելք—
Ահաձայն զրնգում է մի երգ
Ու թռչում է — հեռու։

Նվագվում է նորից
Բյուրավոր սրտերի վրա
Մի անդարձ պարտության կսկիծ...
Բայց վառվում է նո՛ր մի քուրա։
Բոցկլտում է միլիոն աչքերում,
Սրտերում արևտենչ ու վառ,
Երկաթի, բրոնզե կրծքերում,

Կրծքերում — կարմի՛ր մարմար։
Սրտից-սիրտ թռչում է մի ճի՜։
Օրերում այս ահեղ ու խենթ—
Հեծկլտում է հիվանդ մի քրքիչ,
Ձառանցում է մի տենդ։

Իսկ նրանց աշխարհում ավեր,
Ինչպես մի ուղեղում հիվանդ,
Անուցվում են արնոտ դավեր,
Արյունի կարոտ ու խանդ։
Լոնդոնից, Փարիզից, Պեկինից
Մինչև Պո, ու Բեռլին, ու Լիոն—
Ձառանցում է Նյու-Յորքը նորից
Ու տենդում է դեղին Տոկիո՛ն...

Ու նրանց դաժան երազում
Թնդանոթը ճչում է բութ,
Գնդացիրը արյուն է հազում
Ու տանկերը սեղմում են անգութ։
Ու կապույտ ծովերի վրա
Ջրահապատ նավերը մեծ
Նորի՛ց հորանջում են հիմա
Արյունոտ ձանձրույթից իրենց.
Բացել են բերանները լեն
Ու նրանց դեղին որկորից
Մռնչում է մահն հրեղեն—
Նորից...

Իսկ մե՞նք, որ ելել ենք կռվի,
Մարտնչել ենք դարե՛ր ու դարե՛ր,
Հաբել ենք երազով հեռվի,
Երազել ենք — կարմիր արև։

Երազել ենք հզոր աշխատանք—
Միլիոնի, բյուրի, բոլորի,—
Խնդությո՜ւն աշխարհից-աշխարհ,
Խենթությո՜ւն անմար հրի...

Մենք, որ բյուր երազներ ենք սնել
Օրերի աքսորում, բանտում,
Օրերում դժվար ու անել,—
Մերկ, հոգնաբեկ, անտուն,
Մաշել ենք մկանները մեր,
Ձեռքերով մեր պողպատ ու քար
Փորփրել ենք միլիոն հանքեր—
Դարերում անսահմա՜ն երկար...
Որ եղել ենք հին Աթենքում,
Կանգնեցրել ենք Մեմֆիսն ու Թեբեն,
Դարերից անցել ենք անքուն
Ու հարթել ենք կյանքի ճամփեն։—
Ու հազար դարերի տենդում
Մեզ ծախել են նրանք ոսկով—
Բայց հիմա եկել ենք — խնդուն,
Ու հասե՜լ ենք հիմա — Մոսկով։
Ծփծփում են հիմա հողմավար
Բանակները մեր բյուր,
Շառաչում են վարար,
Լեռնանում են, շաչում ամենուր։
Ձգվում են մկան առ մկան,
Ցանցում են աշխարհը հին,—
Կեցե՜լ ենք հզոր, հաղթական,
Սպասում ենք — վերջի՜ն կռվին։

Ասում ենք.— Ծառացե՛ք հիմա,
Եկե՛ք, ինչքան կաք կյանքում,

Սպասում ենք ձեզ — անահ,
Սպասում ենք—անքուն։
Երազում ենք բանակները ձեր սև.
Որ պիտի հորդեն նորից,
Որ քանդեն մեր ուղին լուսե,
Լուսավոր ուղին բոլորի։
Եկե՛ք, ինչքան կաք։ Եկե՛ք։
Մեր կրծքերը պողպատ են ու քար։
Այս օրվան սպասել ենք մենք
Դարերում — անսահմա՜ն երկար...
Եկե՛ք, հեղեղե՛ք, հորդե՛ք,
Ծփացե՛ք ոհմակ առ ոհմակ,
Հյուսիսից մինչև արևելք
Տարածե՛ք ավերում ու մահ։
Ոսկեղեն արևի ներքո
Թող շողան ոսկի սվիններ,—
Եկե՛ք, դարերի խորքից
Անընդհատ արշավող հոներ։
Դուք, որ միշտ մեր քրտինքն եք կերել
Ու հարբել քրտինքով մեր տոթ,—
Եկե՛ք, թե կուզեք չլինել
Մեր վերջին կռվից հետո...

Մենք ասում ենք.— Կա՛նք, կլինե՛նք,
Աշխարհում ինչքան կա դեռ արև,
Ինչքան կա աշխատանք ու երգ,
Մկաններ — պողպատե, քարե,
Եկե՛ք Փարիզից, Լոնդոնից,
Նյու-Յորքից, Բեռլինից — եկե՛ք.
Սպասում ենք նորից,— նորից
Մեր ճակատը հպա՜րտ է ու սեգ։
Սպասում ենք կռվին վերջին

Եվ գիտենք — վերջին կռվում
Ձեր հետքերը պիտի կորչին
Մեր երթի լուսավոր հեռվում,—
Եվ ձեր խեղճ դիերի վրա
Մեր քրտինքը զուլալ, սրբազան
Կվառե խնդության մի քուրա,
Կկապե պայծա՜ռ ծիածան....

1920—1921

ԱՄԵՆԱՊՈԵՄ

ՍԿԻԶԲ

Ես — Հայաստանցի պոետ —
Երկիր, ուր մշուշ է ու մահ —
Բոլորի՛, բոլորի՛ համար
Երգում եմ
Նորից
Հիմա։

Բայց ինչո՞ւ միայն ես երգեմ,
Միայն ես, և ո՛չ թե նրանք,
Որ օրերը այս հողմածեծ
Գրոհել են անցյալի վրա։

Նրանք, որ փոշոտ, արևոտ,
Օրերի խոնավ մշուշում
Աշխատում են, եռում, պայքարում
Այս աշխարհի փոշում։

Որ հոսում են քրտինքի նման
Աշխարհի երեսն ի վայր—
Ու սրբում է, տանում է քամին
Ու խառնում է նրանց — իրար։

Եվ մի՞թե դուք չգիտեք,
Որ ամեն մի անհայտ բանվոր,
Որ ձեռքով իր երկաթ է կռում—
Հազա՜ր պոեմներ ունի
Իր հուժկու, երկաթ թոքերում։

Չգիտե՞ք...
Իմացե՛ք հիմա։
Ականջներդ — լայն — բացե՛ք,—
— Ուրիշ հանճարներ չկան
Աշխարհում — նրանցից բացի՛։

Եվ գիտե՞ք, թե ինչե՞ր են երգել,
Ինչե՜ր են ստեղծել նրանք —
Ինչպիսի՜ պողպատե երգեր,
Ինչպիսի՜ եռանդ ու կրակ...

Երգել են—
Եվ երգը նրանց,
Դարերի սարսափից անահ—
Կանգնել է՝ վիթխարի, հաստատ,
Նրանց երգը —
Ա շ խ ա ր հ ը —
ահա՛։

Աշխարհը—
Քաղաքները բոլոր,
Ճամփաները, փոշոտ խճուղին,—

Վերջին արտաքնոցը քարե—
Ու բոլո՛ր բերքերը հողի։

— Ինչպիսի՜ բազմալար երգեր
Ու հրաշք,
Հեքիաթ,
Հիացմունք։
— Ողջո՜ւյն, բյուրհանճար ընկե՛ր,—
Համբագո՜րծ,
Հանքափո՜ր,
Հացթո՛ւխ...

Այո՛։
Ինչո՞ւ միայն ես։
Թող բոլո՛րը նրանք — երգեն։
Բոլորի՛ն, բոլորի՛ն, բոլորի՛ն —
Երգեն։

Եվ ինչո՞ւ միայն նա՛ երգի—
Միայն նա — Նայիրցի մի Պողոս.—
Իսկ Իվա՞նը, Յուսո՞ւֆը, Ջունկ-Ցու՞ն,
Որ իրար ճանաչում են վաղուց։
Եվ մի՞թե դուք չգիտեք,
Որ կարող է այսօր Տիբեթից
Մի Խուն-Յուն ինքնիրեն թռչել—
Ռաշտ, Պետրոգրադ, Թիֆլիս։
Կամ աշնան տերևի նման
Կարող է թռչել Կարոն—
Կուզեք, թող լինի Հագո—
Թիֆլիսից՝ Մարսել, Երևան,
Պեկին, Գահիրե, Չիկագո՛։

Օ, աշխարհը վաղո՜ւց է դարձել՝
Մի փոքրի՜կ, փոքրի՜կ փողոց...
Վաղո՜ւց դեղնավուն Պեկինից
Մինչև Նորք իր ձեռքը պարզած՝
Մի Չունկ-Ցու կարող է ասել.—
—Բարի լո՜ւյս, բանվո՛ր Պողո՛ս...

Էլ ինչո՞ւ միայն նա երգե —
Թող երգեն, ինչքան մարդ որ կա.
Թող աշխարհը ամբողջ երգե,
Զրնգա՛,
Զնգա՛,
Զնգա՛...

ԳԼ. Ա

1914 թ. հուլիս, Երևան

. . .

Երևան։
Աստաֆյան փողոց։

Փողոցի մեջտեղով ահա,
Մտքերի տակ ծանր կքած՝
Անցնում է մի բանվոր—
Պողոս։

Այրում է արևը եփող,
Խանձում է ջղերն հոգնած։—
Գնում է դեպի դեպո
Նա։

Տոթ է։
Ամառվա կեսօր։

Արևը — կարմիր շաֆրան,
Արևը — դրել է հինա։

Շտապում է նա — դեպո՛:
Մտքերը հրում են՝ գնա՛։

Ամեն ինչ — գո՜րշ, առօրյա։
Ինչպես միշտ — գորշ, փոշոտ փողոց։
Սառը ջուր։
Խաղող։
Գինի՛։
Մարդիկ։ Կառքեր։ Մարդիկ։
Եվ ոչ-ոք չգիտեր, որ հիմա
Աստաֆյան փողոցի վրա—
Հրա՜շք պիտի լինի...

Եվ հրաշքն... այնպես պա՜րզ եղավ...
Հանկարծ բանվորի ճակատից
(Տոթ էր, շոգն ասում էր՝ գնա՛)—
Մի կաթիլ քրտինք ընկավ
Փողոցի փոշու վրա։

Ընկավ — ու մնաց մի պահ։
Ու ցոլաց նրա մեջ հանկարծ —
Երկնքի անսահման հեռուն
Ու արևը — հեռո՜ւ մի առկայծ...

Ու հանկարծ այնտեղից, փոշուց,
Ուր քրտինքը մնաց մի պահ —
Բյուրավոր բանակներ ելան՝
Վիթխարի՝ համարձակ, անահ...

Ծլան բյուրավոր մարտիկներ,
Զինվորներ երկաթե, բրոնզե,—
Նրանք, որ իր պես, իր նման
Աշխատում էին դեռ անզեն։

Ելան, հառնեցին հանկարծ
Փողոցի ամառվա փոշում—
Բյուրավոր բանակներ անահ,
Զրահապատ բանակներ ուժի։

Շողացին սվիններ, սրեր,
Երգեցին կրծքեր հզոր,
Դրոշներ ծփացին արնավառ—
Դրոշներ կարմի՜ր, բոսո՜ր...

Եվ նրանց բոլորի առաջից
Մի դրոշ առնական ուսին՝
Արշավում էր Պողոսը հաստատ—
Ելնում էր փողոցի փոշին։

Ելնում էր փողոցի փոշին,
Ծփծփում էր բանակը հոծ.—
— Անցնո՜ւմ էր դարերի միջից
Մի հսկա, բյուրանուն Պողոս...

Գնում էր Աստաֆյան փողոցով,
Աչքերը հառել էր հեռուն։
Վառվում էր արև մի բոսոր
Պողոսի խոնավ աչքերում...

Ոչ-ո՛ք, ոչ-ո՛ք չտեսավ։
Միայն մի վայրկյան էր վառ։

Հեռու — անիվներ անցան։
Գորշ, փոշոտ — փողոցի ճանապարհ։

. . . .

(Իսկ որպեսզի հասկանաք այս հրաշքը—
Բավական է, որ իմանաք,
Որ մի հին ընկերոջ մոտից էր
Վերադառնում նա։
Այդ ընկերը նրան ասել էր,
Որ գալու են դեպքեր վիթխարի,
Որ արդեն, արդեն հասել է,
Սրընթաց արդեն արշավում է
Ժամանակը մե՜ծ պայքարի...)։

. . . .

Երևան։
Աստաֆյան փողոց։
Քնթաթախ։
Աչքերին փոշի։
Խաղաղ — խաղող — քաղաք։
Ու զռռոցը — «Ա՜-ի՜, ա՜-ի՜, ա՜-ի՜» —
Իշու,
Էշան,
Էշի...

Ծույլ,
Դանդաղ,
Մի քնած էշի
Երջանիկ երազի նման—
Տոթ,
Արև,
Ամառվա փոշի—

Երևա՛ն,
Երևա՛ն,
Երևան...
. . . . . .

Իսկ իրա խանութի առաջ
Նստած՝ խանութպան Համոն
Գանգատվում էր.— Ինչ՞ու չկա
Մի անուշ, գարնան քամի...

Թվում էր նրան, Համոյին,
Աշխարհը — փոշոտ մի փողոց —
Ու ապրում են ողջ աշխարհում—
Համոն,
Մի կարո,
Մի Պողոս։—

Երազ էր թվում Համոյին
Փողոցի արևոտ հեռուն.
Թվում էր՝ արևի վրա
Նստել է — ինքը Համոն։
Ոտքերը կախել է վար
Ու մռռում է դանդաղ մի երգ...
Հաշվվում է տոթ ուղեղում.
— Տասնըմեկ... տասներկու... տասներեք...

Հոսում է արևի գինին...
Իսկ էսօր առևտուր չկա...
Շուտով իրիկուն կլինի —
Կգնա —
Նորից կգա...

Կելնե արևը նորից,
Կվառվի՝ հիմար ու շող —

Էդ շոգին ո՞վ կլինի
Գինի կամ կոնյակ ուզող…

Երազում էր Համոն կիսաքուն,
Օրորվում էր մեղկ. հոգում
Աշխարհը — շոգ մի անկյուն՝
— Առավոտ,
Կեսօր,
Իրիկուն…

Էլ ո՞նց հրաշքներ տեսներ
Խանութպան Համոյի հոգին,
Էլ ինչո՞ւ շարժըվեր տեղից…
Երբ եկան ասին «Պ ա տ ե ր ա զ մ»—
Չդողաց անգամ ծայրը… բեղի։

Չլսեց։ Չզգաց։ Չիմացավ։
Թվաց թե—հարսանիք է մի։
Ու պիտի հորդե այնտեղ—
Անհաշիվ… կարմիր… գինի…

Եվ երբ իրիկուն եղավ
Եվ ելավ, որ գնա վռազ—
Մինչև տուն լսեց բոլորից.
— Պատերազմ։ Պատերազմ։
— Պա-տե-րազմ։

Գլ. Թ

Լսեցի՞ք—
Ելան—
Բանակներ հսկա, երկաթազրահ։

Լսեցի՞ք—
Ելան—
Աշխարհի բոլո՛ր դաշտերի վրա։

Ելան,
Գնացին—
Ուրալից՝ դեպի Կարպատները լուրթ,
Ու Կարպատներից — մինչև Էբրոում,
Ու Էբրոումից — Տրիպոլի՛, Հռո՛մ։

Բոլո՛ր կողմերից հավաքված ելան.—
Թուրք,
Իտալացի,
Հնդիկ,
Վրացի,
Ռուս,
Շոտլանդացի—
Հայ,
Խունխուզ,
Թաթար,
Կիրգիզ,
Չինացի—
Նյու-Յորքից ելան,
Տայիտի կղզուց,
Հեռու Բաղդադից,--
Ելան—
Ու՞ր ելան—
Բոլո՛րը բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի—

Ելան—
Ո՞ւր ելան.—
Լոնդոնից — Պեկին,

Կարս,
Սարիղամիշ.—
Փոշի բարձրացավ,
Արճիճե քամի...

Ու ոռնում էին—
«Վո՛-վո՛-վո՛» — «վո՛-վո՛» —
Թնդանոթների կոկորդները չոր—
«Վո՛»
«Վո՛-վո՛»
«Վո՛-վո»—
Գիշեր,
Ցերեկ,
Կեսօր։

Ու ոռնում էին—
Դաշտերի, ցանքսերի,
Արտերի վրա։
Ճճի՛-ճճի՛-ճճի՛—
Ռումբ—
Բում-բո՛մ-բո՛մ —
Էլ ոչինչ — կարմիր արճիճից բացի։

Ու ոռնում էին.—
Ռո՛ւմբն էր հողմավար, վարար անձրևում,
Քաղաքներ քանդում, դաշտերը ձևում։
Ու լուսարձակներ հազարաչքանի
Լույս էին սփռում դաշտերի միգում,
Որ արճիճն իր գործն անվրե՛պ անի։—

Իսկ քաղաքներում—
Բեռլինում, Փարիզում,
Նյու-Յորքում հեռու—

Արնաքամ տենդով, ահով վարակված՝
Աշխատում էին գործարաններում։

Գործարաններում վիթխարահսկա,
Որոնց երկաթե շշակները բյուր
Անասունների նման խելագար
Իրենց երկաթե խո՛րխն էին փնչում
Հորիզոնն ի վեր—
Գործարաններում աշխատում էին
Պրոլետարների բյուրավոր խմբեր։
Դեռ կռում էին ու կոփում ռումբեր,
Թեկուզ գիտեին՝ ո՞ւր պիտի ճամփեն.—
Դեռ կռում էին ու կոփում ռումբեր,
Որ միլիոն, միլիոն թնդանոթների
Անկուշտ, անհագուրդ ծարավը ջամբեն։

Եվ ովքե՞ր էին նրանք.—կիսաքաղց
Ռուս,
Հնդիկ,
Թաթար,
Գալլ,
Իռլանդացի.—
Բոլորը — բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի՛։—

Իսկ իրենց ոսկի կաբինետներում
Նստած՝ գիտուններ, խելքեր վիթխարի
Կովի՛ պես դանդաղ որոճում էին
Երազներ մահի, արյունի, հրի։
Նրանք, ոսկեպատ կաբինետներում,
Հանճարում էին հեղձուցիչ գազեր,
Որպեսզի Մահի ոտքերի առաջ

Մի ակնթարթում կանգնել կարենան
Դիակի բերդեր ու բուրգեր մեծ։

Եվ այսպես — եկան, ելան դեմ-դեմի
Բանակներ բազում ու բազմամիլիոն.
Եկան—
Բաղդադից — Բեռլին,
Պերեմիշլ,
Բեռլինից — Կալե,
Դուվր,
Վերդեն,
Լիոն...

Աշխարհից-աշխարհ,
Ծովից-ծո՛վ ելան.—
Նյու-Յորքից — Պեկին,
Ուրալից — Միլա՛ն...

ԳԼ. Գ

Այսպե՛ս էր։
Խառնըվեց իրար
Աշխարհը — եզերքից եզերք։
Եվ բոլո՛ր դաշտերի վրա
Կանգնեցին քաղաքներ մեծ։

Հնամյա արևին մոտիկ,
Արևի հարազատը միակ—
Քայքայվում էր կարծես տոթից.
Աշխարհը — նեխած մի դիակ։

Ու խելառ, սարսափից երեր,
Հավերժի մուժում անուղի—

Տանում էր ժամանակը ծեր
Դիակը իր նեխած տղի...
Տանում էր — նեխած մի դիակ,
Փախցնում էր ամո՛թը իրա —
Ու հոսում էր արյունը տաք
Հավերժի ճամփեքի վրա։

Հեռու — Սատուրնի վրայից
Կարելի էր տեսնել՝ գազիր՝
Արնահոս վերքերի նման —
Լույսերը Բեռլինի, Փարիզի։
Դեղին, ամպերի նման,
Աշխարհի նեխած երեսին —
Կուտակվել էին արնահամ.
Ամպերը հեղձուցիչ գազի։
. . . . . .

Այսպես էր։
Եվ դուք չիմացա՞ք,
Չտեսա՞ք ձեր մութ հոգում,
Թե ո՞նց — բանակնե՛ր մեռան՝
Հազա՛րը մի սև իրիկուն։
Որ նորի՛ց, խաչվելու համար,
Ինչպես նա, որ գնաց Հռոմ —
Միլիոննե՛րը անխոս գնացին
Վերդեն,
Պերեմիշլ,
Էրզրում...
. . . .

Երևան։
Աստաֆյան փողոց։
Նստած է խանութպան Համոն։
Աշուն է։

Անձրև։
Մշուշ։
Թաց, խոնավ — անձրևոտ իրիկուն։

Փողոցը լիքն է հիմա,
Դարձել է լեփ-լեցուն մի բերան։
Թափվել են մարդիկ խմբերով
Անձրևոտ մայթերի վրա։

Հորանջում է փողոցը թաց,
Որոճում է թեն, անատամ.—
Ծամվում են մշուշում ընկած
Հազա՜ր ու հազա՜ր գաղթական։

Իսկ այնտեղ — կիսամեռ ընկած —
Ժամերի հյուրընկալ բակում
Կիները շների նման
Ցկնում են ամեն իրիկուն։

Ցկնում են ժամերից նայող
Գթառատ աստծու համար
Քոսոտ Հիսուսներ հայրու,
Հիսուսներ՝ հիվանդ, հիմար...

Նայում է ժամերից աստված,
Ուրախ է. քիչ մնա... երգի.
Հոսում է թուքը նրա
Ճերմակ, փառավոր միրքին։—
Շաքարե աչքերի առաջ
Սնվում են հիսուսները հոծ.
— Գիտե որ՝ Նյու-Յորքից կգան
Կբանան հազա՜ր որբանոց։

Հորդում է ժպիտը լուսե.
Ամոթխած պառավի նման
Ուզում է, բայց... քաշվում է ասել.
— Իմ որդին անկողին չուներ,
Բայց նրանք — գիտե՞ք — կամենա՞ն...
. . . .

Այսպես էր։
Խանութի առաջ
Նստած՝ խանութպան Համոն
Մտածում էր՝ ինչո՞ւ չկա
Մի փոքրիկ... գարնան... քամի։

Մտածում էր՝ «Բաղդադ են հասել
Զորքերը անսահման Ռուսի —
Էլ
Սրանք
Ինչո՞ւ են փախել
Բիթլիսից, Բաղդադից, Մուշից։

Ինչո՞ւ են մնացել թափված.
Թող գնան Բիթլիս, Բասեն —
Էլ
Ինչո՞ւ
Էրզրումն առավ
Անհաղթ Անդրանիկ փաշեն...»։

Եվ էս մեծ մտքերից հոգնած՝
Գնաց տուն, որ փասատոն խաղա։
Իսկ նրա խանութի առաջ
Մեռնում էր մի որբ երեխա։

Այսպես էր։
Խանութպան Համոն —
Հավատո՞ւմ եք՝ ա՛յն էլ չտեսավ,
Որ Պողոսը դարձավ զինվոր
Ու մինչև Պերեմիշլ հասավ։

Բայց երբ առևտուր չկար,
Որպեսզի ձանձրույթից չըքնի —
Համոն երկա՜ր-երկա՜ր
Երգում էր՝
«Մեր
Հայրենիք...»։

Գլ. Դ

Իրևան։
Այսինքն — Նայիրի։

. . . .

Այսինքն՝ այստեղից սկսած
Գնում է դարերի հեռուն
Հնամյա, հին մի երազ,
Երկիր մի՝ դարերի ուրու։
Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Կանգնել է — դարերի ուրու —
Հնամյա երկիրը՝ Նայիրին։

Որպես արյունոտ հարցանիշ՝
Դարերի մեջ մեխված վաղուց՝
Կանգնել է երազի նման —
Եվ չկա՜ Նայիրի ուրիշ...

. . . . . .

Աշխարհի այն անհեղ օրերին,
Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր եղել էր հին Նայիրին —
Կանգնել էր — խանութպան Համոն։

Կանգնել էր խանութի առաջ,
Նայիրի պես «հզոր», «անսասան» —
Գնացել էր արյունոտ ռազմադաշտ
Համազասպը՝ «քաջ ջանբեզար»։

Իսկ նրանց երկուսի մեջտեղում,
Ակնոցը նայիրյան քթին՝
Կանգնել էր վարժապետ Սողոն՝
Նայիրի հարազատ որդին։

Դարերի մշուշից ելած,
Ձեռքին՝ հնամյա մի նետ —
Դարերի մշուշի վրա
Գրում էր՝ «Վ ե ց վ ի լ ա յ ե թ...»։

Ո՞նց իմանար Սողոն,
Կամ «ղարիբ», «գաղթական» մշեցին՝
Թե ինչո՞ւ Կարպատներն առան
Ու Ռեյմսի տաճարն այրեցին։

Է՛ն էլ նա հազիվ հասկացավ,
Որ երբ Ռուսը քաշվեց Վանա —
Ուզեց, որ երկրի երեսին
«Հայու անուն չմնա...»։

Ողբալով Նայիրին հարազատ,
Աշխարհի ճամփեքի միջում —
Վարժապետ Սողոն հուսահատ
Հարցնում էր՝ «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...»։

Եվ միայն Պողոսն էր, որ արդեն
Դեպոյից ընկած Պերեմիշլ՝
Ամրանում էր ոգով ու սրտով
Ու մտքեր ընդունում ուրիշ։

Ձուլվում էր բանակին էն մեծ,
Որ հուզվում էր արդեն, խլրտում,
Որ պիտի աշխարհը ցնցեր,
Երբ դառնար կրկին մի օր տուն։

Բայց նրանք դեմ-դեմի կեցած
Այն ահեղ, ահավոր կռվում
Արնաքամ դեռ կռվում էին
Հայրենի դաշտերից հեռու։

Իվանը, Հանսը, Ժանեն —
Մոսկովցի, փարիզցի, բեռլինցի —
Բոլո՛րը մի հսկա, բյուրանուն
Բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի։

Եվ նրանց դիերի վրայով,
Լոնդոնից մինչև Կապուստան —
Անցնում էր երկաթե քայլով
Մի հրեշ՝ անունը Կապիտալ։

Գալիս էր Բեռլինից, Փարիզից,
Գալիս էր — հյուսիսից դեղին,
Անցնում էր Նայիրի վրայից,
Բռնել էր Բաղդադի ուղին։

Գլխի տեղ — հսկա մի բերան,
Գլխի տակ — անսահման մի փոր,—
Կանգնում էր դիերի վրա,
Խմում էր արյունը բոսոր։

Հագել էր — պուրպու՛ր, ոսկի՜,
Շողո՜ւմ էր արևի ներքո.
Ժպիտը ճարպոտ երեսին՝
Արշավում էր հաղթական երթով։

Եվ նրա երգին գերի,
Բաղդադից մինչև Լիոն,
Արնաքամ զարնվում էին
Զորքերը՝ միլիոն-միլիոն...
. . . . . .

Արնաքամ կռիվն այս ահեղ
Վերջ պիտի չունենար գուցե,
Թե բանակը մեր ետ չնայեր,
Չկանչեր՝ կանգնեցե՜ք, կանգնեցե՛ք...

Բանակը։
Բանակում մարդիկ,
Որ ուրի՛շ պայքարի սովոր՝
Կանչեցին ուրի՜շ մի մարտի
Բանակները այն ահավոր։

Կանչեցին — ու դարձան իրանց
Ստեպները անծայր ու լեն,
Վառեցին դաշտերի վրա
Մրրիկներ ահեղ, հրեղեն։

Պարզեցին դրոշներ կարմիր,
Կանչեցին աշխուժով հրճիգ.—
— Բանվորներ համա՛յն երկրի,
Միացե՜ք, միացե՜ք, միացե՜ք...

Վառեց նրանց կանչն ամբողջ
Աշխարհը, որպես հրդեհ,
Ծփացին բանակները հոծ
Ու ծփանքը, ահեղ, հորդեց։

Մոսկովը ծփաց փողփողուն,
Ինչպես մի բոսոր դրոշակ—
Պարզե՛ց արնավառ աշխարհին
Մի կարմիր խնդության նշան։

Ու ելած հողմերից այդ վառ,
Որպեսզի խորտակե այդ հինը՝
Լեռնացավ, որպես ղեկավար,
Ու կանգնեց Լենինը։

Ու ելած իրենց տեղից,
Հրահրած արնավառ ոսկով—
Նորի՛ց բանակները դեղին
Շարժվեցին դեպի Մոսկով...

Եվ, որպես դաժան մի երազ,
Կարմիր զորքերի հանդեպ՝
Փարիզի մշուշից ելած
Կանգնեց գնդապետ Ջալիֆեն։

Երկաթե քայլերով նորից
Արշավեց, որպես չար բազե,

Որ կարմիր Մոսկվում փորի
Մի հսկա, նոր Պեր-Լաշեզ...

. . . .

Գլ. Ե

Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Ուր եղել է հին Նայիրին —
Կանգնել էր վարժապետ Սողոն։

Մի հսկա հորձանքով ահեղ
Զորքերը անսահման ռուսի
Վարարած ջրերի նման
Քաշվեցին Բասենից, Մուշից։

Նորից — խուժեց թշնամին,
Եկավ — մինչև Կարս հասավ...
Նորի՛ց դարձավ Նայիրին
Բարբարոս սրերի հեսան։

Նորի՛ց քաղաքներն հնամյա
Դարձրին հողին հավասար —
Դաշտերում անթաղ մնաց
Ժողովուրդը՝ հազար-հազար։

Նորից — անվրդով նստած,
Որպեսզի ձանձրույթից չքնի —
Համոն երկա՛ր-երկա՛ր
Երգում էր «Մեր հայրենիք...»։

Չէ՞ որ Երևան քաղաքում,
Հնամյա Մասիսին մոտիկ,

Մասիսի պես հզոր, կանգուն —
Ելել էր «Նայիրյան ոգին»։

Ելել էր «հզոր», «անհաղթ»,
Պարզել էր — երեքգույն դրոշ,
Հառնում էր — «անկաշկանդ», «ազատ» —
Ու չկա՛ր Նայիրի ուրիշ...

Աչքերը դարերի հեռուն,
Ակնոցը նայիրյան քթին՝
Կանգնել էր վարժապետ Սողոն՝
Նայիրի հնամյա որդին։

Դարերի մշուշից ելած,
Ձեռքին՝ հնամյա մի նետ —
Դարերի մշուշի վրա
Գրում էր՝ «Կեց վիլայեթ...»։
. . . .
Իսկ այնտեղ — Կարմիր Մոսկովից
Դեպի աշխարհները բոլոր —
Անթել հեռագիրը նորից
Կանչում էր ձայնով ահավոր։

Կանչում էր — երկրից-երկիր,
Ձայնում էր խանդով բոցավառ.
— Ելի՛ր, սովալլուկ մարդկության
Անեծքով գերված աշխարհ...

Հյուսիսից մինչև արևելք,
Մինչև Հինդ, Հաբաշ, Հնդուչին —
Կանչում էր՝ «Եղբայրնե՛ր, ելե՛ք —
Սա՛ է մեր կռիվը վերջի՛ն»։

Եվ ահա այդ ահեղ կանչին
Շիրակի դաշտերից — հանկարծ —
Զրահապատը խանդով առաջին
Նայիրի դաշտերում զնգաց։

Զրահապատը զնգաց զնգուն,
Շիրակի դաշտերից կանչեց —
Նայիրի հնամյա երկրում
Կարմրավառ, ահեղ հնչեց...

Ու կարմիր, հրդեհի նման
Մրրիկներ անցան, սրընթաց —
Եվ, ելած քնից հնամյա՝
Արևելքը, կարմիր, խնդաց։—
. . . .

Դու հիմա, երկի՛ր Նայիրի,
Աշխարհի ճամփեքի միջում
Կանգնել ես՝ խնդավա՛ռ էլի,
Հառնել ես՝ երկաթե թռիչուն։

Աշխարհի ճամփեքի միջում
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Դու հառնել ես նորի՛ց բոցավառ,
Վառվել ես՝ կրկի՛ն, կրկի՛ն...

Պարզել ես ճամփեքի միջում
Արնավառ, կարմիր մի դրոշ,
Ու նորի՛ց քո խոսքը հնչուն
Զրնգում է խնդությամբ որոշ։

Եվ ո՛չ թե վարժապետ Սողոն,
Այլ Պողոսն է հիմա, քո որդին,
Որ դեմքը քրտինքով ողող՝
Լծվել է գալիքիդ երթին։

Լծվել է օրերիդ երթին
Եվ սրտում խնդություն ու կամք՝
Բյուրերի հետ մեկտեղ, միասին
Այս երկրագունդը հին
Քաշում է դեպի Ապագան...
. . . .

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հիմա —
Ամեն տեղ —
Լսո՞ւմ եք —
Զնգոց...
Երկաթի գրգիռ։
Օրերը — հրետանի։
Ու կյանքը, հին կյանքը հիմա —
Հիշո՞ւմ եք —
«Տ ի տ ա ն ի կ...»։

Հիշո՞ւմ եք.
Եղավ տո՜ն,
Լույսի ու երկաթի մեծափառ հանդես...
— Օրոր...
Շփոթում...
Մարսելեզ...
...Անտես։

Ու ճչաց—
Սո՜ւր ճչաց

Կանչեց հոգևար —
Ռադիոն...
Կանչեց։
Դեպի քաղաքները բոլոր,
Դեպի կայանները բոլոր,
Ճչաց,
Սո՜ւր ճչաց
Կանչեց...

Ու մեռան։
Գնացին։
Ո՞ւր...

— Օրերը թռչում են, թռչում են արագ,
Օրերը — կրակ,
Պուրպուր...

Ուզո՞ւմ ես՝ բռնեմ հոգիդ այսօրվա —
Ու ծանր,
Երկաթե մի գիսկի նման —
Նետե՜մ —
Ո՞ւր նետեմ —
Ո՞ւր...
— Դեպի կյանքը գալիք,
Պուրպուր...

. . . .

Շինվում է աշխարհը հիմա,
Շինում են
Փողոց առ փողոց —
Մոսկովցի,
Բանվոր մի Իվան,

Մի Ձինկ-Ցու,
Մի Հանս,
Մի Պողոս։

Ես ասում եմ՝ աշխարհը կդառնա
Մի հանո՜ւր խնդության փողոց,
Ու Ձինկ-Ցուն Պեկինում կխմե
Քո կենա՛ցը, Բարթո՛ղ, Պողո՛ս...

Իսկ եթե հույսերից իմ այս վառ
Իմ սրտում պիտ մնան վերքեր —
Ես էլի՛ քո փառքը կերգեմ,
Իմ հզո՜ր, երկաթե՛ եղբայր։

Կերգեմ քո կռիվը մեծ,
Աշխատանքդ հզո՜ր, անծի՜ր,—
Այս պոեմս — քո կա՛մքը երգեց,
Այս պոեմս — դո՛ւ երգեցիր։

Թե խաբեն օրերն այս հրկեզ՝
Սրտո՛վ միշտ քեզ պե՛ս ու քեզ հե՛տ -
Ես էլի՛ քո փառքը կերգեմ —
Ես — չնչին,
Վերջին
Պոե՛տ...

1922

ՉԱՐԵՆՑ-ՆԱՄԵ

* * *

Ձեր մտքերը մի պահ ես պիտի
Այսօր տամ երգերիս քարե։—

— Ե՛ս եմ այս՝ անտուն, անօթի
Մի պոետ — Եղիշե Չարենց։

Ես եկել եմ հեռո՜ւ Իրանից։
Հայրենիքս է — խանի Մակուն։
Իմ հոգում — արե՛ն Իրանի,
Իրանի արե՛ն է իմ հոգում։

Իսկ արյան մեջ երգում է իմ —
Նայիրյան տխրությունն անծիր...

Իսկ ուղեղս — կարմի՜ր-կարմի՜ր
Մոսկովյան հրով այրեցի։

Թող իմ սիրտը — բուրմունքը վարդի
Իսկ ուղեղս — կրա՛կը խանձի։

— Իսկ հիմա լսեցե՛ք, մարդի՛կ,
Շահ-Նամեն բանաստեղծ Չարենցի...

I

Ոսկեվառ արևի նման
Իրանից նետված Նայիրի,
Նայիրից նետված Մոսկով —

Ես երգում եմ կյանքս հիմա —
Արևով,
Արյունով,
Ոսկով։

Ես ի՞նչ հրաշքով դարձնեմ
Օրերիս անիվն անգո.

Թող իմ երգը ձեզ թռցնե —

Նայիրի.

Կարս —

Մանկություն...

Ես Կարսում եմ —
Նորի՛ց,
Նորի՛ց...

Մանկական շրթներըս կախած
Ես տեսնում եմ մորս
Նորից —
Ստինքները՝ երկու ձագար...

Դեռ հոգիս մի նետ է հանգիստ՝
Օրերիս աղեղին կպած։

Հեռևում — մորմոքը զանգի։

Ահա հայրս՝ հագին կապա...

Նրա դեմքը՝ արծաթե ափսե,
Վրան քիթը՝ կեռ մի դանակ։
Թափել է ժամանակն անսեր
Մազերին — ճերմակ նիրվանա։

Ահա մայրս՝ գնում է ջրի,
Գլխին՝ Թեհրանի լաչակ...

Սուլում է քամին Նայիրի —

Ուզում եմ բարձր ճչալ։

Պարզում է ձեռքերն առաջ
Հոգիս, որպես որբ տղա.—
Ուզում է — արևկեզ հարավ,
Ուզում է արևի ծնծղան...

Իսկ երբ մայրս մազերին իր ձյուն
Դնում է ոսկեմուգ հինա —
Թվում է՝ մազերի միջով
Ես կարող եմ Թեհրան գնալ...

Կարող եմ հասնել Հնդուչին,
Տիրանալ գանձերին Շահի...

Մանկությո՜ւն... ոսկեթե՛ւ թռչուն...
Դեղնավուն ոսկի՛ հինայի...

II

Ես ծնվել եմ Մակու քաղաքում,
Արևի տակ ոսկեղեն, հասուն,
Շոգ շնչի տակ Օրմուզդի թևի —

1897 թվին։

Թափել է արևն Իրանի
Իմ հոգում Շիրազի վարդեր։

Բայց տխուր Նայիրյան քամին
Իմ սրտում թախիծ է բարդել։
Դեռ աչքերս արևին չբացած
Նետել է ինձ հին մի քաղաք։—

Ես անգույն Կարսում մեծացա՝
Հայրենիքս հեռուն թողած։

Աչքերս թևերի նման
Դեռ նիրհել էին շվարած՝—
Երբ գրկեց ինձ թախիծն հնամյա,
Որպես տան մշտական ծառա։—

(Նա մեր տանն էր վաղուց մեծացել,
Դեռ եղել էր պապիս ժամանակ։

Մնացել էր՝ հոգնած ու ծեր,
Սպասում էր, որ երկինք գնա։
Մենք նրան ասում էինք՝ ապի.
Նա տանում էր ինձ փողոց.
Սիրում էր ամեն բան թափել,
Երդվում էր նայիրյան հողով...)։

Հորական տնակում նստած,
Նա մռռում էր, որպես տան կատու։
Բայց հոգիս կարոտով վստահ
Երազում էր արև ու խնդում։

Եվ հենց նա՛ էր, թախիծն հնամյա,
Որ ծածկած արև ու Իրան —
Մի ծերուկ ուսուցչի նման
Ինձ մի օր վարժարան տարավ։

Ու, ծածկած արև ու Իրան,
Նա, շնչով կարծես մի հրե —
Ուղեղիս կտավի վրա
Փորփրեց հնամյա գրեր...

(Իմ հոգին
Ո՞նց
Իմանար,
Որ հոսանքը այդ հին գրերի
Իմ հոգու անհաղթ թևերին
Պիտի բյուր երկնքներ բանա։

Որ հետո,
Տարիներ հետո,

Առածից բյուրպատիկ ավելի —
Նավերիս ճերմակ կտավին
Նա քամի ու արև պիտի տա...)։

Իմ խաղա՜ղ, կապո՜ւյտ մանկություն,
Դու նման ես լճակն ընկած
Արծաթե լուսինի դիսկին։—

Դու կայիր — ու չկաս հիմա դու,
Արևի դեմ դու, թույլ, հանգար —

Բայց արդյոք կայի՞ր դու իսկի...

III

Ծվ ահա — պատանի եմ ես
Տասնըչորս-տասնըհինգ տարեկան։—

Հիմա քեզ,— պիտի քեզ երգեմ,
Իմ լույս, հեռո՜ւ բարեկամ։—

Աստղիկ։— Քո անունը այս
Ես պահել եմ սրտում իմ — վառ։

Ինչպես ծովն ընկած առագաստ
Թող ընդմիշտ նա այնտեղ մնա։

Օ, հաճա՜խ, հաճա՜խ, բարեկա՛մ,
Որպեսզի հոգիս չմրսի —
Ես հիշել եմ վայրկյան-վայրկյան
Կանաչած այգին Կարսի...

Ես հիշել եմ —
Ի՞նչ.
Չգիտեմ.—

Ես հիշել եմ այն ամառվա
Քո ժպիտը —
Տխուր,
Անթև,—
Իմ շապիկը — հիշո՞ւմ ես — ճերմակ…

Հիշո՞ւմ ես…

Ախր ի՞նչ հիշես…

Ախ, ոչինչ չկա հիշելու—

Աշունը
Տերևնե՛ր քշեց —
Թիթեռներ գեղնած հուշերի…

Ների՛ր ինձ,
Ների՛ր, բարեկա՛մ,
Ինչքան էլ լուսե լինեիր —

Ես անմիտ պատանի էի
Տասնըչորս-տասնըհինգ տարեկան…

IV

Եվ
Ահա —
Տասներկու թվին —

Առաջին անգամ… այնտեղ…
Առաջին համբույրս տվի —
Քեզ…

Հիշատակ անթև։

Ես ուզում էի — շո՛ղ,
Իրան…
Ճիրագի վարդեր կարմիր։—

Բայց գտա…
Անկողնի…
Վրա…
Տարածված… մի պաղ… մարմին…

Ներիր, Աստղիկ Ղոնդախչյա՛ն,
Իմ լուսե բարեկամ…
Ների՛ր…

Ես…
Հետո…
Աշխարհներ անցա —
Բայց թողածս ետ չբերի…

Սիրելի,
Լուսե
Ղոնդախչյան

Ների՛ր… օ…
Ների՛ր…
Ների՛ր…

V

Եվ ահա
Առաջին
Անգամ —
Այնտեղ... միևնույն տարին —
Երևաց մի ուրիշ անգո,
Անունը... Երկիր Նայիրի։

Երևաց։
Երևի չկար։
Երևի չկային վարդեր։

Եկավ —
Ուսերիս վրա
Մի անհուն տխրություն բարդեց։

Թվաց թե —
Տեսնում եմ մշուշում
Մի կապո՛ւյտ-կապո՛ւյտ աղջիկ։—

Նման էր — հնամյա փոշու,
Նման էր — արնոտած խղճի։

Սպիտակ շրթերի վրա
Կային... դեղնավուն վերքեր։

Տվեցի սիրտս նրան —
Ուզեցի, որ նրան երգեմ...
. . . .

VI

Օ, երգե՛ր իմ —
Առաջի՛ն,
Առաջի՛ն...

«Երեք երգ»...

Աստղիկ Ղոնդախչյան...

Քրքրեմ
Մոխիրն իմ խղճի —

Եվ երբե՛ք, երբե՛ք
Չզղջամ...

VII

Ես ինքս էլ լավ միտ
Չբերի —
Թե ո՞նց՝ Կարսի այգուց —

Տասնըհինգ թվի վերջերին —

Արթնացա... զորքերի շարքում,

Կամավոր,

Հայկական բանակ,

Հրացան, Թնդանոթ, Ռումբեր,

Եվ ահա — Այգեստանը Վանա,

Եվ ահա — Վարդան, Ռուբեն։

Եվ ահա ընկերներ նոր-նոր։
Նյու-Յորքից, Բասենից, Պոլսից։—

Մա՛հ։
Մա՛հ։
Մա՛հ։
Ընդհանուր, հանուր։

Զինվորի, աղջկա, հարսի։—

Ես կարծում էի — այնտեղ,
Ռումբերի ահեղ որոտում
Կգտնեմ քո դեմքը լուսե։

Բայց գտա... դիակներ փայտե,
Ու տեսա մի երկիր, որը դու
Լքեցիր խուժումից մեր սև։

Ու իջավ Թախիծն հնամյա
Ու հոգիս ճնշեց, ճնշեց..

Եվ իմ դեմ հրաշքի նման
Կրակվեց քո ուղին անշեղ...

VIII

(Ո՞ւմ ինչ, որ — միևնույն թվին —
«Պրոգրես» ապարանը Թիֆլիսում
Ավետեց իմ կոտրած յինի
Արնոտած անկումի մասին...
Ու «Գիր»-ը փոշոտ վիտրինում
Մի փոքրիկ բրոշյուր դրեց։—

Իմ տողերը վիշտ բերին ո՞ւմ —
Դանթեյան իմ տողերն հրե)։

IX

Իսկ
Հետո —
Տասնըհինգ թվին —
Երբ եկա, հասա Մոսկով —
Զգացի հսկա մի թևի
Թպրտում... Վիթխարի սոսկում։

Թվաց թե —
Հասնում եմ ահա
Աշխարհի վերջին վրանին,—

Բայց որպես ոսկի մի վահան
Բարձրացավ արևն Իրանի...

Վառվեցին իմ հոգում հանկարծ
Վարդերը հեռու Շիրազի...

Օ, սի՛րտ իմ, գլխիվայր ընկար —
Կախվեցիր... աղջկա վարսից։

Զարթնեցին հեռո՜ւ տարիներ —
Ձիերի նման վրնջան...

Արթնացավ հրկիզող մի սեր...—

Կարինե։

Կարինե Քոթանճյան...

X

«Միածանը»...
Արև՛ն է այնտեղ —
Նայիրյան թախիծի միջից.
Հրկիզված իմ հոգին բանտել
Եվ ուզում էր անդարձ շիջել։

Իրանի արև՛ն էր շոգ —
Լացակումած կապույտը Նայիրի...

Ու թախիծը — խեղդող, ճնշող,—
Խառնված ոսկեման հրին։

(Դեռ չկա՞ր աշխարհում անշող
Դեռ չկա՞ր արև-Նայիրին...)։

XI

Մոսկով։
Տասնըյոթ թվական։

Իմ սրտում — արևն Իրանի։

Եվ ուզում էր արևն ագահ
Հրդեհել սկսվող տարին։

Հունվար...
Փետրվար...
Քսանըվեց։

Պոկվեց, ինչպես քար սարից։—

Արևը՝ կարմրակեզ բանվոր՝
Գլորեց թափով վիթխարի։

Ի՞նչ...

— Հսկա,
Վիթխարի մի քար,
Որ նստել էր մեր թևերին։
Ծծում էր մեր արյունն, ագահ,—
Շնչում էր սառնություն բևեռի։

Գլորվեց։
Ու զուր,
Ծրերուն,
Մի վայրկյան սպասեց, չըգնաց։

Բացվել էր — անհուն մի հեռու։

Ջարդել էր մի հին մեքենա։
. . . .

Կանգնել էր ճամփի սկզբին,
Ետևում — մռայլ տարիներ։

Վախենում էր կարծես վազքից...

Կարինե...

Հիմա՛ր Կարինե...

XII

Իմ հոգում — արևն Իրանի
Լափլիզում էր հրդեհի նման։

Ու ծանր, որպես գրանիտ,
Նայիրյան թախիծն հնամյա։

Թե իզո՞ւր կրքերիդ բազեն
Հետևեց ինձ երկա՛ր տարիներ...

Տխրություն էր հմայքդ մեծ —

Կարինե...

Մշո՛ւշ — Կարինե...

XIII

Ինչպես քարը, մնացած ճամփին,
Որ նորից գլորվի պիտի —

Իմ հոգին կարոտով անբիծ
Սպասում էր վերջին աղետին։

Պիտ ընկներ, որպես գրանիտ,
Քո կարոտը հոգնած իմ խղճից —
Որ ոսկի արևն Իրանի
Խառնվեր նայիրյան թախծին...

Եվ ահա —
Հունիս,
Հուլիս...

Եվ ահա —
Սեպտեմբեր,
Հոկտեմբեր...

Ջարնվեց կռանը — սալին։

Տեղացին — վիթխարի ռումբեր։

Ու ռումբերը — արնակեզ երգով
Պայթեցին ուղեղում իմ մութ։—

Ու կարմիր ռումբերի ներքո —
Երազներս տվի... քամուն։

Գլորվեց, որպես գրանիտ,
Քո կարոտը հոգնած իմ խղճից։

Ու ոսկի արևն Իրանի
Խառնվեց նայիրյան թախծին...

XIV

Տասնըութ։
Թվական կյանքի։

Իրիկուն։ Վերադարձ։ Առավոտ։

Ազատվեց հին կապանքից
Հոգիս՝ վիթխարի ցավով։

Տասնըութ։
Թվական հրի։

Ողջակեզ — կարմրակեզ բոցում։

Արթնացավ արև՜-Նայիրին
Իմ հոգու նո՜ր զնգոցում։

Հրդեհ էր։
Անհատնում կրակ։
Արնաքամ վերքեր կարևեր։

Ու կարոտդ հանկարծ ալվըլան —
Ողջակեզ-հոգիս արևեց։

Ողջակեզ։ Խնդություն։ Ու մի
Անհատնում վատնում միասին —
Եվ հոգիս սանձարձակ թռավ...

Այսպես էր տասնըութ թվին։—

Սո՛մա...

Վյուսի Թառայան...

XV

((Հոսում է արնակեզ մի գինի,
Հրդեհվում է սրտում իմ շող.
Անցնում է իմ թեժ արյունից
Ու քանդում է կապանքը ճնշող։
Նա այնտեղ է — դուրսը, նա կա,
Որպես կին, որպես նո՜ր Նայիրի,
Հարբել են խմբեր խելագար
Ու աշխարհը հանձնել են հրին։

Նա այնտեղ է — Լյուսի Թառայան.
Վարդերում, արևում Շիրազի,
Նայիրյան դաշտերի վրա,
Սկյության դաշտերում անծիր...
Ու բոլո՛ր նրանց սրտերում,
Որ աշխարհը հանձնել են հրին։
Հրդեհվել է աշխարհի հեռուն...

— Այսպես էր այն կարմի՜ր տարի՛ն...)։

XVI

19.

Կարմիր Բանակ։

Հորդել են հեղեղները սև։

Անսահման դաշտերի վրա
Շաչում են քո թևերը լուսե։
. . . .

Կայարան։

Զորքեր.
Զորքեր։

Զինվորներ կարմիր։

Գիշեր։

Ու կարմիր զորքերի վրա
Կործվել է խավարը սև։

Խոր,
Խավար,
Ահավոր սպասում։
Հեռուն՝ կրակներ տարտամ։

Առավոտ — կգնանք, հզոր.—
Կփշրենք թշնամու շղթան։
. . . . . .

Այստեղ էր — 19 թվին։

Օ, ինչ հո՛րդ էր տագնապն ուղեղիս....

Ու հոգիս հրդեհին տվի,
Որ լափվի բոցերում դեղին։

Այստեղ էր։
19 թվին։
Հավաքվել էր Բանակը Կարմիր։

Ու բոլոր աչքերում ծավի
Անսահման խնդություն կար մի։

Ու մոտի՛կ, մոտի՛կ էր այնքան
Երազած աշխարհը գալիք...

Հավատում էր — տերևն անգամ
Որ... կգա՛, կգա՛ Անձկալին...

Կանգնել էր Նա դռանը
Կարծես —
Խանդավառ՝ ճակատին արև։

Ես երբեք քեզ չե՛մ մոռանա —

Թառայան...

Կայարան Տիխորեցկ։

XVII

(Եվ մի՞թե
Ես
Չերգեցի՞
Ձեր կռիվը, կարմիր
Ընկերներ...

Նայեցի երկաթե գծին —
Հասկացա, որ ամբողջը — մե՛րն է։

Ու կարմիր հրդեհում հրձիգ
Վառվելով՝ ձգտեցին իրար —
Անձրևը նայիրյան թախծի
Եվ արևը քո, ոսկի իմ Իրան։

Հասկացա, որ որպեսզի դուք
Միանաք ու ձուլվեք ի մի —
Պիտի նախ իրար միանան
Լույսերը Փարիզի, Պեկինի։

Դեռ պիտի խմիչքը վեդյան
Բյուրավոր սրտեր խանձեն։—
Բայց ուղին ես արդեն գտա՝
Դեռ հրեր, անմարմին, անձև...)։

XVIII

Ինձ կանչում էր կարծես անծիր
Կարոտով — երկիր Նայիրին.—

Նորից Հայաստան գնացի
Տասնըիննը թվի վերջերին։

Այնտեղ — Նայիրի երկրում,
Հնավանդ ցանկությամբ ուրիշ՝
Արդեն խմբապետ Դրոն
Պարզել էր եռերգույն դրոշ։

Պարզել էր — Երևան քաղաքում,
Հնամյա Մասիսին մոտիկ։

Ու լցրել էին հողագույն
Ուրուներ քաղաքն անոթի։

Որպես քար՝ տխրությունն իջավ,
Ծանրացավ ուսերիս,
Վրաս։

Ես նորի՛ց, նորի՛ց քեզ տեսա —
Մանկություն...

Կարոտ իմ...

Կարս։

. . . . . .

XIX

Կարս։
Տասնըիննը թվին։
Տասնըիննը թվի վերջերին։

Նո՛ւյն երկինքն էր՝ կաթսա արևի։
Նույն խշշոցը քչփչան ջրի...

Բայց արևը ի՞զուր էր փորում
Կուրացած աչքերը շենքերի։

Իզո՞ւր էր նայիրյան հեռուն
Ունկնդրում քչփչուն ջրին...

Մանկական երազում տեսած
Շուքերի նման չկային
Ծանոթներս — լուսե՛ մարդիկ...

Դարձել էր — սրերի հեսան
Կապույտ մանկությունը իմ —
Իմ կանաչ, պայծա՛ռ բարդին...

Էլ ինչո՞ւ ծիծաղեր հոգիս,
Երբ մի լուրջ քննադատ մի օր
Սարսելով դահլիճն ու ֆոյեն —
Ավետեց ամբողջ աշխարհքին,
Որ ծնվել է — մեծ մի պոետ...

Որ ծնվել է երգիչ մի վառ
Ու բերել է երգեր հրե.—

Ցնծա՛, նայիրյան աշխարհ,—

Ցնծա՛... Եղիշե Չարենց...

XX

Երևան։
Քսան թվական։

Փետրվար,
Մարտ,
Մայիս...

Ողջո՜ւյն, ընկեր Թավաքա՛լ։
Մուսայե՜լ։
Սարուխա՜ն։
Ավի՛ս...։

Ողջույն բոլորի՜դ, բոլորի՜դ։
Ձեր կամքին — երկաթ,
Գրանիտ։

Մոսկովյան կարմրակեզ հրին,
Կարմրավառ վարդին Իրանի...
. . . .

Երևան։
Մեկ մայիսի։
Աստաֆյան փողոցում — խմբեր։

Խնդավառ ելած միասին —
Կտրել են փողոցի ճամփեն։

Ել ահա — դրոշներ կարմիր։
Հնամյա Մասիսի առաջ...

Ով որ կա — թող գա՛,
Վառվի՛,

Սուր ճչա, խնդասիրտ գոռա՛։

Ջիգզագներ —
Նժույգներ թռան,
Կապվեցին՝ Երևան — Մոսկով.

Թափվեցին շենքերն հնօրյա
Հարվածի տակ երկաթե բազկի։

Ու սրտում իմ վառ խտացան
Գալիքները... Ո՞ւր գայիր էլ։—

Իսկական մարմին ստացած —
Կանգնեց խնդավառ Նայիրին...

XXI

Քսանըմեկ։
Հատված քսանըմեկ։

Ինչ եղավ քսանըմեկ թվին —
Թող հոգիս գալիքի՛ն գամե,
Թող հոգիս ընդմիշտ արևի։—

Ընթերցո՛ղ։ Քո հոգին հիմա
Թող ճեղքեմ Նրգիս դանակով.
— Ես եղա... առաջին Նայիրյան
Իսկական Կարմիր Բանակում...

Ու տեսավ Մասիսն հնամյա,
Առաջին անգամ իր օրից —
Ձերազած հրաշքի նման —
Կռիվը Նայիրցի բանվորի...

Իսկ
Երբ
Տուն դարձանք բանակից
Սպասում էր ինձ արդեն
Նայիրին... երկրային մի կին.

Աչքերը — ջահեր կրակի,
Շրթունքները — Շիրազի՛ վարդեր։

Ինչքան շա՜տ անցան դեմքեր,
Բայց հոգիս թող քեզնո՛վ հարբի.

— Ախ, ինչքա՜ն ես սիրո՜ւմ եմ քեզ,
Արփի՛կ, լուսավո՜ր Արփիկ...

. . . .

XXII

Ես հիմա ապրում եմ Մոսկվում,
Գլխիս մեջ՝ մրրիկներ ոսկի։

Գլխիս մեջ մի Ռոբերտ Օուեն
Հիմա վառ գալիքն է հսկում։

Գրում եմ պոեմներ, երգեր։
Երազում եմ — Գալիքն անծիր։

Նայիրի՛, ես սիրում եմ քեզ.
Քեզ սիրում եմ, իմ Իրան հրձիգ։

Ես հիմա հեռո՞ւ եմ... Օ, ո՛չ.
Ձեզ մոտիկ եմ հիմա ավելի —
Ինչպես նետը՝ դեպի ետ քաշած՝
Առաջից փախչող գազելին։

Իմ հոգին երեք նետ ուներ —
Պի՛րկ հենած աղեղին օրերի։—

Հիմա՝ թռե՜լ են երեքն էլ —
Ջարնվել են — խնդո՜ւն հրին։

Ես ձեզ չե՜մ, ձեզ չե՜մ մոռացել.
Դուք հիմա դարձել եք — մի։—

Մենք շուտով, ինչպես նետ երեքծայր —
Թռչելու ենք — Հնդուշին, Պեկին։

Ընդունե՜ք, առե՜ք ինձ հիմա —
Մոսկո՜վ կարմրակեզ հրի,
Իմ ոսկի՜, ոսկի՜ իմ Իրան,
Իմ հեռո՜ւ, հեռո՜ւ Նայիրի...

1924

ՄԱՃԿԱԼ ՍԱՔՈՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Պոեմ գեղջկական)

Քեզ համար եմ պատմում, գեղջո՛ւկ,
Խրատական զրիցը էս։
Ակա՛նջ արա, լա՛վ լսի դու,
Խելքի կտոր թե որ ունես։
Ռանչպա՛ր, ուշով լսի հիմի,
Թե ոնց քո էս ախպեր Սաքոն
Աղի համար գնաց կռիվ,
Կուռը կտրած ետ եկավ տուն —
Ու թե ընչե՞ր արավ Սաքոն
Ու ո՞նց հասավ իր ուզածին —
Ու թե ընչի՞ մաճկալ Սաքոն
Դեմ է հիմի պատերազմին։

I

Մաճկալ Սաքոն իրանց գեղում
Իրա օրում ապրում էր խեղճ։
Գեղի ծերին ուներ մի տուն,
Երկու թիզ հող վարելատեղ։

Էդ վարելու տեղն էլ որ կար —
Գեղից հեռու, քար ու քոլոտ։
Արտը հեռու, վարը դժար —
Աշխատում էր տարին բոլոր։
Ու աշունքին թե լա̀վ ըլեր —
Մի չոր հաց էր իրան մնում,
Էդ չոր հացն էլ թե որ չըլեր —
Ուրիշի էր մշակ գնում։
Ինքը ջահել — երիտասարդ,
Տունը պառավ հեր ու նանի,.
Քրտինք թափում գիշեր ու զօր —
Պահում էր տուն ու ընտանիք։

II

Էս օրումն էր մաճկալ Սաքոն,
Երբ գերմանու կռիվն ընկավ։
Ի՞նչ իմանար մաճկալ Սաքոն —
Ո՞վ է սարքում կռիվ ու դավ։
Ի՞նչ իմանար Սաքոն ռանչպար,
Թե ընչի՞ են կռիվ անում.
Շա՞տ էր տեսել իրա օրում
Էդ նեմեցին կամ գերմանուն։
Ինքը մենակ էն իմացավ,
Որ գզիրը էկավ մի օր,
Թուղթ է էկել քաղքից, ասավ,
Թե ջահելին տանեն զինվոր։

III

Ըլե՞լ է հեշ, որ զենք առնի
Ու հարուստը գնա կռիվ։
Դե հայտնի է սաղ աշխարքին,
Որ խեղճին են տանում կռիվ։

Էսպես էկան հավաքեցին
Գեղի քյասիբ-քյուսուր խալխին.
Ռեսի տղին ձեռ չտվին —
Միկուն վերի ծաղի՞կ էր խի...
Թա գզիրանց Թաղի Համբո՞ն,
Թա Մելիքանց Սե՞թը մեկ էլ...
Դե ով ուներ ծանոթ ու փող —
Սիպտակ ըլեթ էր նրան էկել...

IV

Գեղի ծերին հերը կեցած՝
Ճանապարհ էր դնում տղին,
Սրտին հազար կրակ ու ցավ,
Սրտին հազար աղ ու լեղի։
Ու Սաքոյի վզովն ընկած
Մղկտում էր պառավ նանին
Ու անիծում վիշապ ու չար
Էդ նեմեցին ու գերմանին։
Ի՞նչ իմանար նանը պառավ,
Որ մեզ չունի գերմանն էդտեղ,
Որ հարուստն է խեղդում իրան
Ու էն խալխին՝ իրա պես խեղճ։

V

Ի՞նչ իմանար պառավ նանին,
Որ թե՛ գերման, թե հայ, թե ռուս
Ունեորն է իր թշնամին,
Ու հենց իրանց· ռեսը տռուզ։
Որ դրանք են կռիվ քցել,
Խալխին հանել իրարու դեմ,

Որ իրարու արուն ծծեն —
Իրանք վրեն նստեն — ուտեն։
Որ գերմանու խեղճն էլ հիմի
Էդպես գրկած իրա նանին՝
Լաց է ըլում աղի-աղի,
Որ զրկում են իրան բանից։

VI

Մնաս բարով ասավ Սաքոն
Իրա պառավ ծնողներին։
Մտիկ տվեց աչքի տակով
Վերջին անգամ իրանց գեղին։
Տեսավ՝ էնտեղ գեղամիջին
Միկուն նստած կապուտ մի ձի,
Ուրախ-ուրախ, թամքին խուրջին՝
Արտն է գնում հրեն հնձի...
Ու ետևից տեսավ ռեսին
Ջուխեն հագին, տեսքը գոռոզ.
Հրաման էր տալիս տղին,
Հետն էլ ցնցում փորը տռուզ։

VII

Էսպես Սաքոն տխուր մի օր
Կռիվ գնաց գերմանու դեմ,
Գեղում մնաց հերն հալիվոր,
Պառավ նանին մնաց անտեր։
Էստեղ հարուստ ռեսը էկավ,
Բռնեց յախից Սաքոյի հոր՝
Դու էլ մի խեղճ մարդ ես, ասավ,
Տղեդ սալդաթ, դու հալիվոր։

Ղրկեմ, ասավ մշակներին
Արտդ հնձեն, բերեն քո տուն։
Մշակներն էլ էնպես բերին,
Որ մի բուռ էր արտը բիթուն։

VIII

Էս ժամանակ Սաքոն ֆռռնթում
Թոփ էր քցում խալխի վրա։
Մեկ էլ, ը՜ը, դեմից մի թոփ
Թռավ — էկավ, դիպավ նրան։
Ընկավ Սաքոն արնակալած
Ու շուռ էկավ հողը գլխին,
Ու թե շունչ կար փորում հալա —
Էն էլ փչեց, կտրավ լեղին։
Ու չիմացավ Սաքոն էլ բան,
Միայն ոնց որ էրազի մեջ՝
Տեսավ նանին՝ վրեն չոքած
Կժով ջուր էր տալիս իրեն...

IX

Աչքը մեկ էլ բացեց Սաքոն —
Պիտերում էր, լազարեթում,
Կուռը կտրած, անտեր ու որբ...
Էստեղ բերին, տվին մի թուղթ։
Կարդաց Սաքոն ու իմացավ՝
Ձերն էր նամակ գրել գեղից,
Սիրտը կալեց արցունք ու ցավ
Ու ետ՝ փորում կտրավ լեղին։
Էն էր գրում պառավ ապին,
Թե ոնց ուսը հունձքը կերավ

Ու հետո էլ, նրա գարունքին
Նստավ իրանց հողի վրա։
Ու թե պառավ նանին մեռավ,
Ինքն էլ անտեր ու հալիվոր՝
Մուրացկան է գեղում իրանց,
Թող փող դրկի՝ ունի թե որ...

X

Գիրը դրեց Սաքոն մի կողմ
Ու լաց էլավ էստեղ մեկ էլ։
Ու միտք արավ մաճկալ Սաքոն,
Թե ընչի՞ է կռիվ էկել։
Ո՞ւմ համար են հավաքում էդ
Քյասիբավոր, բանվոր խալխին,
Կռիվ քցում իրարու հետ,
Արուն կապում սաղ աշխարքին։
Ու թե ընչի՞ էդքան հանգին,
Էդքան տուուզ աղեք հազար
Ընենց չելավ՝ ֆռոնթ գային,
Կռիվ տային հետ-հավասար։

XI

Ու միտքն էկան հազարավոր
Էն տղերքը իրանց պոլկի,
Դիփը քյասիբ-աշխատավոր,
Գործը թողած՝ էկած զորքի։
Ո՞վ է, ասավ, քշել դրանց
Իրանց տնից, գործ ու կարգից,
Էսպես տվել սրի բերան՝
Հեռի մարդից ու աշխարքից։

Ո՞վ է դրանց տվել պատրոն,
Բերել-քցել սար ու չոլեր —
Հազար թոփի, պուլեմետի,
Հազար-հազար թվանքի կեր...

XII

Լազարեթում ընկած էսպես
Միտք էր անում Սաքոն։ Մի օր
Էկան ասին թե՝ ո՛ղջ ըլես,
Չկա էլ թագ ու թագավոր։
Ասին՝ ռսի հողի վրա
Ազատություն հիմի պտի...
Լավ է, ասավ Սաքոն իրան
Ու դուրս գրվեց լազարեթից։
Ոնց որ մորուք թազա ծնած
Քուչա ելավ Սաքոն թիլ-թիլ·
Քուչում բան չէր փոխվել հալա,
Նայող չկար քյասիբ մարդին։

XIII

Թագավորը դուզ է, չկար,
Համա նրա տեղը թախտին
Նստել էին թե եներալ,
Թե ափիցեր-հարուստ մարդիկ։
Չէր վերջանում կռիվն էլ ետ,
Էլ ետ զորքին քշում ֆռոնթ,
Էլ ետ ախպեր-սալդաթի հետ
Խոսում էին շառ ու զոռով։
Ելավ Սաքոն, գնաց դիվան,
Թե ապրուստ տան, խարջ տան փողի —
Ընկի ռեխին նայող չելավ
Ու ուշք դնող նրա օրին։

XIV

Ման էր գալիս էսպես քաղցած
Սաքոն էդ մեծ քաղքի մեջին։
Ու մի օր էլ ասին՝ հեռվանց
Մարդ է գալիս — «ընկեր Լենին»։
Ասին՝ ինչքան աշխատավոր,
Ինչքան բանվոր, ռանչպար որ կա.
Էդ բոլորի մեծն է Լենին,
Էդ բոլորի առաջնորդը։
Ինչ բանվոր կար էդ մեծ քաղքում
Դիփը վակզալ գնաց, որ էն
Լենին ասած ընկեր մարդուն
Պատիվ բռնեն, դիմավորեն...

XV

Ելավ ինքն էլ գնաց վակզալ։
Առաջ անցավ սալդաթ Սաքոն։
Էդ սհաթին պոեզն էկավ,
Պոեզի մեջ քսան վագոն։
Ու դուրս էկավ ընկեր Լենին,
Բանվոր խալխը տվավ ուռա։
Սաքոն խառնեց նրանց ձենին
Ռանչպարի ձենը իրա։
Ու երբ մի քիչ ձենը կտրավ —
Խոսեց Լենին ժողովրդին,
Ու էտ էնպես խոսքեր ասավ,
Որ ջուր խմեց դիփի սրտից։

XVI

Մինչև հիմի, ասավ Լենին,
Աղի համար կռիվ արիք,
Հիմի վախտն է, որ ձեր սվին
Շուռ տաք էլ էտ՝ դեմ տաք աղին։

Ասավ՝ բուրժո՛ւյն և թշնամին
Կռիվ ղրկած բանվոր խալխի.
Նա՛ է խմում արյունն հիմի
Ժողովրդի ու աշխարքի։
Ձեզ կռիվ է ղրկել, ասավ,
Ձեզ պես հալալ բանվորի դեմ,
Որ ձեր ձեռով տիրե աշխարհ,
Դուք կոտորվեք — ինքը ուտե։

XVII

Էլ վերջ, ասավ ընկեր Լենին,
Էս արնախում պատերազմին.
Պատերազմը ներսո՛ւմ պտի,
Որ բուրժույի հոգին հանի։
Ի՞նչ ունենք մենք սալդաթի հետ
Ըլի նեմցի, ըլի ռսի.
Ամեն սալդաթ հալա տգետ
Ու բուրժույի ձեռին եսիր։
Մենք բարև ենք ղրկելու էդ.
Գերման զորքին ու բանվորին,
Որ վեր կենա բուրժույի դեմ
Քցի նրան ու տրորի...

XVIII

Խաղաղությե՞ն ֆռոնթում, ասավ
Կռի՛վ ներսի բռնավորին.
Հարըստի հետ անենք հեսաբ
Ու տա՛նք նրա տռուզ փորին։
Ու երբ, ասավ, հեսաբ արինք
Ու բուրժույի մահը տեսանք —

Հողը կտանք ըռանչպարին,
Բանվորներին զավոդ ու հանք։
Ել վե՞ր, ասավ ընկեր Լենին,
Ու բուրժույի հաշիվը տե՛ս,
Կռիվն է էս, ասավ, վերջին —
Բանվոր խալխի կռիվը մեծ...

XIX

Էսպես ասավ Լենինն իրանց։
Լսեց Սաքոն ու հասկացավ։
Միտը էկավ նանը մեռած,
Հերն հալիվոր, կրակ ու ցավ։
Միտը բերեց Սաքոն մեկ էլ
Ռեսանց հրեշ — ըռնավորին.—
Ասավ՝ գնամ ետ գեղը մեր
Ու տամ խշտով նրա փորին։
Պոեզ նստավ էդ օր Սաքոն,
Էկավ-հասավ գեղը իրանց,
Մտիկ արավ աչքի տակով —
Քար չէր մնացել քարի վրա...
Ո՛չ հեր կար էլ, ո՛չ մեր, ո՛չ տուն,
Հողն էլ ռեսանց տղի ձեռին.
Էդ էր դատել մաճկալ Սաքոն
Ի փոխարեն կտրած կռի...

XX

Գնաց Սաքոն աչքը արուն
Ու ձեն տվավ ռեսանց ցեցին.
Մտածել էր ճանապարհին,
Որ մի քացով նրան քցի։

Բայց դեմ ելավ էդտեղ նրան
Տռզած տղեն տանուտերի՝
Հնպարտ կեցած դռան վրա,
Ձեռը դրած մաուզերին...
Ռեսանց տղա Միկուն էր էդ,
Որ տնումը նստել հանգիստ,
Կերել, խմել — ու հիմի էլ
Դարձել էր ցեց — մաուզերիստ։

XXI

— Հը՞, մե՞ր տղա, արի մի դե՛ս,—
Ասավ հնպարտ տղեն ռեսի.
Քո սաղ կռից վախեցել չեմ —
Պտի վախեմ հիմի կեսի՞ց...
— Բա մեր հո՞ղը... ասավ Սաքոն.
— Հո՞ղ,—քրթմնչաց ռեսի տղեն.—
Ընենց մի հող հիմի տամ քեզ,
Որ քեզ համար լավաշ թխես...
Քանի թեզ է գնա՛, ասավ.
Մտի՛կ արա, ասավ, ձեռի՜ս...
Ու ձախ ձեռը բեղին տարավ,
Աջը դրավ մաուզերին։

XXII

Թողեց Սաքոն գեղը իրենց,
Փախավ դաշնակ մավզերիստից,
Էկավ Գյումրի քաղաքը մեծ,
Որ էստեղից մաշին նստի —
Գնա նորից Մոսկով քաղաք,
Ուր օրենք էր սավետական,

Ուր էլ չկար ոես ու աղա
Ոչ էլ դրանց նման մի բան։
Ուզեց Մոսկով գնա էլի,
Անցնի էլ ետ ճամփեն դժար,
Տեսնի թե ի՞նչ կասի Լենին
Հայաստանի խալխի համար...

XXIII

Գյումրի էկավ Սաքոն գեղից
Ու Գյումրըվա վակզալի քով
Ըուաստ էկավ մի լավ տղի,
Հետը գրից արավ խելքով։
Բանվոր էր էդ ծանոթ տղեն,
Պարավոզ էր ռեմոնտ անում.
Ճանաչում էր հալա գեղեն
Մեր Սաքոյին, հորը, նանուն։
Զրից արին սրտանց։ Մեկ էլ
Էս բանվորը, թե՝ հա՛, շուտով
Տի դաշնակի յախից բոնեն,
Որ սավետի ըլի հետո...

XXIV

Ու ցույց տվավ բանվոր տղեն
Էդ դեպոյի դեսը մի քիչ,
Ոնց որ վիշապ երկաթեղեն՝
Բրանեվոյի պոեզը մեծ։
Մե՛րն է, ասավ, Սաքո՛ ախպեր,
Ըստեղի՛ց ենք նշան տալու...
Դու էլ մնա, ասավ, մեզ հետ –

Էլ ի՞նչ ես Մոսկով գնում...
Մնաց Սաքոն։ Մի շաբաթ անց
Բրանեվոյի վրից մին էլ
Հարայ տվին, քշեցին ցած,—
Դե դաշնակն էլ հո չէ՞ր քնել։

XXV

Կռի՛վ, կռի՛վ դաշնակներին,
Իշխանությե՛ն սովետական...
Սաքոն ինքն էլ գնաց կռիվ,
Ցնայած որ կուռը չկար։
Մի քանի օր Գյումրի քաղքում,
Բայազեթում, Կարսա բերթում
Կարմիր բայղաղ տեսավ Սաքոն,
Սովետական իշխանություն...
Բայց հալա տես, որ ըռանչպար
Խալխը՝ եսիր ցեց դաշնակին՝
Հասկանում չէր սովետական
Իշխանության կարգը կարգին։

XXVI

Սեպուն էկավ իրա զորքով,
Մավզերիստներ բերավ հազար,
Կռիվ էղավ էդտեղ հինգ օր,
Հինգ օր էսպես տվին իրար։
Կռիվ տվին մերոնք հինգ օր,
Վերջը քաշվան Ղաղախու սար.
Էդ օրվանից մաճկալ Սաքոն
Բալշևիկ էր, կուսակցական։
Ու բալշևիկ տղերանց հետ
Գնաց Բաքու ու մի տարի

Զանցած՝ էկավ իրանց գեղ ետ,
Որ տա ռեսանց տղի փորին...

XXVII

Էկավ — գեղը էն չէ՞ր հո էլ.—
Աղքատ խալխը ելել ոտքի —
Ոչ Միկիչ էր գեղում թողել,
Ոչ դաշնակի մուռթ ու քիթ։
Հարուստներից ով մնացել —
Մանկալ Սաքոն հախից էկավ,
Ու հաստատվեց էդ գեղում էլ
Իշխանութեն սավետական։
Շինականը կպավ գործի
Ու պատերազմ չկար էլ ետ —
Ոչ ինգլիզի, ոչ էլ նեմցի
Ու կամ թուրքի, վրացու հետ։

XXVIII

Հիմի Սաքոն իրանց գեղում
Նախագահ է գեղխորհրդի։
Վախտ-վախտ նստում գիր է գրում
Ռանչպարական «Մանկալ» թերթին։
Ու թե գեղում խոսք է ըլում
Պատերազմի-բանի մասին —
Նա միշտ էն է զրից անում,
Թե ի՞նչ ասավ ընկեր Լենինն։
Ռանչպա՛ր, դու լա՛վ լսի նրան,
Մտի՛կ արա կտրած կռին,
Ու թող ըլի էլ քեզ խրատ
Էս Սաքոյի զրիցը հին։

XXIX

Մաճկալ Սաքոն էլ քեզ խրատ,
Էս գրիցն էլ քեզ օրինակ։
Մենք շառ չունենք խալխի վրա,
Ոչ էլ կռիվ ու պատերազմ։
Համա թե որ էկան մեր դեմ
Բուրժույները, կռվեն միթամ —
Կարմիր Բանակ հիմի ունենք,
Դրանց ռեխին մի լավ կտանք։
Մա՛հ թշնամուն հիմի հարուստ,
Մեր տերության վրա թե գան —
Բանվոր խալխին խաղաղ ապրուստ,
Իշխանութեն սավետական...

ԲԱԼԼԱԴ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԻԼՅԻՉԻ, ՄՈՒԺԻԿԻ ԵՎ ՄԻ ԶՈՒՅԳ ԿՈՇԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

I

Կարմիր գծից անդին —
Թշնամիներ անթիվ։
Ու հեռախոսը ֆրոնտից
Հազում է
Շիֆր։

Հեռախոսով հուզումը հոսում է
Կրեմլ։
Կոմուտատոր N.
Դեպի կաբինետը Իլյիչի։
Լուրերը թափվում են շտապով,
Հասնում են հենց իրեն,
Ու հոսում են հետո
Տապով
Իր ուղեղի միջից։

Գրասեղանի հանդեպ
Հանգիստ
Նստել է Իլյիչը։
Կարդում է։

Կարգադրում։
Գրում։
Կուտակել է ուղեղը,
Սեղմել է,
Կախել է խոհերի գլխին,
Ինչպես ծանրածանր բռունցք։

Կիտել է հոնքերը ներքև,
Թերթում է, քրքրում, չոկում։
Պսպղում է ճակատը լույսի դեմ,
Ինչպե՛ս ահագին երկրագունդ։

Լարել է ուղեղը Իլյիչը,
Ինչպես պողպատե զսպանակ…

Հարկավոր է կռվել, չզիջել…
Հարկավոր է — Կարմիր Բանակ։
Հարկավոր է ցնցել գյուղացուն
Ու բանվորին կրթել։
Հարկավոր է քանդել հնի բերդը։
Հարկավոր են գրքեր, թերթեր…
Իսկ հետո՝ դպրոցին կգա հերթը։
Հարկավոր է բանվորի տղից
Պրոֆեսորներ ձուլել…
Հարկավոր է, որ ամեն աղախին
Սովորի պետություն դարձնել…

Հարկավոր է…
Ո՞րը թվել։
Հարցեր են՝ անծայր, անթիվ։
Իսկ մինչ այդ՝ հեռախոսը ֆրոնտից
Հազում է —
Շիֆր…

II

Հավաքել է ուղեղը Իլյիչը,
Լափում է լուրերը ու ծամում.
Թռչում է ժամանակը, ինչպես սամում։
Ժամանակը քիչ է։

Բայց ի՞նչ է.
Կողքի սենյակում —
Աղմուկ է.
Խոսում են բարձր.
Քարտուղարը մեկին համոզում է...
Մոտենում է Իլյիչը.
Բացում է դուռը մի քիչ —
Լսում է։

Մուժիկ է։
Ուզում է ինչ-որ բան։
Լսում է գռների միջից...
Ի՞նչ.—
— Անցել է ահագին ճամփա —
Եկել է Իլյիչին...

Լսում է Իլյիչը ուշիմ...

— Էխ-է՜խ, մուժի՛կ։
Մուժիկին հարկավոր է — մի զույգ կոշիկ։
Դիմել է մուժիկն ուրիշի —
Ասել են՝ չի՛ք.
Դե նա էլ — եկել է Իլյիչին։

Բարկանում է,
Հուզվում է քարտուղարը.

Համոզում է, որ գնա իր գործին։
Անհողդողդ է մուժիկը,
Ինչպես քարը.
Կարո՞ղ ես խանգարել.
— Հապա փորձի՜...

Նայում է Իլյիչը
Արանքից դռան.
Ժպտում են աչքերը՝ մի քիչ ծուռ։
Հրում է դուռը —
Զվարթ
Մոտենում է հանկարծ գյուղացուն։

— Ո՞րտեղից ես։
— Սիբիրից։
— Ե՞րբ։
— Հինգ ամիս է՝ եկել եմ մեր գեղից։
— Կարմիր արմեյցի է տղես...
— Ի՛նքս եմ ղրկել տղիս։
— Հող ունե՞ս։
— Իհարկե։ Խլեցի՛նք։
— Ընչի՞ ես եկել։
— Դելեգա՛տ եմ։
— Խնդրել եմ գեղական գործից —
— Ստացել եմ շատը։
— Էլ ի՞նչ ես ուզում։
Ծիծաղում է։
Նայում է Իլյիչին ուշիմ...

— Էխ-է՜խ, մուժի՛կ։
Մուժիկին հարկավոր է — մի զույգ կոշիկ։

Դիմել է մուժիկն ուրիշի —
Ասել են՝ չի՛ք։
Դե նա էլ — եկել է Իլյիչին։

Ծիծաղում է քահ-քահ Իլյիչը։
Խորամանկ խինդ է աչքերում։
Բոթում է մուժիկին,
Հետո —
Վերցնում է մի թուղթ,
Գրում է.—

«Ում որ հարկն է.
Տալ մուժիկին մի զույգ կոշիկ»:

— Էխ-է՜խ, մուժիկ....
Վերցնում է մուժիկը գլխարկը,
Հեռանում է՝ հանելով փողի։—

III

Կարմիր գծից անդին —
Թշնամիներ անթիվ։
Ու հեռախոսը ֆրոնտից
Հազում է —
Շիֆր։

Ու նորից նստել է Իլյիչը,
Կարդում է, կարգադրում, գրում։
Թռչում է ժամանակը.
Ժամանակը քիչ է։
Ու սեղմել է նորից մեր Իլյիչը
Իր ուղեղը՝ ծանրածանր բռունցք։

Ու նորից շտապում է ուղեղը.
Լափում է խոհերը հիմա նա —
Եվ ի՞նչը, ի՞նչը կդիմանա
Այդ վիթխարի ուժին...

— Էխ-է՜խ, մուժիկ...
Քեզ հարկավոր էր — մի զույգ կոշիկ,
Եվ կոշիկի համար
Ընդունեց քեզ Իլյիչը։
— Բայց հասկացա՞ր, մուժի՛կ,
Որ չուներ Իլյիչը ժամանակ,
Որ Իլյիչի համար —
Մեր ժամանակը քի՛չ էր...

ԼԵՆԻՆ ՔԵՌԻՆ

I

Հայրը զենքով եկավ գործարանից այդ օրը։
Դեմքը խիստ էր, անգամ մի քիչ մռայլ։
Երբ մոտեցավ, ուզեց գրկի հորը՝
Կամաց մի կողմ հրեց հայրը նրան։

Անխոս, նստեց թեյի։ Միտքը դուրսն էր, հեռուն էր։
Աչքը երկա՜ր-երկա՜ր հառել էր մի բանի։
Դեմքին դեռ մնացել էր գործարանի մուրը։
Այդ երեկո խոժոռ էր հայրն Իվանի։

«Գնում ենք, մորն ասաց, մենք լեռների վրա.
Հանել է լեռներին մեր դեմ էլի Անտանտը։
Բայց հույս ունենք, կնի՛կ, որ կջարդենք նրանց,
Կշպրտենք — անթիվ տանկերո՛վ էլ գան թե՛։

Դենիկինն էր երեկ, հետո Կոլչակն էկավ.
Ու լեռներն են հիմի... Ոչի՛նչ, կնի՛կ։—
Կարմիր Բանակը մեր բանվորական
Սովորել է քշել նրանց բնից...»։

Այսպես երկար խոսեց հայրը մինչև գիշեր,
Խոսեց կռվի մասին՝ բուրժույի դե՛մ։
Անցած հազար-հազար դեպքեր հիշեց,
Հիշեց հուլիս ինչ-որ ու հոկտեմբեր։

Եվ նա տեսավ, տեսավ, թե ինչպես հոր
Աչքերը հուր դարձան հետզհետե.
Լուսարձակներ երկու դարձան ոնց որ,
Ոնց որ ռումբեր, որ նա պիտի էգուց նետե։

Ու վառելով այդպես իր բորբոքուն հայացքը՝
Հայրը թռավ հանկարծ, ելավ ոտքի։
Եվ Իվանին թվա՛ց թե
Այրող գնդակ անցավ իր հոր մտքից։

Ոտքի թռավ այդպես ու սրբելով քրտինքը՝
Հայրը ասավ.—«Արդյոք հասկանո՞ւմ ես, կնի՛կ,—
Մեր գործերին էգուց խոսելու է ի՛նքը.
Ինքը Լենի՛նը մեզ պիտի ճամփա գնի...»։

Հայրը այսպես ասաց ու գնաց քնեց,
Որ առավոտ ծեգին գնա բանին։—
Բայց խոսքերը նրա վերջին էն
Վառվեցին սրտում Իվանի...

II

Հարկ չկա երկար պատմելու
Այդ բանվոր խոխի՝ այդ Իվանի մասին։
Կապույտ աչքեր ուներ, գանգուր գլուխ.
Դե ռուս տղա էր մի՝ ութ տարեկան հազիվ։

Իր բանվոր հոր հետ միասին
Գործարան էր գնում նա երբեմն։
Կամ հավաքած իր քաջ ընկերներին դրսի՝
Նա խաղում էր «Կռիվ բուրժույի դե՛մ»։

Ջիավոր էր լինում միշտ ինքը։
Նստած ձեռնափայտին պապի՝
Քշում էր փայտե ձին, մինչև ջերմին քրտինքը
Ողողելով մարմինը՝ վերջ տար թափին։

Մտածում էր Իվանը.— երբ մեծանա
Պիտի շոֆեր դառնա, կամ օդաչու.
Պիտի մտնի հետո — Կարմիր Բանակ...
— Դեռ սպասի՛ր, բուրժո՛ւյ.
— Դեռ կգա՛ Վա՛յնկա-օդաչուն,—
— Դեռ մեծանա՜...

Սակայն հայրը էգուց պիտի գնա...
Պիտի ճամփա դնի նրանց — ընկեր Լենինը...
Պիտի խոսքեր ասի նրանց էգուց։
Իսկ ի՞նքը...
Պիտի այսպես տնում էլի նստած մնա՞ —
Արդեն հասակն առած պատանի է թեկուզ...

Եվ նա գիտե՛ արդեն Լենինին քեռուն,
Հրեն նայում է նա այնտեղ պատից՝
Խորամանկ մի ժպիտ աչքերում,
Ահագին մի միտք ճակատին։

Այդ նա՛ է, Լենի՛նը։ Այսինքն նա,
Որ ղեկավարն է բանվոր դասի.
Նրա նկա՛րն է միշտ պլակատների վրա,
Միշտ նա՛ է, ամենուր՝ Մարքսի հետ միասին...

Հայրը հաճա՛խ նրան ցույց է տվել երկու
Այդ մեծերի պատկերքը։
Անգամ այնտեղ — նրա այբուբենի գրքում՝
Նրանց նկարը կա։
Սովորել է հորից և գիտե՛ նրանց երգը՝
«— Ե-լի՛-ի՛-ի՛ր — բո-ղո-քի՛-ի՛-ի՛ր — բան-վո՛-ո՛-ո՛ր
դա-սա-կա՛-ա՛-ա՛րգ...»։

Պատմել է հայրը նրան,
Որ Լենի՛ն քեռին
Խելացի է, մեծ է ու քաջ։
Այնքա՛ն, այնքա՛ն, այնքա՛ն,
Որ աշխարհքում ուրիշը — այդպիսին չկա։
Պատվիրել է, որ ինքն էլ երբ մեծանա՝
Երթա նրա — այդ մեծ Լենին-քեռու ճամփով,
Որի վրա թեկուզ հազար փուշ կա ցանած,
Բայց գնում են որով գյուղացի ու բանվոր...

Բա՞ս.
Այսպիսին է Լենին-քեռին։
Եվ վաղը նա ի՛նքը պիտի խոսի։
Պիտի անցնի իր հայրը՝ զենքը ձեռին —
Եվ Լենինին լսի...

Այդ հո նման է — զարմանք բանի՞...

Եվ որոշում է Իվանը.
Ինչ էլ լինի՝
Վաղն առավոտ կանուխ պիտի փողոց գնա
Եվ տեսնի — ընկեր Լենինին։

III

Արդեն գնացել էր հայրը, երբ արթնացավ։
Շտապ հագավ շորերը և թռավ փողոց։
Վռազ, վռազ, վռազ անցավ իրենց փողոցը
Եվ ընկավ Կարմիր Հրապարակը՝
բանվորներով ողող։

Ծփում էր Կարմիր Հրապարակը,
Ինչպես մարդկային մի անտառ։
Հավաքվել էր կարծես
Աշխարքը բովանդակ։
Ողջը բանվոր մարդիկ,
Հոր պես հագած։
Դրոշակներ անթիվ,
Անթիվ պլակատ։

Հրմշտկելով մարդկանց ու բոթելով՝
Փորձեց առաջ երթալ, հորը կոչել.
Փորձեց ելնել կողքի մի բանվորի վրով՝
Բայց բանվորը — պապի ձեռնափայտը հո չէ՞ր,
Այդպես սեղմած — մնաց։
Փորձեց էլի։
Պատահեց մի մարդ հայհոյող։
Նորից մնաց՝ հոգին մորմոքով լի։
Բայց ի՞նչ տեսներ — իր այն մի թիզ բոյով…

Հանկարծ մի ծով ամբողջ
Ոնց որ գոռա —
Դղրդաց հրապարակը,
Գոռաց ուռռա։
Հետո լռեց ամբողջը.

Բանվոր մի կին
Իր կողքի ընկերոջը
Շշնջաց՝
«Լենի՛նը...»։
Փսփսաց նա էլ կողքինին։
Ու շրթից շուրթ անցավ՝
«Լենի՛ն, Լենի՛ն...»։

Հասկացավ Իվանը.
— Այնտե՛ղ է նա...
Շփոթված՝ գլխարկը հանեց —
Եվ սեղմեց ատամները՝ բարկությունից դեղնած։
Էլ ճար չկար։ Տեսավ՝ տեղ չե՛ն տա իրեն։
Եվ որոշեց՝ անի, ինչ էլ լինի։—
Ոտքը խոթեց հանկարծ գրպանը կողքինի —
Եվ բարձրացավ վրեն...
Թռավ ուսին նստեց
Մի բանվորի.
Բայց բանվորը ներքև շպրտել
Չփորձեց էլ նրան նորից։

Պտույտ եկավ գլուխը, սիրտը ամուր թակեց։
Կարծես աշխարքը ողջ նվիրեցին նրան։
Նայեց... Լենին-քեռին կանգնած էր տախտակե
Ամբիոնի վրա...
Ձեռքը առաջ մեկնած, գլուխը բաց,
Ինչպես տնում կախած այն նկարի խորքից —
Իր հայրիկի ձայնով, մի փոքր բարձր՝
Նա պատգամ էր ասում բանվորական զորքին...

Եվ Իվանին հանկարծ այնպես թվաց,
Թե տեսել է ինքը նրան վաղուց.

Որ այդ Լենին-քեռին պիտի սիրեր իրան,
Երբ տեսներ «բուրժույ», «վորք» խաղալիս։
Ու մտածեց՝ էգուց երբ տեսնի նրան,
Ասի՝ ինձ է՛լ ղրկի, գնամ բանակ.
Ասի՝ ուզում եմ ես կարմիր շոֆեր դառնամ —
Լենին-քեռուն բոլոր իր մտքերը բանա...

Այսպես՝ աչքերը չիռ Լենին-քեռուն հառած՝
Երազում էր Իվանը։
Հանկարծ լռեց Լենինը։
Ու դղրդաց նորից բանվորական ուռան.
Ձեռքը մեկնեց առաջ — ու բղավեց ինքն էլ։
Զորքը ծփաց հետո ու շարժըվեց առաջ։
Ու դրոշի վրա դիմացի նա
Տառ-տառ կարդաց վաղուց իմացած իր բառը.
«Երրորդ Ինտերնացիոնալ»:

Դրոշակներ նորից։ Այդ ինչքա՞ն են...
Եվ կապելով իրար տառերն հազիվ՝
Կարդաց նորից Իվանը՝
«Կորչի՛ բուրժուազին»:

Երգում էր զորքը «Ինտերնացիոնալը»։
Ինքն էլ գիտեր երգել։ Երգեց։ Նայեց՝ հեռուն,
Զինվորների նման, գլուխը բաց՝
Երգում էր երգը նույն — Լենին-քեռին...

Ու խանդոտ մի բոց աչքերին՝
Նայեց նորից Իվանը... Տեսավ՝ հրե՛ն
Հայրը քայլում է՝ մեծ մի հրացան ձեռին —
Ու նայում է, նայում Լենին-քեռուն...

Ուզեց կանչի նրան,
Բայց այդ պահին հանկարծ
Մի ահռելի ուռա
Կրկին զնգաց։
Գոռում էր զորքը ողջ,
Ինչքան որ ձայն ուներ.
Ախ, ունենա՞ր ինքն է՛լ
Մի բարձր ձայն գոռե...

Թնդում էր օդը
Նրանց ձայնից,
Ինչպես որոտը՝
«Լենի՛ն, Լենի՛ն»։

Ու ինքը, Լենինը, կանգնած այնտեղ...
Նման էր ողջը — երազի...
Եվ որոշեց Իվանը, որ անպայմա՛ն երթա —
Իրա բոլոր մտքերը Լենին-քեռուն ասի...
Երթա ասի, որ ինքը կուզե շոֆեր դառնալ,
Կամ օդաչու կարմիր՝ թռչել անահ...
Այդ հարազատ, այդ մեծ Լենին-քեռու առաջ
Իրա բոլո՛ր, բոլոր գաղտնիքները բանա...

ԼԵՆԻՆՆ ՈՒ ԱԼԻՆ

I

Աշխարհի կենտրոնը — Մոսկո՛վն է։
Մոսկովը Մեկկայից էլ հի՛ն է։
Մոսկովից մեծ քաղաք — չի՛ք։
— Քանի որ Մոսկովի միջին։
Ապրում է ինքը — Լենինը։

Տրապիզոնը Մոսկովից հեռո՛ւ է։
Տրապիզոնից Մոսկով —
Չես հասնի ոտքով դու իսկի։
Թե ունես ոսկի՝
Կնստես նախ նավ դու
Ու նավով կերթաս նախ Բաթում,
Հետո գնացք նստած
Կհասնես Թիֆլիս,
Հետո Բաքու,
Ռոստով.
Հետո կերթա՜ս-կերթա՜ս
Ու նոր
Կհասնես Մոսկով։

Ա՛յ, Մոսկովում հենց այդ
Ապրում է արխադաշ Լենինը։

Նա, որ մեծ է, ինչպես ամենամեծ խալիֆ։
Բայց այնպիսի՛ խալիֆ,
Որ հասկանում է միշտ ֆուխարայի հալից։
Այս է պատճառը հենց,
Որ սիրում է նրան տրապիզոնցի Ալին։

Թիավարը է Ալին մի նավակի վրա։
Ստանում է ամիսը —
Երեք ու կես լիրա։
Աշխատում է սակայն առավոտից-գիշեր։
Ու սիրում է նրան
Տերը, ինչպես գրաստ —
Քշել,
Քշել,
Քշել։

Սիրում է Ալին Լենինին։
Նրա մասին նրան
Պատմել է նավաստի մի ռուս։
Ցույց է տվել նրան
Պատկերը Լենինի.
Ասել է.
«— Լենին — կառոշ։
Ալի՛ն ասել է.
— Չո՞կ։
Ռուսն ասել է.
— Յա՞.
Լենին վար —
Բուրժույ յո՛կ»։
Բուրժույ — այսինքն զանգին,
Այսինքն էֆենդի, աղա.
Այն, որ նստում են հանգիստ,

Ուտում են ուրիշի քրտինք
Ու սիրում են
Միշտ
Ծովափին
Նստել նարդի խաղալ։

Հասկացել էր Ալին.
«Լենին — բեյուկ խալիֆ»։
«Բեյուկ խալիֆ» սակայն,
Որ հասկանում է միշտ ֆուխարայի հալից։

Ու սիրում էր նրան,
Այդ Լենինին հեռու
Իր չարքաշի սիրով տրապիզոնցի Ալին։

II

Այդ օրը սուգ էր Մոսկվում
Ու սուգը — վա՛ռ էր։
Որբացել էր ասես պրոլետարը։
Ով որ մոտ էր նրան —
Արդեն գիտեր.
— Էլ չկա Կարմիր Ղեկավարը...

Փակել էր աչքերը Ղեկավարը,
Որ կյանքում չբանա էլ բնավ։
Քնել էր Ղեկավարը
Անզարթնելի քնով։

Այդ օրը արդեն Կոմկուսը
Հավաքում էր մկան առ մկան
Իր ուժերը, որ պատնեշ հյուսե
Անողոք կորուստի դիմաց։

Այդ օրը ամեն պրոլետար
Մոսկովում, Բաքվում, Թիֆլիսում
Շինել էր իր կամքը — բետոն
Ու հոգին — չուգուն.
Պողպատել էր իրեն, որ էգուց,
Կորուստի տեղ այդ թանկագին՝
Կուռ՝
Դնե բյուրմկան մի բռունցք
Ոսոխի բկին։

Մորմոքող իր սրտով այդ օրը
Մեր երկրում ամեն պրոլետար
Այնպե՛ս էր զգում, կարծես նո՛ր է,
Կարծես նո՛ր է եկել կռվի օրը
Եվ ինքը գոռ գրոհ պիտի տա.
Ամփոփե պիտի իր ուժերը,
Հավաքե մկանն իր վերջին,
Որ մնա՛ բանվորի դիկտատուրը
Եվ հաղթե —
Առանց Իլյիչի...

III

Ու թռավ ռադիոն այդ օրը,
Ինչպես թուր աշխարհը կիսող՝
Մահաբեր ռադիոն այդ օրը
Մոսկովից հասավ Տրապիզոն։

Այդ օրը այնքա՛ն էր աշխատել,
Որ հալից ընկել էր Ալին։
Մարմինը քրտինք էր պատել,
Բայց պիտի աշխատեր էլի։

Նվում էր ամեն մի մկանը,
Նվալով քաշում էր դեպի տուն.
Բավակա՞ն է, ասում էր,— բավակա՞ն է
Հոգնությունը քո...

Երեկո էր։
Մութ ծովափով
Գնում էր Ալին դեպի տուն։
Ու տեսավ հանկարծ ծովափին
Իր ծանոթ նավաստուն ռուս։
Մոտեցավ,
Որ ասի սալամ,
Սեղմի ձեռքը՝ ծանոթ ինչպես հին,
Ու կամաց փսփսա նրան.
«— Կարաշո՛ Լենին»։

Մոտեցավ։
Տխուր էր նավաստին։
Անծանոթ էր դեմքը։ Անօգ։
Ու չասավ մշտական «դրաստի»-ն։
Այլ —
Կամաց.
«— Ալի՛, Լենին յո՛կ»։

Էլ ոչինչ։
Հեռացավ։
Ու `թվաց թե
Լեռնացած՝ `զարկեց մի ալիք։
Հասկացա՛վ խոսքերի մութ իմաստը
Նավաստի Ալին...

IV

Գիշեր է։
Քնել է Տրապիզոնը։
Չի հաչում անգամ մի շուն․
Ոստիկանը միայն, ինչպես շունը՝
Արթուն է.
Հսկում է փողոցում։
Սրթսրթում են սև սոսինները,
Փսփսում են ասես խավարին,
Որ թեկուզ Տրապիզոնը քնել է,
Բայց ա՜հա — արթուն է Ալին։

Գողեգող գնում է Ալին
Պատերի տակով դեպի մութը։
Գողեգող գնում է Ալին —
Դեպի ո՞ւր.
— Լոկ ինքը գիտե՛։

Մոտենում է ահա կամացուկ
Մի շենքի։
Կորած խավարում՝
Ցուցանակ կա այնտեղ մի ծուռ...
Նկարած է վրան —
                    Նա գիտե —
Հասարակ —
                    ՄԱՆԳԱՂ ՈՒ ՄՈՒՐՃ։

Շրջում է այդտեղ գողեգող
Ոստիկանը՝ խեթ ու տռուզ։
Կոչվում է շենքը քաղաքում —
                    «ԿՈՆՍՈՒԼԱՏ ՌՈՒՍ»։

Մոտենում է Ալին ինչպես գող։
Անցնում է մոտից ոստիկանը։

Սահում է Ալին կողքով —
Մոտենում է դռանը։
Սեղմում է զանգը։
Զանգից սակայն զիլ,
Խոր լռությա՛ն մեջ
Զարկում է
Մի սիրտ։

Բացվում է դուռը։
Մտնում է ներս։
Լոկ պահապանն է,
Որ արթուն է դեռ
Նա ճանաչում է
Կարդաշ-Ալուն.
Հաճախ գնացել են մեկտեղ լողալու։

Բայց արդեն գիշեր է.
Ուշ է արդեն.
Ի՞նչ է հարկավոր Ալուն արդյոք։—
— Կոնսո՞ւլ...
— Խա՛-խա՛...
— Գիշեր է։
— Ուշ։
Բայց բախտից Ալու —
Հյուպատոսն հանկարծ ելնում է դուրս։
— «Լենին յո՞կ» — հարցնում է Ալին։
Լռություն։
Ինչպես մուրճ՝ տաշող։

Ծվ — կրծքին խփելով Ալին՝
Մրմնջում է՝
«— Նե՛թ կարաշոյ»։

Ծվ ապա, նայելով գետին,
Մի բանից ասես վախելով՝
Ասում է՝ դառնությամբ լի.
«— Ալի պլոխ։ Ալի — աղլիոր»։

Խոնարհում է գլուխը ներքև,
Անխոս վիշտ է հայտնում ու պատիվ —
Ծվ —
Հեռանում է՝ քսվելով պատին...

V

Ուրիշ ի՞նչ։
Ոչինչ։
Խնդալու
Կամ լալու կարծեմ պատճառ չի՛ք։ —

— Ողջո՞ւյն արխադաշ Ալուն։
— Հաղթանա՞կ գործին Իլյիչի։

ՍՏԱՄԲՈԼ

Ընկեր Մուստաֆա Սուբհիի
և ընկերների հիշատակին

I

Լեգենդ է,
Բայց խո՞ր ու հատու։

Ջին,
Բարձած արծաթե թամբով՝
Քշե՞լ է սուլթան Ֆաթին
Ու հասել է այստեղ —
Ստամբոլ։

Քշել է հուր ձին դեպի դարը,
Մտել է Այա-Սոֆիա՛,
Ինչպես մահը՝ դաժան ու ահեղ,
Ինչպես մահը՝ միակ։

Ջարկել է սուրը մարմարին —
Ճեղքել է սյունը։
Եվ —
Նայի՛ր.
Անցել են դարե՞ր, դարե՞ր,
Իսկ իր կամքը դեռ խոսում ու հուզում է։

Կռացել է սուլթան Ֆաթին,
Թաթախել է ձեռքը արյան մեջ —
Ու խփե՛լ է մարմարե պատին՝
Տե՛ս։—

Մնացել է հետքը ձեռքի
Եվ ահա —
Դարե՛ր, դարե՛ր —
Հեծում է — ամբո՛ղջ մի երկիր,
Եվ ո՛չ թե լոկ մի պատ մարմարե։

Անցել են այն օրից դարեր,
Բայց դեռ հետքը սուլթանի ձեռքի
Մնացել է պատին այս քարե —
Ու մռայլ ճակատին երկրի...

II

Դու ապրո՛ւմ ես դեռ, սուլթան Ֆաթի՛հ։
Ես տեսնում եմ հետքը ձեռքիդ
Ու ո՛չ թե այս մեռած պատին,
Այլ դեղին, որբ ճակատին,
Այս մռայլ, այս անտեր երկրի։

Դու մեռել ես, սուլթան Ֆաթի՛հ։
Բայց դարե՛ր շարունակ,
Մինչև օրըս
Կենդանի՛ է, սերած քո կաթից —
Քո դաժան,
Ժանտ թոռանթոռը։

Նստել է այսօր էլ նա այստեղ,
Այս սունկի պես ուռած Ստամբոլում,

Ու չի ընդունում նա քեզ թե —
Բայց ոչինչ —
Ժառանգդ է հլու։

Իհարկե, այլ է Պերան,
Ու այլ է հիմա Գալաթան.
Բայց նստած է Ստամբոլի վրա
Դեռ շռինդը,
Հռինդը քո տան։

Իհարկե, չկա էլ մեչետ,
Որին տա ժողովուրդը տուրք.
Իհարկե, սուլթան Մեճիտի
Սարայները դատարկ են, թափուր.
Եվ գերի երկիրը հիմի
Դարձել է՝.
«ՌԵՊՅՈՒԲԼԻԿ ԹՅՈՒՐՔ»։

Այս բոլորը ճիշտ է, ինհա՛րկե,
Այս բոլորը հզոր է ու նոր,
Բայց նո՛ւյնն է հղփացած այս քաղաքը
Որ կոչվում է Պոլիս,
Ստամբոլ։

Մի ոտքը մեկնած Եվրոպա,
Մի ոտքը Ասիո մեջքին՝
Նստել է Ստամբոլը հպարտ,
Ինչպես դու, կամ սուլթան Մեճիտ։

Նստել է այստեղ, ինչպես դուք,
Ծծում է հուր ու քրտինք.

Պայքարո՛ւմ է ժողովուրդը Թուրք —
Իսկ ինքը —
դի՜նջ։

Այնտեղ —
էնկյուրից Էրզրրում —
Պայքար է՝
Հաղթանակ կամ մահ,—
Իսկ ինքը —
Լողում է լույսերում,
Ու պարում է,
Ու խնդում հիմա։

Վառել է վարիէթեն, սինեմա,
Վիթրիններ, թեաթր ու օթել.
Հրճվո՜ւմ է պոռնիկի նման
Կոկետ։

Պարում է ֆոկստրոտ,
Տանգո,
Հագել է —
ֆրենչ ու ֆրաք։
Նազում է —
ալաֆրանգա։
Ա՜խ։—

— Զարգացե՜լ է, Յաթի՛հ, քո Պոլիսը.
Դու նրան դժվա՛ր թե ճանաչես։
Բայց —
Կարծում ես՝ հեռո՞ւ է գնացել
Քեզանից.—
— Չէ՛։

Փոխվել է միայն — արտաքինը։
Թե առաջ մի կին էր ոսկրոտ —
Նա հիմա —
զարգացած մի տիկին է։
Սիրում է — մայոնեզ ու սինե...
Ու պարում է — ֆոկստրոտ...

III

Ստամբոլը պարում է — ֆոկստրոտ։
Պարում է — իհարկե Պերան։
Ու խնդում է —
իհա՛րկե փոստով —
Մուստաֆա Քեմալի վրա։

Ընթերցո՛ղ,
Մտնում ենք Պերա։

Ահա Թոքատլյանը։
Այստեղ —
Ահա «Restaurant Splendid»։

Մտի՛ր,
Թե կուզես տեսնել,
Թե ո՞նց է հրճվում էֆենդին։

Մի հնդիկ կառնե պալտոդ։
Մի խափշիկ — գլխարկդ, թե կուզես։

Կմտնես։
Երկնային մի հոտ
Ջմայլած հոգիդ կհուզե։

Կոտի-Լորիգան է այդ հոտը․
Բայց դա հեչ։
Գիտե՞ս դա դու հո։
Կցնցե ջղերդ — ֆոկստրոտը.
— Թավջութակ,
Սրինգ —
ու դհոլ։

Հասկանո՞ւմ ես՝ այստեղ վիոլոնը
Խառնված թմբուկ-դհոլին՝
Երգում է —
քնքո՜ւշ պոլոնեզ...
Աստվածային օյին։

Զարկում է թմբուկը թաք-թաք,
Նվում է կողքին վիոլոնը։
Ու պարում են այդ հեշտին տակտով —
Պոլոնեզ։

Իսկ կինե՞րը...
Կինե՞րը...
Օ կինե՞րը...
Հպվում են՝ այնքա՜ն մոտիկ...

Հրա՞շք են։
Շիք։
Հոգինե՞ր են։
Կամ Լորիգան-Կոտի...

Ու հոտում են շող շշուկները.
Խոսում են.
Լսո՞ւմ ես.

Իմացի՛ր.
Շրշում են շորերը,
Կոշիկները...
Համաձա՞յն եք...
— Անշուշտ...
— Հիմա ձեր...
— Շրթունքները...
— Փաշա՞...
— Կմաշե՞ն...
— Ուզում եք հիսո՞ւն...
— Չէ, շա՛տ...
— Օ ձեր ձայնը...
Ձեր կոնքը...
— Ձեր կաշին

— Փաշա՛...

Պարում է փաշան։ Հեշտավետ
Ջազբանդը քանդում է հոգին։
Ուզում է.
Բայց ինչո՞ւ շտապել...
Այնքան շա՜տ են.
Դեռ փաշան —
կշոկի՛։
Իսկ փաշի կողքին — էֆենդին։

Ապա սիրը,
Մուսյոն.
Ու սինյորը...
Այստեղ կա թե՛ չին, թե՛ հնդիկ.
Էֆենդին միայն — գուցե նոր է։

Ու կինե՜րը,
Կինե՜րը…
Ռի՛ժ կիները…
Ռուս կիները՝ բոլո՛րը պրինցուհի։
Թեկուզ թանկ են… գները,
Բայց արյունը — կապույտ է ու հին։

Օ եթե տեսնեի՜ն նրանք,
Որ աչքե՛րը շինած
սվին —
Անկյունից նայում է իրանց
Մի կարմիր —
իսկական բալշևի՜կ։

Բայց հանգիստ են։
Դուրսը,
Դռանը —
Կանգնած է ոստիկանը։
Հլու՝
Ղրկել է Մուստաֆա Քեմալը
Էֆենդու հանգիստը հսկելու։

(Նա արդեն կարգադրել է,
Որ հսկե ոստիկանը խիստ,
Որպեսզի —
բարեկիրթ այդ տները
Չմտնեն պոռնիկ ու… կոմունիստ)։

Ու պարում են սիր ու մուսյո,
Էֆենդի, հեռռ ու փաշա։
Հարբե՜լ են հարբեցնող մսով.
Միսը շա՜տ։

Ու հոսում են շող շշուկները։
Խոսում են։
Առնում են ու ծախում։
Հպվել են իրարու
ու շփվել են։
Լսո՞ւմ ես.
— Ո՛ղջը ծախու։

Ծախվում է ամեն ինչ այստեղ։
Ծախում է —
ով ինչ ունի։
Համոզում է ֆոկստրոտը հեշտին,
Որ ծախեն ամենքը.—
Ի՞նչ...

Կինը —
Մարմինը.
Մինիստրը — հոգին։
Գի՞նը.
— Չնչի՜ն է.
Ջոկի՛։

Չխաբվե՛ս։
Մի գի՛ն է այստեղ։
(Այդպես է օրենքը Ստամբոլի) —
Մի գին են վերցնում այստեղ —
Թե՛ պոռնիկ,
Թե՛ փաշա,
Թե՛ — մետրոպոլիտ։

Զարմանո՞ւմ ես, ի՞նչ է, Չարե՛նց։
Օ գլխարկդ հանիր։

Գարո՛ն,
Հասկանո՞ւմ ես՝
Նայի՛ր՝
Դա իրենց
«Հիմնական Օրենքն» է պարում։

Պարում է Հիմնական Սկզբունքը,
Որ կոչվում է Մասնավոր-Սեփական։
Պարում է՝ աչքեր ու հոնքեր
Ու մարմին ու սմոկինգ հագած։

Խոնարհի՛ր գլխարկդ,
Կռացի՛ր։
Օրե՛նքն է պարում սրահում։
Ջազբա՛նդն է նրանց —
Ինտերնացիոնալը։
Նրանց հիմնը կյանքի
Ու մահու։

Ջազբանդը։
Նա դարձել է դեվիզ։
Լոնդոնից Նյու-Յորք ու Բեռլին
Ջազբանդ են պարում երևի
Ամեն մի Կուլիջ ու Ջեմբերլեն։

Իսկ Ստամբո՞լը.
Ստամբոլը, դե —
Ինչպես հոլը՝ նետված այնտեղից։
Քանի դեռ նստած է այստեղ
Բարեկիրթ էֆենդին այս դեղին։

Էֆենդի՛,
Ֆրա՛ք եք հագել դուք։

Միայն ֆեսն է ձեր այդ, որ հնից է։
Բայց գիտե՞ք —
Սուլթան Ցաթուն
Դուք մի փոքր, մի քիչ... արնակից եք։

Ստամբո՛լ։
Դու պարում ես ջազբանդ։
Դու ուտում ես բար-մայոնեզ։
Նետում եմ ես ահա, հուզված,
Իմ քնքուշ կոմպլիմենտը —
քե՛զ։—
Ինչքան էլ մի պրոլետ-Համբո
Այս խոսքիս նախատինք խառնի —
Մի անո՛ւն դու ունես, Ստամբո՛լ.—
Մ ի ջ ա զ գ ա յ ի ն պ ո ռ ն ի կ։

IV

Հե՛նց այսպես,
Ինչպես այսօր։
Ծի՞շտ այսպես առկայծել է Պերան,
Երբ նրանց տարել են Տրապիզոն
Մի փայտյա բարկասի վրա։

Իհա՛րկե,
Բանկետ է եղել,
Պերայում եղել է կերուխում —
Երբ այնտեղ հրեշ մի դեղին
Խեղդել է արխադաշ Սուբխուն։

Հրճվել է Թագսիմի սինեման,
Թոքատլյանը, Սպլենդիդը եռուն —

Իսկ այնտեղ քսան խեղդամահ
Օրորվել են սև ջրերում...

Ինչ հե՞շտ է բարձրացել այդ օրը
էֆենդու «պա»-ն ֆոկստրոտում։
Երկնային մյուզիկ է ու օրոր է
Օրորել նստուկը օդում։

Իր հոգին այն օրը, օ այն օ՞րը
Ինչ քա՞ղցր հույզեր է հինել...
Կարծես չեկ, մի չեկ էլեոնո՛րա
Տարել է
Իրեն
...Սինե։

Հե՛նց այսպես,
Ինչպես այսօր։
Ճիշտ այսպես առկայծել է Պերան,
Երբ նրանց տարել են Տրապիզոն...

Բայց —
Լսո՞ւմ եք.
— Նրանք կա՛ն։
Չմեռա՞ն։

Լսո՞ւմ եք, էֆենդի՛, փաշա՛։
Գոռում եմ էստեղից Բիթլիս.—
— Դեռ կգա կարմիր ռեվա՛նշը։
— Դեռ կգա — արխադաշ Սուբխին։

Հասկանո՞ւմ եք՝ նա, որ երեկ
Այստեղից քշեց Անտանտին —

Այսօր չէ էգուց —
Համբերե՛ք —
Ձեզ է՛լ կքշի, էֆենդի՛։

Կարծո՞ւմ եք՝ նա Անտանտին
Իզմիրից թռցրեց Ոսփոր —
Որ այստեղ դուք, էֆենդի՛,
Հղփանաք ու պարեք ֆոկստրո՞տ։

Կպարե՞ն դեռ կակուղ ձեր մսերը,
Որ լողում են հիմա ֆոկստրոտում։
Դեռ կզգան մեր գզվանքը
ու սերը —
Մեր սրի համբույրը հատու։

Դեռ կգա Ալին նավաստի,
Դեռ կանցնի այս ցոփ Ստամբոլով,
Որ ուռած ձեր բկին նստի՝
Հաստատի կենցաղը նոր։

Կհնձե՛ նա հունձը ձեր բերքի,
Կհարթե,
Որ տեղում ցանե նո՛րը։
Ու հետքը սուլթանի ձեռքի
Արնաթոր ճակատից երկրի
Կքերե —
ԹՈԻՐՔ ԿՈՄՍՈՄՈԼԸ...

1925

ՊՈԵՄ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ

Պրոլոգ

I

Լեֆյան թմբուկը թողած մի կողմ,
Հատվող տողերը նետելով դեն,
Կրկին խրթին մի խոր դողով
Առնում եմ յամբ ես ու քողաղոտ,
Որ մեր պայքարը քնարերգեմ։
Կռվի շուինդ էր, թինդ էր երեկ,
Երեկ ճակատ էր ու բարիկադ,
Երեկ ճչում էր ամե՛ն մի քար
Ու պայքարում էր ամե՛ն տերև։
Ելել էր կյանքը հունից երեկ
Ու կոտրատում էր խուժերն իր հին.
Հատվող տողեր էր երեկ բերել
Պոեմներին իմ ու երգերին...,
Երբ սուր սուլում էր կյանքի քամին,
Ճչում էր կյանքը, ինչպես շչակ —

Օ, հարկավոր էր այնպե՛ս ճչալ,
Որ որոտո՛ւմ էլ իմանային։
Այսօր մեր կյանքը հանգիստ է քիչ,
Ռումբի շաչյունը այսօր չկա.
Թեկուզ այսօր էլ դեռ կա Չեկան,
Սակայն գործում է սառն ու հանգիստ։
Թեկուզ մեր կյանքը հորձանք է դեռ,
Թեկուզ պայքարը կրկի՛ն համառ —
Բայց դադարե՞լ են հո հողմահար
Որոտումները թնդանոթի։
Ու՛ ես առնում եմ քնար եթե,
Փոխում եմ զենքս,— սակայն գիտեմ՝
Թնդանոթները երբ աղմկեն —
Կրկին տողերս կդառնան թեժ...

II

«Սրեկ...»։
Բառում այս որքա՛ն փորձանք,
Որքան կրա՛կ կա ու կամք անկոր.
Ես ո՞նց երգեմ այս խաղաղ հանգով
Այն տարիները անվերադարձ...
Ամեն մի ժամը՝ հիմա մի հարց,
Ամեն վայրկյանը՝ զարմանք մի հուր.
Ամեն մի քայլը՝ սխալ դրած՝
Փոխել կարող էր կյանքը՝ մահու
Խոր վարանքո՛վ մի, անհուն ահով,
Ես մոտենում եմ հիմա մեր այն
Տարիներին թեժ ու հողմահար,
Երբ մութ էր դեմը, անապահով։
Երբ հողմերում խուլ ու մթագին,
Ինչպես գարնանը ելման ջրեր —

Հորդել գալիս էր ուժ մի նորեկ՝
Անկազմակերպ դեռ, անգիտակից...
Երբ խորշերից խոր, կյանքի տակից։
Ելնում էր ուժը մեր ապագա.
Հորդում էր կամքը իր ահագին
Մեր հորձանուտը բանվորական։
Երբ մեր երկրում հին, ուր շարունակ
Քեռի Նիկոլն էր նիզակ ճոճել —
Ելնում էր նո՜ր մի, նո՜ր մի բանակ,
Որ Հոկտեմբերն էր կյանքի կոչել...
Օ, երկունքո՛վ խոր, մահվան գնով,
Կոփվում էր կյանքը մեր իրական.
Ցավով ելնում էր արև մի նոր
Երկրի վրա մեր Նայիրական...
Գնում էր կյանքը անդարձ հունով,
Քանդում էր հինը, ոնց զառանցանք —
Ու բարձրանում էր էպոս մի նոր
Տարիներից այն՝ դժվար անցած...

III

Հիմա ելնում են ահա իմ դեմ
Այն տարիները, արդեն անցած,
Եվ այն դեմքերը, որ հրեղեն
Տարիներո՛ւմ այն հերոսացան...
Ելնում են դեմս, ժպտում են ինձ,
Կանչում են բա՜րձր, բա՜րձր ձայնով —
Եվ հարազատ է ամեն մի ճիչ
Այնպես հոգուն իմ, սրտին իմ՝ մո՛տ։
Ողջո՜ւյն, ողջո՜ւյն ձեզ, իմ ընկերնե՛ր,
Իմ հերոսնե՛ր նոր՝ ելած երեկ.
Հիմա ձեր կամքն է երկրում ելել,

Ձեր հաղթանա՛կն է ամենուրեք...
Անհուն լույսով մի, մի նո՛ր փայլով
Մեր աչքերի՛ դեմ պայծառացած՝
Ահա գործե՛րը ձեր արյունոտ
Եվ բախումները արճիճափայլ...
Եվ ժողովուրդը իմ նայիրյան
Հրե հողմո՛վ ձեր, հողմո՛վ ձեր տար,
Եվ կռիվները այն անդադար,
Եվ քաղաքները՝ իրար վրա...
Դեռ կյանքը ա՛յլ էր, տագնապը՝ այլ,
Մի ա՛յլ ոգի էր երկրում տիրում,
Բայց աչքերի՛ դեմ ձեր երերուն
Հուրհրատում էր ուրի՛շ մի փայլ։
Երկրում դեռ մուժ էր ու մեգ մռայլ,
Երկրում տիրում էր նայիրյանը...։
Բացել էր մահը իր բերանը
Եվ սպասում էր անայլայլ։
Տարիներում այն դեռ ո՞վ գիտեր,
Որ խորշերո՛ւմ խոր, կյանքի տակին
Եռում էր ուժը մեր ահագին,
Մեր հորձանուտը ահագնաթև։
Եվ չտեսա՞վ իմ սիրտը միթե
Մութ հողմերում այն — ո՛ւժը մեր նոր,
Որ վարանքո՛վ մի դեռ նո՞ր, դեռ նո՞ր
Ելնում էր՝ նո՞ր էր, նո՞ր էր հորդել...
Եվ մի՞թե, մի՞թե, մի՞թե չերգե՞ց
Եվ չողջունե՞ց իմ սիրտը խնդուն ·
Այն առավոտը — այն խոր մթնում,
Խոր խավարո՛ւմ այն — արևն այն կեզ։
Երկրում երբ մա՛հ դեռ ու մուժ կար մի՝
Այն ո՞ւմ հայացքն էր անահասասատ,
Որ մեր գալիքը այնքա՞ն կարմիր

Եվ այնքա՜ն, այնքա՜ն պայծառ տեսավ...
Եվ շատերի՛ն դեռ թվում էր երբ,
Թե գերեզմա՛ն է մեր դեմ բացվում —
Իմ աղաղակը, իմ երգը չէ՞ր՝
Ընչեց խանդո՛վ խոր ու խաղացկուն...
Խո՜ր հիացքով մի ու խինդով խոր
Ես ողջունեցի այգը երկրիս
Եվ ավետեցի թինդով երգիս
Երկրիս թռիչքը ու բախտը նոր։
Եվ աղմկում են եթե այսօր,
Ղժժում են շուրջս ձայներ նորեկ —
Ես հարցնում եմ թախիծով խոր.—
Ձեր ձայնը ո՞ւր էր, ո՞ւր էր երեկ...
Ինչքան էլ խորը ես դեգերեմ,
Ինչքան երթին ձեր լինեմ «օտար» —
Գիտեմ՝ երկիրս ինձ փա՛ռք կտա
Եվ սերունդները ինձ կներեն...

ԿՈՄՈՒՆԱՐՆԵՐԻ ՊԱՏԸ ՓԱՐԻԶՈՒՄ

Ալեքսանդր Մյասնիկյանի
հիշատակին

Այստե՛ղ է Կոմունարների Պատը։
Ցցված է ահա այստեղ նա։
Այս փոքրիկ,
Փորփրած այս ֆասադը։
Այս փլատակը դեղնած։

Մնացորդն է առաջվա պատի։
Մի փոքրիկ կտորը։
Մնացել է այն օրից այդպես,
Որպես եղել է։
Վրան՝
Հատիկ-հատիկ —
Գնդակների տեղերը։

Մեկ էլ,
Հենց այդ հին քարերի վրա,
Վրեժից կիզված իր թակով՝
Փորփրել է դեմքեր
Զայրհուրած
Մի քանդակագործ։

Քանդակել է ապա նա մի կին,
Որ մեջքը քարերին հպած,
Անսահման ցասումը դեմքին,
Ստինքները բաց՝
Երկարել է ձեռքերն, ահավոր,
Եվ տենդոտ դեմքը թշնամուն՝
Մռնչում է՝

«La Commune est mort
vive la Commune!»

Նա ի՛նքն է։
Ոգին Կոմունի։
Ծառացել է։
Կարո՞ղ է էլ ներել
Եվ շուրջը,
Տղամարդ ու կին,
Նրա՛նք են.—
— Փարիզի
Կոմունարները։

Բարձրանում է սրտից իմ.
Ցասման անսայր ալիք։
Ուզում եմ թվել ես նրանց։
Բայց անթի՛վ են.
Որի՞ն ես թվեմ։
Այդ նրա՛նց է,
Ելնելով Վերսալից՝
Սվիններով հնձել
Գալիֆեն։

Այդ նրանց վրայո՛վ է, որ՝
Պատվանդան շինելով այդ դիերը՝
Բարձրացել է մի օր
Տյերը։

Այստե՛ղ են խմբերով բերել
Ու հպել պատին։
Սուլել են գնդակները —
Դիպել են —
Աչքերին,
Քունքերին,
Ճակատին։
Ծակել են մարմինները,
Մսերից անցել —
Ու փորել են պատը։
Սուլել են անընդհա՛տ, անընդհա՛տ։
Կուտակվել է մինչև
Հենց այս պատի առջև
Դիակների մի պատ։

Բարձրացրել են ձեռքերը վեր,
Ծալել են ձեռքերը կրծքերին։
Սեղմել են մարմիններն իրենց.—
Տեսնո՞ւմ ես՝ այս քարի՛ն։
Զայրույթից պայթող աչքերով
Թքե՛լ են թշնամու երեսին։
Որպես կարմիր դրոշ՝
Բարձրացրել է շալակին մի կին։
Ու ո՛չ սարսափ, ո՛չ ահ։
Որպես սամում —
Ոռնացել են դեմքին թշնամու՝
Vive la Commune!

. . . .

. . . .

Հիմա չկան նրանք։
Հիմա չկան։

Բայց տեսնում եմ ահա բոցվող,
Հպարտությամբ գոցվող
Աչքերն այն կոմունար աղջկա։
Տեսնում եմ բոցն աչքերի,
Որ վերջին վայրկյանին թռած՝
Մնացե՛լ է ահա
Փորփրած
Այն քարերի վրա։
Ու նայում է։
Ի՛նձ է նայում։
Պատրա՞ստ ես — ասում է։
Հասկանո՞ւմ ես՝ վայրկյանից մահու
Մենք այսպես — ընկած — սպասո՛ւմ ենք։
Սպասում ենք՝ հպած այս պատին,
Ականջներս ձայներով դեռ լեցո՛ւն են։
Մնում ենք, որ գաք, ազատեք,
Որ բերեք — Կարմիր Հատուցումը...
. . . .

Փարիզ։
Մշուշ ու ահ։
Ես,
Պոետս,
Լենինյան բոլշևիկս՝
Պատին կռթնած ահա
Լսում եմ նրանց ձայնը,
Շշուկը։

Հասկանո՛ւմ եմ ես ձեզ, ընկերնե՛ր։
Դուք մոտիկ եք ինձ։
Հարազա՛տ եք։

Մեկը թե գար հիմա և ինձ այստեղ տեսներ՝
Դժվա՛ր թե դեմքս նա ձեր դեմքերից զատեր։

Իհարկե, թշնամին թե գար՝
Պիտի կարծեր, թե դեմքս
Ձեր դեմքերի՛ց է՝
Գնդակո՛վ այս պատին քանդակած։

Ձեր մսի՛ց եմ ես էլ, ընկերնե՛ր,
Իմ մե՛ջ է մարմնացել ձեր անցյալը։
Նայում եմ ես փորած ձեր դեմքերին ահա —
Եվ մեկ-մեկ ճանաչում եմ։

Հարկավոր էր երկա՜ր դեգերել
Եվ հազար ճամփաներ մաշել,
Որ գայի, կանգնեի ձեր դեմ,
Որ հասնեի այստեղ —
Պեր-Լաշեզ։
Բայց չտեսած դեռ ձեզ —
Ես ձեզ գիտեի։
Եղել եք դուք ընկեր
Թե՛ երգիս, թե՛ ինձ։
Կարծես տեսել էի
Ձեզ երազո՛ւմ ես։
Օ, վաղուց զգացե՛լ եմ ես էլ
Ձեր վերջին հուզումը։

Ինչքա՜ն անգամ ես է՛լ,
Ձեր վերջին ջերմը ճակատիս՝
Սարսափած կեցել եմ՝
Հպված մի պատի։

Եվ սվիններ ինչքա՞ն
Ծակել են կո՛ւրծքս, երբ —
Մի երջանիկ դիպված
Փրկություն է բերել։
Ինչքա՞ն եմ ազատվել հանկարծ —
Ինձ կորած եմ կարծել երբ ես...
Ուզո՞ւմ եք՝ ձեզ պատմեմ մի արյունոտ
արկած՝
Մեր պայքարում փոքրիկ դա մի դեպք է
թեպետ —

. . . .
. . . .

Մի փոքրիկ քաղաքում էր։
Տասնևութը թվին։
Թշնամին դիմանում էր։
Կռվելով՝ մենք քաղաքը տվինք։
Թշնամին տիրել էր
Քաղաքի դիրքերին։
Մեր բոլոր ընկերները
Ընկան գերի։

Ես և ընկերս՝
Երկու արմեյցի՝
Նետեցինք զենքերս —
Գնացինք։

Բոլոր փողոցները,
Անկյունից-անկյուն,
Թշնամին բռնել էր.
Կապել էր փողոցները, որպես հանգույց։

Ես անցա ցանկապատը։
Մտա այգին։

Նկատեց ընկերոջս մի սպիտակ կազակ։
Եվ ահա — մտրակեց իր ձին
Եվ ընկերոջս հասավ։
— Որտեղի՞ց ես,— հարցրեց կազակը։
— Դե էնտեղի՛ց, դիրքի՛ց...
— Բաս ո՞ւր է հրացանդ։
— Նետեցի։
— Կարմիր արմեյցի՞ ես։
— Այո՛։
— Այո՞ո՞...
Եվ մտրակեց իր ձին
Եվ քշեց՝ նրա վրայով։

Ինձ օգնության կանչեց
Ընկերս ներքևից։
Սուրը քունքին առավ,
Անցավ թևից։
Երկրորդ հարվածն հետո
Գանգը կիսեց։
Ես հեռացա փութով,
Որ չկիսվեմ ես է՛լ։

Այգիների միջով
Ես մտա մի տուն։
Հետո ընկա կրկին
Ծանոթ տեղեր։
Ու քայլեցի մթում, որպես կատու.—
Արյունը հոսում էր քաղաքում, որպես հեղեղ։

Ինձ բռնեցին շուտով։
Խուզարկեցին թեթև։
Բան չգտան վրաս՝ ձեռք չտվին։

Ինչ որ եղավ սակայն — մահից վատ չէ՞ր
միթե.—
Ինձ քշեցին մի տեղ,
Մի տեղ,
Ուր կարող էր լինել մահը՝ կյանքի դեմիզ։
Մի հարյուր մարդու հետևից,
Ինձ էլ խառնած նրանց՝ դաշտը տարան։
Ճամփին բռնում էին
Սրան-նրան։

Փողոցներում տեսա
Հազար ընկեր։
Ո՛րը քունքից զարկած,
Ո՛րը վզից։
Ողջը ծանոթ մարդիկ,
Ծանոթ դեմքեր։
Հիմա դիակ դարձած՝
Փլատակներ մսի։
Սակայն թողնենք այդ դեռ։
Կայարանի հանդեպ
Կար «Ciy»-ի մի մեծ, հսկայական ռեկլամ։
Ցուցանակի նման ցցված էր նա այնտեղ՝
Զույգ սյուների, կարծես զույգ ոտքերի վրա։
Ա՛յ, «Ciy»-ի հենց այդ ցուցանակից
Կախված էին մերոնք... Հինգ սպիտակ
մերկ դի։
Ինչ-որ կանայք, հարբած, շուրջը պարում էին։
Լեզուները հանում ու ծիծաղում լկտի։

Եվ կայարանն հետո...

Այնտեղ, դռան մոտիկ,
Երկու լապտեր կար փոքր՝ սովորական, գազի։

Չորս ընկերներ այդտեղ մեկտեղ կախված էին՝
Սև լեզուներն հանած ու ոտքերը հողից
Բարձրացրած հազիվ...

•

Կայարանի մոտից մեզ քշեցին դաշտը։
Երկաթ բահեր տվին։
Եվ փորեցինք ահա մեր ձեռքով մի մեծ
Եղբայրական շիրիմ։

Երկո՛ւ հազար ընկեր մենք դրեցինք այդտեղ,
Լցրինք իրար վրա, որպես ձկներ մգլած։
Որը թե չէր մեռել, կամ վիրավոր էր թե՝
Նրան նետում էին այդպես՝ մի աչքը բաց։

Հասկանո՞ւմ եք արդյոք, ընկերնե՛ր,
Թե ի՞նչ ապրեց հոգիս այդ գիշերին,
Թե հարազա՞տ, մոտի՞կ, եղբայրական ձեռներ
Ինչքա՞ն, ինչքա՞ն անգամ ինձ դրեցին շիրիմ։

Իսկ առավոտ, երբ ես
Դարձա քաղաք —
Դրված էր մեյդանում
Մի կախաղան։
Շուրջը մարդիկ, կանայք,
Հագած-կապած.
Եկել էին կարծես
Զվարթ կաքակ։
Ու տերտերներ ճերմակ,
Որոնց շրթից
Հոսում էր, որպես թերմացք,
Ինչ-որ մի երգ խրթին։

Եվ բերեցին ահա, շրջապատած,
Մեր զինկոմին՝ տկլոր, որպես մորութ։
Նա քայլում էր հաստատ, գլուխը բարձր,
Կարմիր դրոշ ուներ կարծես բռնած
Իր կապույտ, իր լուրթ աչքերում։

Կախաղանի ներքև
Դրված էր մի արկղ։
Սապոնի էր՝ վրան գրած «Բողլո»։
Նա բարձրացավ վրան՝
Բա՛րձր, բարձր.—
Օ, ինձ՝ այնպես թվաց, թե շուռ կտա հիմա
Երկրագունդը ոտով։

Նա նայեց այդպես իրա շուրջը՝
Հայացքը որպես գերանդի։
Ու գլխատեց կարծես նա հայացքով իր այդ—
Թշնամական վաշտեր ու բանակներ անթիվ։

Ուզեց ինձ էլ հանկարծ.
Կարծես հնձի։
Հասկանո՞ւմ եք՝
Նա
Նայում էր —
Ի՛նձ։
Ով ճանաչե՞ց արդյոք,
Հասկացա՞վ,
Հասկացա՞վ արդյոք, որ հայացքը
Կախաղան էր՝ իմ դեմ ահազարհուր կեցած։
Բայց չտեսա էլ ես։
Էլ չիմացա։
Երբ նայեցի հետո՝ նրա դին
Արդեն կախված էր ցած։

Ընկերնե՛ր,
Ես ո՜նց չխենթացա...
. . . .
Այսպե՛ս է ահա, Պեր-Լաշե՛զ։
Ես փրկեցի կաշիս,
Բայց անողո՛ք եղա,
Երբ Կարմիր Բանակը կրկին
Մտավ քաղաք։
Օ, երեք օր չանցած ես ունեի արդեն
Կարմիր ձեռներ...
. . . .
Հասկանո՞ւմ եք արդյոք, ընկերնե՛ր,
Հասկանո՞ւմ եք արդյոք հիմա թե —
Ինչքա՜ն ենք ունեցել մենք է՛լ
Պեր-Լաշեզի պատեր։

Այս պատերի ներքո երբ ընկավ
Մեր վերջին ընկերը —
Այն օրից
Մեր կռիվը անվե՛րջ, անընդհա՛տ է։
Պեր-Լաշեզի պատեր ինչքա՜ն ենք մենք
փորել...
Բայց ունենք մենք մի պատ, ընկերներ,—
Եվ ուրի՜շ է, ուրի՜շ այդ մի պատը։

Մոսկովում է նա։
Հյուսիսում։
Այստեղից հեռո՛ւ է։
Ձեզ ծանոթ է սակայն նրա ճամփան։
Եվ գիտե պայքարող բանվորը —
Լոնդոնում նա լինի, թե Ռուրում,

Որ կոչվում է նա՝
Կրեմլյան Պատ։

Պառկած են այնտեղ ընկերներ,
Որ պիտի պառկեին ձեզ հետ։
Նա մի կարմիր, մի նոր
Պեր-Լաշե՛զ է։
Բայց ուրի՜շ, ուրի՜շ Պեր-Լաշեզ։
Հաղթանակի մի պա՜տ։
Նրանո՛վ ենք փառքի մենք հասել,
Աշխարհը երկուսի կիսել։
Նրանո՛վ ենք այսօր։
Հպա՛րտ։

Մե՛նք ենք փորել այդ պատը հաղթանակից
հետո։
Մեր շարքերի համար
Դա հաղթական կամա՛ր է։
Այնտեղի՛ց է անցնում մեր հիմնականը, հո՛ւնը։
Պայքարո՛վ ենք դրել
Ամեն մի քարն այնտեղ.
Հաղթանակո՛վ հիմնել
Մեր Կարմիր Պանթեոնը։

Ձեզ գուցե ցնո՞րք է թվում,
Որ աշխարհում հիմա
Կարմիր Պանթեո՛ն կա։
Եվ պառկած են այնտեղ քով-քովի
Մեր բոլոր ընկերները՝ Մոսկովում
Հոկտեմբերին ընկած։

Պառկած են նրանք, որ ընկան
Առաջին գրոհի՛ն մեր։

Երբ առաջին անգամ
Զնգաց
Հոկտեմբերի հի՛մնը։
Եվ առաջին այդ մեր
Մարտիկներից բացի —
Պառկած են այնտեղ ընկերներ,
Վիթխարի, արի ընկերներ,
Որ պայքարի համար մեր վեհ
Քառուղիներ բացին։

Սակայն բոլո՛ր այդ վեհ շիրիմների կողքին
Կա առաջի՛նը, մե՛ծը։
Այդ բոլորի կողքին — այն մեծագո՛ւյնը կա։
Կանգնած է նա այնտեղ, իբր անհաղթ փառքի
Մի վիթխարի վկա։
Պառկած է այնտեղ — Լենինը...
Մեր կարմիր Ղեկավարը —
Լսո՞ւմ եք...
Այդպիսի ղեկավար — չկա՛,
Ու չի՛ եղել երբեք —
Ո՛չ երեկ,
Ո՛չ առաջ,
Ո՛չ հնո՛ւմը։

Լենինը —
Ուղեղն էր մեր դասի.
Մեր դասի հոգի՛ն էր։
Նրա ամե՛ն մասում
Հոսում էր մեր դասի արյունը։
Նրա մկա՛նն ամեն,
Ամեն բջիջը մի —
Դասակարգի համար եռում էր, պայքարում էր։

Լենինը —
Դե որպես երկրագունդը։
Այսինքն՝ աշխարհը,
Որ հավաքել է կյանքը իր ջղերում։
Լենինը
Հավաքել էր իր մեջ —
Հիսո՛ւն հազար սերունդ։
Բանվորական, իհարկե,
Բանվորական սերունդ։

Դասակարգը
Դրել էր նրա մեջ իր ամբո՛ղջ մեծությունը։
Նա եռանդ,
Կամք,
Եվ գիտությո՛ւն էր։

Դիսցիպլի՛ն էր Լենինը
Դասակարգի մի նոր,
Որ ձգտումներ ունի
Ընդհանուր։
Որ փոխելու է կյանքը
Հանուր։

Հարկավոր էր ամբողջ մի դասի
Ինչքա՞ն քրտինք ու ջանք,
Որ ծնվեր հանճար մի այնպիսի,
Ինչպիսին էր ինքը…
Ինչքա՞ն եռանդ էր պետք —
Արևմուտքից մինչև արևելք
Ու հյուսիսից՝ հարավ։

Այսպես
Ձուլեց նա կամքը մեր
Եվ հաղթության տարավ։
. . . .
. . . . . .

Այստե՛ղ է
Կոմունարների Պատը։
Ցցված է ահա այստեղ նա։
Այս փոքրիկ,
Փորփրած այս ֆասադը,
Այս փլատակը դեղնած։

Մնացո՛րդն է առաջվա պատի։
Մի փոքրիկ կտորը։
Մնացել է այն օրից այդպես՝
Ինչպես եղել է։
Վրան՝
Հատիկ-հատիկ —
Գնդակների տեղերը։

Քշեցին հորդու-հորդու
Ու բերեցին այստեղ։
Ի՞նչ.
Թաղեցին ձեզ թե՝
Կարծում են՝ խեղդեցի՞ն ապագան։
Ընկերնե՛ր,
Ընկաք թե որ դուք —
Բայց,
Լսո՞ւմ եք.—
— Մենք կա՛նք։
Դեռ կգա՛նք։

Լցված է կյանքը հիմա
Մեր արշավի թինդով։
Մեր հռինդով լեցո՛ւն է։
Շուտո՞վ,
Շուտո՞վ կգանք,
Կբերենք — Կարմիր Հատուցումը։

Վայրկյանը
Լարուն է հիմա, որպես երկունք։
Գալարվում է աշխարհը։
Պիտի ծնի՜։
Դեմառդեմ՝
Քանակնե՛ր երկու։
Պայքար է գալիքի
Ու համառող հնի։

Հինը
Հևում է ահա ներքևում։
Տագնապից գալարվում է։
Նվում է։
Հավաքում է ուժերը,
Կուտակում.
Խեղդել է կամենում բնում
Լեռնացող ընդհարումը։
Սարսափից դեղնել է
Երեսի կաշին։
Գույնը թափել։
Չռել է աչքերը,
Հառել հյուսիս։
Զառանցում է նոր Ռուր,
Պեր-Լաշեզ։
Դի՜եր,

Դի՛եր,
Դիե՛ր.
Էշելոններ մսի․
Կարծում է գալիքը.
Անխուսափելին
Գալու է հյուսիսից․
Իհարկե, այնտե՛ղ է
Գլխավոր մեր բերդը։
Մեր գլխավոր ամրոցը —
Իհարկե, հյուսիսո՛ւմ է․
Կդիմանա՞ր սակայն մինչև օրս մեր բերդը
Թե չլիներ կյանքում,
Հնդուշինից Ջանգու —
Մեր կենդանի հուսումը․

Թե չլիներ մեր շունչը Փարիզում,
Չլիներ Լոնդոնո՛ւմ կամ․
Երկրագնդի եթե
Յուրաքանչյուր մասում
Չբազմանար, չաճեր
Հոկտեմբերի հունդը․
Յուրաքանչյուր ինչում թե չշաչեր
Մեր պայքարի շռինդը հնդուն —
Հիմա հո չէ՞ր Փարիզը գալարվի ներքև
Հոգևարքի տենդում․

Տեսնում եմ՝
Ներքևում ահա,
Փողոցների եռում, շառաչում —
Լսո՞ւմ եք՝
Բառաչում է սարսափը․

Բանվորական թաղերը խավարում —
Լսո՞ւմ եք —
Աղմկում են,
Խոսում են։
Որպես վրեժ մի ալ —
Հոսում է այնտեղից սարսափը
Դեպի էտուալ։

Նրա շուրջը,
Վրան
Իջնում է ահա աղջամուղջը.
Թանձրանում է վուալը.
Կորչում է մշուշում շրջագիծը լուսե։
Արդեն էտուալը
Դողում է, որպես տերև, գալիքների ահից։
Լսե՞ք, լսե՞ք, լսե՞ք.—
Այդ թաղերի վրա
Շուտով կելնե արևը, որպես դահիճ...

ԷԼԵԳԻԱ, ԳՐՎԱԾ ՎԵՆԵՏԻԿՈՒՄ

I

Տեսի երկիրը ես Իտալիո,
Եվ Վենետիկը, և գոնդոլներ...
Այնտեղ շրջում էր պոետը մեր
Երազային իր տարտամ քայլով։
Զշլացած այն փարթամ փայլով,
Գեղեցկությամբ այն հեքիաթային,
Նա օրորում էր երգով մի հին
Իր սիրտը, սիրտը դեռ դայլայլող։
Այնտեղ արևը քնքուշ բույրով
Ցողում էր ծովը այնպե՜ս հեշտին,
Իսկ նա հիվանդ էր հին մի վշտից,
Հին մորմոքից՝ իր սիրտը այրող։
Նա իր սրտով հին, հին քնարով
Եվ մատներով իր՝ արդեն անուժ՝
Դեռ գուրգուրում էր հեռու մի հուշ —
Եվ այնպե՜ս, այնպե՜ս, այնպե՜ս անուշ
Նա փաղաքշում էր հուշը այդ ուշ,
Եվ ի՞նչ էր հուշը.— մշուշ ու մուժ։—

II

Նա երազում էր Արփաչայը
Եվ հին Գյումրին իր հեռավոր —
Եվ այն, ինչ հին էր, հուշ էր, այլ էր —
Նրան թվում էր առավոտ։
Նա ինձ ասում էր.— Հեռվում հեռու,
Ուր դա՛շտն է, դա՛շտն է Շիրակի,
Կա հին խրճիթ մի. մի տուն խարխուլ,
Որ ազատվել է կրակից։
Այնտեղ հոսում է մի հաշտ առու.
Եվ բարդիները երկնասլաց
Հիմա հիշում են երգը իրա
Եվ գլուխները թափահարում։
Նրանք թափում են թերթերը չոր,
Ծածկում խրճիթը հնամյա այն,
Ինչպես երգերը մահամնա,
Որ հեծկլտում են համր լացով։
Այն իր խրճի՛թն է։— Այնտե՛ղ է նա
Հյուսել երգերն իր ու երազել։
Այնտեղ վարդե՞ր կան, թերթեր դեղնած,
Այնտեղ երազ կա, ու երգ, ու սեր։—

III

Նա դեգերել էր, եղել էր նա
Շատ ծովերում ու ցամաքներում
Եվ ամենու՛ր նա, օ ամենու՛ր
Տեսել էր նույնը։— Քաղաքներում
Գործարաններ էր՝ տեսել նա բյուր
Ու գործավորներ, համր ու հլու,
Ու գործավորներ, ինչպես թաբուն։

Եվ ամենի այդ քաղաքներում,
Օծված ցնորքով ու վաստակով՝
Նա ամբոխներ էր տեսել հլու
Եվ տերեր՝ շռայլ ու հաստափոր։
Կյանքում տեսել էր նա լոկ տերեր
Եվ բազմություններ կամակատար,
Որ ընդունակ են կյանքը կրել,
Ինչպես օրենք մի հավերժական։
Եվ նա ատել էր այդ տերերին,
Բայց ավելի՝ այդ թաբունները,
Նրանց, ում կյանքը անիծել է
Եվ դարձրել է ճորտ ու գերի։
Եվ նա ասում էր.— Երկրի վրա
Գազա՛ն է, գա՛յլ է մարդը մարդուն։
Կյանքի օրենքն է հավերժական,
Որ մեկը լաթ է, մեկը՝ արդուկ։—
Եվ նա ասում էր՝ նո՛ւյնն է մարդը
Եվ միշտ էլ նույնը կմնա,
Մինչև ցնդի այս ակնթարթը,
Որ ընթանում է դեպի մահ։
Ամբողջ կյանքում նա ու աշխարհում
Միայն այս բանն էր հասկացել —
Եվ պատրանքին այս, ստին հլու՝
Նա երազել էր ու լացել։

IV

Եվ թափառում էր նա, որբ ու ծեր,
Քաղաքներում այդ բազմածխոր,
Որ ողողված են երկաթաշեն
Գործարանների թանձր ծխով։

Ցտեսնված մի, քանդող խանդով
Տաշում էր շուրջը մի գոռ պայքար.
Ամեն վայրկյանը — մի գործադուլ,
Անդուլ կռիվ մի հերոսական...
Սակայն հոգին իր՝ հավիտյան խուլ
Խուլ պայքարին այդ աշխարհաշեն՝
Քաշվում էր մեջն իր, ինչպես խխունջ,
Կամ օրորվում էր, ինչպես տաշեղ։
Ուրի՞շ երազ էր նրան հուզել,
Ուրիշ ցնորք մի, սեր հնագույն —
Եվ հարազատ էր նրա հոգուն
Միայն այդ հինը։— Օ, նա կուզեր
Հեռու տնակն իր վերադառնալ,
Գտնել առվակը կրկին այն հին,
Ուր իր երգերը կարկաչեին
Երազային ու տխրաբարբառ։—
Սակայն մեր կյանքը սովետական
Նրան թվում էր անթով ու սուտ.
Նրա աղմուկը խորթ էր նրան
Եվ անհաղորդ էր նրա լեզուն։
Նրան թվում էր մեր լույսը՝ ցուրտ,
Մեր արեգակը՝ գիշերային,
Մեր քաղաքները՝ ահով լեցուն,
Եվ մեր դաշտերը՝ ամայի...
Նրա աչքին մեր Հոկտեմբերը
Ըմբոստ մի բունտ էր անիմաստ,
Որի ձգտումն էր ա՛յն բեկելը,
Որ լոկ ցնորք է ու երազ։
Եվ մեր հորձանքը՝ երկրում եկած,
Մեր աշխատանքը դյուցազնական,
Նրան թվում էր սին մի երազ,
Որ ցնդելու է՝ ծանր ու դանդաղ։

Նրան թվում էր մանկան մի խաղ
Մեր ընդվզումը, պայքարը թեժ —
Եվ ուր որ կյանք ենք կերտում հիմա —
Նա լոկ տեսնում էր մահ ու աղետ։
Եվ ո՛ւժը, ո՛ւժը մեր՝ նոր ծագող,
Մեր հորձանուտը՝ կյանքում հորդած՝
Նրան թվում էր մութ մի հորդա՝
Ու ավերո՛ղ լոկ ու կործանող։
Եվ աշխարհում մեր նայիրական
Մեր մենամարտը ընդդեմ հնի —
Նրան թվում էր անիրական,
Ինչպես տարտամ մի, խառը վայրկյան,
Երբ արթնանում ես ծանր քնից։
Եվ նա ասում էր.— Մինչև շիրիմ
Պիտի նույն հուշը նա օրորե,
Եվ չե՜ն գա, չե՜ն գա պայծառ օրեր
Ո՛չ ծեր սրտին իր, ո՛չ աշխարհին։
Անցածը հուշ էր չնաշխարհիկ
Նրա սրտի՛ն ծեր, գալիքը — սուտ,
Եվ օրորուն այս հին երազով՝
Իրեն կարծում էր նոր մի Նազոն,
Որ հայրենի իր երկրից անդին
Շրջում է որբ ու վտարանդի։—

V

Ես լսում էի նրան հանգիստ
Եվ փակում էի աչքերս երբ —
Թվում էր՝ մեկը երգում է երգ,
Որ հին է, հին է, ինչպես զանգի
Տխուր ղողանջը օրերում այն,
Երբ նայիրյան մի եկեղեցի

Շռայլ՝ փռում էր երկրի վրա
Իր «օրհնությունը» և «եղիցին...»։
Բացվում էր դեմս մի մութ կամար,
Ուր արեգակը՝ թելից կախած՝
Լուսավորում էր քաղաքներ մառ
Ու գյուղեր՝ ծխոտ ու խեղդամահ։
Թախիծ էր, թույն էր այն աշխարհում,
Այնտեղ մամուռ էր միայն աճում.
Այնտեղ տերտերն էր ու վաշխառուն
Ու խարազա՛նն էր այնտեղ շաչում։
Եվ հուշտ առուն այն, հեքիաթ-առուն,
Որ երազում էր կարոտով նա —
Այն արոտնե՛րն էր միայն ջրում,
Որոնց տիրում էր մի ռես Հովնան։
Մյուս դաշտերը — չլուտ ու չոր,
Ու դաշտերում այն — գրաստ-ապին,
Հացին նեխած մի, ցեխոտ շապիկ,
Հոգին միշտ համր, հրատոչոր։
Եվ ժամը, ժամը գյուղամիջում՝
Կյանքի վրա այդ նստած թուխսի,
Եվ քահանան ծեր և ծեր մուխսին,
Եվ աղոթքները Եղսան բաջոււ
Իսկ քաղաքնե՞րը... Այստեղ արդեն,
Որպես առանցքը ամբողջ կյանքի —
Բարսեղ աղա մի, կամ մի Արսեն՝
Կիսաչարչի ու կիսաբանկիր։
Ահա իմ դե՛մն է, դե՛մն է իմ նա.
Տեսնում եմ դեմքը նրա ճարպոտ.
Խոզի մռութ մի, ուռած մի փոր.
Նա ուղարկում է որդուն գիմնազ,
Ունի տներ ու խանութներ մեծ,
Գիտե ուտել կուշտ, չափով խմել,

Սակայն սիրում է անչափ, անչափ
Ծծել քրտինքը բազմաչարչար
Բանակների այն, որ աշխարհում
Միայն հոգնում են ու աշխատում։
Ահա՛ առանցքը — Շուրջը սակայն,
Ինչպես լուսինը շուրջը հողի —
Դառնում է կյանքը նայիրական
Ու լիանում է նրա շողից...
Հլու ու համր նրա խոսքին
Ու շարժումին մի նրա մատի —
Ջրօրհնեքից օ, մինչև զատիկ —
Դառնում է շուրջը կյանքը «ազգի»։
Դառնում են շուրջը գրքեր, թերթեր,
Դպրոց, թատրոն ու եկեղեցի,
Տներ, կառքեր բյուր, օթո ու ձի,
Հոգաբարձու ու վարձու տերտեր։
Դառնում են շուրջը վարժապետներ,
Որ ըստ տեղի ու ժամանակի՝
Թե՛ փաստաբան են, գրող են թե՛,
Թե՛ խմբապետ են, թե՛ խմբագիր։
Նրանք են ուղը, աղը կյանքի,
Նրանք են փայլը աշխարհի այն,
Ուր արևում է վերից մի «հայ»
Կիսաչարչի ու կիսաբանկիր։
Նա վե՛րն է, վե՛րն է, ինչպես արև,
Փառաբանում են նրանք նրան,
Եվ նա թափում է նրանց վրա
Իր բարությունը՝ փայլը հրե։
Եվ նա թվում է նրանց օրենք,
Ինչպես արևը հավերժական,
Որ պարգևում է պայծառ օրեր
Եվ շնորհում է թե՛ լույս, թե՛ կյանք։—

Ահա՛ ցնորքը, բախտը բուրյան,
Որ երազում էր նրա հոգին.
Թեկուզ այս կյանքը մթին էր «քիչ»,
Բայց... «հարազատ էր ու նայիրյան»։
Այս կյանքը փառք էր թվում նրան,
Անհուն դրախտ մի՝ հուշով նախշուն։
Եվ ա՛յս էր, ա՛յս էր, ա՛յս էր, որ նա
Ձնաշխարհիկ մի բախտ էր հաշվում...

VI

...Ես պատմում էի նրան, թե մեր
Երկիրը ի՞նչ է հիմա դառնում
Եվ ի՞նչ ուժեր են հիմա հառնում
Իր երազած այն աշխարհի դե՛մ։
Ես պատմում էի այգը մեր մեծ
Եվ առավոտը մեր իրական
Եվ այն, որ սիրտս թնդով երգեց,
Եվ այն, որ նոր է ու պիտի գա։
Ես ասում էի.— երկրում հեռու,
Ուր մեր աշխարհն է սովետական,
Հիմա ելնում է ուրի՞շ մի կյանք
Եվ ա՛յլ պայքար է հիմա եռում։
Որ այն, ինչ մութ էր, հնին անտես,
Որ խորշերում էր, ներսում, միգում —
Հիմա դառել է հրե մի գունդ
Եվ բորբոքում է կյանքը այնտեղ։
Որ ոնց գարնանը հեղեղը գա
Եվ կապանքները ձմռան քանդե —
Այդպես մրրիկը այն հեռակա
Խուլ աշխարհում մեր արձագանքեց։
Ինչպես հանքում հին, երբ վերևի
Շերտերը ծուխ են արդեն դառնում —

2—17

Ուրիշ ուժեր են վարից հանում
Ու բարձրանում են վեր՝ արևին,—
Այդպես մրրիկը այն կարմրակեզ,
Որ Հոկտեմբեր է հիմա կոչվում —
Բերեց երկրին մեր նո՛ր մի աճում
Եվ աշխարհնե՛ր նոր հանեց հանդես։
Եվ այդ աշխարհը, ուժը այդ մեր —
Օ, ա՜յլ է, ա՜յլ է, չեղած երբեք. . .
Որպեսզի գար նա, կյանքում հորդեր —
Դեռ հարկավոր էր հինը սրբել։
Այդ ուժը նո՛ր է, ձերին օտար,
Ձերին ներհա՛կ միշտ ու հակադիր,
Ինչպես փա՛յտի դեմ — հալած մետաղ.
Ինչպես ջրի՛ դեմ — հրի հատիկ։
Դա մեր բանակն է, ելած վարից,
Խուլ խավարի՛ց ձեր աշխարհի այն,
Որ մեր քրտինքը փոխում քարի՝
Եվ մեզ թողնում էր արյուն միայն։
Մեր կյանքը մութ էր ձեր աշխարհում,
Անդուռ նկուղ էր, անանց ձմեռ.
Եկավ պայքարը, ցուրտը ցրեց —
Եվ ձմեռի՛ տեղ — տեսանք գարուն։
Մենք մեր օրերը, այգը դարու
Հոկտեմբերից ենք հիմա հաշվում
Եվ անաջող մի, հիմար սիրուց
Դեպի լեռները մենք չե՛նք քաշվում։
Եվ սրտերում մեր — տրտունջ չկա.
Մենք հավատում ենք հիմա կյանքին.
Մեզ հմայում են գործ ու պայքար
Եվ հոգնությունը աշխատանքի։
Քո ճանապարհը աշխարհում այն
Դու գնացել ես մեն ու մենակ —

Իսկ մենք անթիվ ենք, անհուն բանակ
Եվ կառուցում ենք հիմա անահ
Մեր նոր աշխարհը՝ պայծառ ու լայն։
Եվ մենք ասում ենք.— Մե՛նք ենք հիմքը
Ամբողջ կյանքի ու մարդկության.
Ամբողջ աշխարհը հայրենիք է
Եվ աշխատանքը ու քրտինքը
Օ, նո՞ր աշխարհ մի պիտի տան —
Նրանց, ում կյանքը անիծել է,
Ով ճորտ է, մերկ է ու անտուն,
Բայց պայքարում են հիմա անդուլ
Եվ աշխատում են ստեղծել
Նոր մարդկություն մի՝ անցավ, անցեց...

. . . .

Մեր երգը — սա՛ է։ Եվ մենք հիմա
Խուլ աշխարհում մեր Նայիրական
Բերել ենք ուժ նոր, ու թա՛փ, ու կա՛մք,
Որպեսզի կյանքը աշխարհի ա՛յն,
Որ դուք քանդել եք ու կործանել —
Վերաշինենք ու վերածնենք։—
Եվ մենք անթիվ ենք ու անհաշիվ,
Մենք մեր երկրում ենք և ամենուր —
Եվ անաչող մի, հիմար սիրուց
Դեպի լեռները մենք չենք քաշվի։—
Հիմա ելնում ենք մենք մեր կաշվից,
Հիմա հոգնում ենք, տնքում անքուն,
Որ մեր զնգուն՝ այն, հիմար Զանգուն
Քիլովատներ ու վոլտեր հաշվի։
Ուր անապատ էր, դաշտ էր ամա,
Ուր լոկ երաշտ էր ու մահ բոցե —
Մենք ջրանցքներ ենք շինել հիմա
Եվ մեր դաշտերը ոսկեզօծել։

Այնտեղ, ուր հովն էր քո կարկաչում,
Ուր կուզեիր որ Զարոդ ապրի —
Հիմա դրել ենք երկաթ ֆաբրիկ
Եվ մեքենան է այնտեղ շաչում։
Եվ քիլովատը յուրաքանչյուր,
Ամեն մի վոլտը այնտեղ հաշված —
Օ, ա՜յլ վոլտեր է կյանքի կանչում
Եվ քիլովատներ հանում աշխարհ։
Օ, դաշտերում այն մեր անջրդի,
Ուր կառքը փառք էր, եթե գնար —
Մեր նոր բանա՛կն է ելնում բանտից.
Այնտեղ զնգում է երբ մեքենան։
Երբ ծխնելույզն է ծխում այնտեղ
Եվ հիդրոշենը փռում կայծեր —
Դա թա՛թն է, թա՛թն է մեր երկաթե
Քանդում աշխարհը հնամյա ձեր...
Այնտեղ մեր շուրջը ծփում է դեռ
Ծղճիմ ճահիճը ձեր ծանրանիստ —
Եվ տարիներ դեռ քանի՜, քանի՜
Պիտի նա թափը մեր կաշկանդե։
Կարծում ես հինը չկա՞ այնտեղ,
Քո երազածը՝ հուշով նախշած։—
Օ, ո՛չ.— կանգնած են դեռ դեմառդե՛մ
Երկրում մեր և՛ս — երկու աշխարհ։
Եվ ձե՛րը, ծե՛րը — ճնշող է դեռ։
Քո ներբողածը — դեռ կա՛, դեռ կա՛.
Եվ կլինի՛ նա երկա՜ր, երկա՜ր,
Քանի դեռ հինը մենք չենք քանդել։
Կապրի՛, կապրի՛ դեռ շունչդ այնտե՛ղ,
Կերգեն երգերը դեռ քո թողած,
Քանի կյանքում մեր կանգուն է դեռ
Ցնորք — բոստանը քո ներբողած։

Եվ դա՛ է, դա՛ է, դա՛ է արդեն,
Քո այդ բոստանն է ու զույգ բարդին
Եվ մեքենա՛ն մեր, որ դեմառդեմ
Հիմա ելել են մենամարտի։
Եվ այս պայքարը համր, լռին,
Այս մենամարտը մեր առօրյա —
Օ, ավելի՛ է տագնապալի,
Քան բարիկադը հոկտեմբերյան...
Օ, ձեր աշխարհը — դեռ կա՞, դեռ կա՞,
Նա դեռ նստած է, հաստանստուկ,
Եվ քո երգերը երեկ երգած
Դեռ շատերի՛ն են այնտեղ ազդում։
Բայց դա աշխարհն է մահապարտված,
Կյանքի մամուռը, տիղմը անհուն,
Որ բոստանի՛ն քո, առվին կառչած՝
Ե՛վ համառում է, և՛ հեռանում։
Եվ խուղերի երբ անդուլ մթում
Վառվում է լամպը էլեկտրական —
Դա մեր պայքա՛րն է ընդեմ անդուռ
Խուլ աշխարհի ձեր նայիրական։
Եվ մեր քլունգը՝ լեռը քանդող՝
Երբ թունելներ է ձգում երկար —
Դա ո՛չ թե լեռն է քանդում անդուլ,
Այլ ձեր աշխարհը սարսափահար։
Քանդում, քանդում է նա անհանգիստ,
Քարե բերդերը շպրտում դեն
Եվ նո՞ր շերտեր է կանչում կյանքի
Եվ բանակնե՛ր նոր հանում հանդես։
Ելնո՞ւմ, ելնո՞ւմ են նրանք արդեն,
Ստվարանում են օրը օրին,
Ինչպես մետաղը երկրի խորից,
Ինչպես գարնանը հեղեղ հորդել։

— Դա հորձանուտն է բանվորական,
Հորդել — գալիս է ահագնորեն,
Որ ծանրությունը պայքարի այս
Լայն ուսերով իր էգուց կրե։
Գալի՜ս, գալի՜ս են նրանք ահա,
Լցնում երկիրը շառաչով զիլ,
Եվ մեր երգերը է՛լ ավելի
Հնչում են բարձր ու խանդավառ։
Դողում է հողը այդ ընթացքից
Եվ եռանդից այդ, խանդից անծայր,
Եվ մեր գալիքը՝ այնքա՜ն պայծառ
Ահա բացվում է իմ հայացքին...

VII

Այնքան պայծա՜ռ է այդ ապագան...
Տեսնում եմ՝ վա՛ղը, վա՛ղը, շաղոտ
Երկրի վրա մեր սովետական
Ահա բացվում է մի առավոտ։
Ահա գյուղեր ու քաղաքներ նոր՝
Երկաթ ցանցով մի իրար կապված.
Եվ առօրյա՛ն մեր ահա վաղվա՝
Լցված խինդով նոր ու աղմուկով։
Ահա շեներ նոր, զվարթ տներ,
Ուր լո՜ւյս կա, լո՜ւյս կա, լո՜ւյս կա այնքան...
Չկան խուղերը նայիրական,
Ուր լույսը փառք էր, եթե լիներ։
Ուր դարեր անթիվ ու տարիներ
Ապրում էր մարդը, ինչպես միջատ,
Ու չար աստված մի՝ երկնից իջած՝
Օրհնում էր կյանքը այն մոխիրե...

Ելել է կյանքը, քնից զարթնել,
Դողում է հողը բեղուն բերքից.
Ու շո՜ւրջը, շուրջը, շուրջը երկրի —
Աշխարհը լա՜յն է ու անպատնեշ։
Աշխարհը դաշտ է մի համերաշխ,
Երկիրը ո՜նց է, ո՜նց է քրտնել...
Ապրում են շուրջը ժողովուրդներ՝
Եղբայրական ու հավիտյան հա՛շտ։
Եվ մա՛րդը, մա՛րդը ահա վաղվա՝
Հարվածներից հին մեջքը շտկած.
Ահա հայացքը, սիրտը իր պարզ
Եվ աշխարհում — իր քայլքը վստահ...

. . . .

Ահա՛ ցնորքը մեր անսահման,
Մեր երազանքը, վարպե՛տ։— Սակայն,
Սա երազանք է մի այնպիսի,
Որ չի՛ տրվի մեզ խոսքերով սին,
Որի համար — օ, դարե՜ր, դարե՜ր —
Մենք պայքարել ենք ու պայքարել։
Ու պայքարում ենք։— Իհարկե՛ դու
Մեր երազին այս չե՛ս հավատում։
Դու երազում ես, այստեղ նստած,
Մարմանդ առու մի, մի խուլ բոստան
Եվ հեզ գառնուկ մի, որ բառաչե —
Սակայն այդ երգը — մեր երգը չէ՛...

VIII

Եվ լսի՛ր, լսի՛ր, լսի՛ր վարպե՛տ,—
Իզուր ես հինը դու երազում
Եվ զո՛ւր է, զո՛ւր է սիրտդ հարբել
Անմխիթար այդ, սին երազով։

Իզուր է սիրտդ քո գազազում
Երկրի հանդեպ մեր վերածնվող.
Ո՛չ մեր երկիրն է շվայտ Հռոմ
Եվ ո՛չ էլ ինքդ — նոր մի Նազոն։
Իզուր ստին այդ, մթին գերի՝
Դու անիծում ես ուժը մեր նոր.—
Դու այդ ուժի՛ց ես փախել ելնող
Եվ ո՛չ թե, ո՛չ թե արքաներից։
Եվ գաս եթե դու երկիրը մեր
Եվ նույնը, նույնը, նույնը մնաս —
Մե՛ր նոր արևը չի՛ գուրգուրե
Քո այդ երգերը մահամնա։
Քեզ կընդունե այն աշխարհը հին,
Որ դեռ ծամում է մամուռ ու ցեց,
Բայց այդ արևը ձմեռային
Դժվար թե սիրտդ տաքացնե։
Եվ կմնաս դու տխուր ու ծեր,
Այդ նույն ձմեռը քո ցուրտ հոգում,
Եվ հուսահատ ու որբ կլինես
Ինչպես հեռու այս Վենետիկում...

1927

ԲԱԼԼԱԴ ՔՍԱՆԸՎԵՑԻ ՄԱՍԻՆ

I

Ամեն առավոտ ծեգին,
Երբ քնից զարթնում է Բաքուն,
Երբ, ելած գիշերվա մեգից,
Արթնանում է կյանքը քաղաքում,-
Երբ ձայնով աշխույժ ու հնչուն,
Քաղաքի բոլոր մասերից
Շչակները գործի են կանչում
Պրոլետարներին,—
Քաղաքի ծայրերից բոլոր
Ձգվելով երբ շարան-շարան
Բանվորները հոծ խմբերով
Շտապում են դեպ գործարան,—
Ամեն առավոտ ծեգին,
Այդ ժամին գորշ, մխերանգ —
Ձուլվելով երթին ամենքի —
Քաղաքից անցնում են և նրանք։

II

Քսանըվեց հոգի են նրանք —
Եվ խոհուն, մտազբաղ են բոլորը։—
Առջևից գնում է նա —
Երկաթյա Կարմիր Կոմանդորը։
Քայլերով հաստատ, համաչափ,
Հետևում են նրան ընկերները,
Ընթանում են քայլերով շտապ,
Շտապում են դեպի վիշկաները։
Աննկատ, ձուլված ամենքին,
Քայլում են նրանք դեպի ծովը.
Ողջունում են ջրերը դեմից,
Համբուրում է հովը։
Համբուրում է դեմքերը քամին,
Շշնջում է խոսքեր հյուսիսի.
Երկաթյա շքախումբ է դա մի —
Գնում է զորահանդեսի։—

III

Քայլերով հաստատ, համաչափ
Ընթանում են նրանք խմբովին,
Անցնում են բուլվարի միջով,
Մոտենում են ծովին։
Խփում է ծովը ափերին,
Երկինքը գորշ է, կապար,
Ճոճվում են նավերը սևերիզ՝
Շղթայով ափին կապած։
Իսկ հեռուն — ուրի՞շ նավեր,
Կողերով ծանր նստած՝
Սահելով գնում են վեր —
Դեպի Պարսկաստան...

Գնում են դեպի Էնզելի.
Գնում էին դեպի Իրան,
Տանում են երկրից Լենինի
Մի հեղուկ ալ-հուրհուրան։
Նայում են նրանք նավերին
Եվ իրենց շրթերով անբառ,
Անսահման խինդը դեմքերին՝
Շշնջում են.— Բարի՜ ճամփա...

IV

Տեսնում են ապա հեռևում
Եվ ուրիշ նավեր նրանք.
Մշուշում նրանց երևում,
Արևում են ափեր հուրհուրան։
Տեսնում են նավեր ծանրակող,
Որ ջրերը խորունկ արխած՝
Գնում են դեպի Կրասնովոդսկ,
Գնում են դեպի Հաշտարխան...
Նայում են կարոտով անդուլ
Այդ հեռու ափերին նրանք.
Մի երգ է այնտեղից թնդում,
Խնդալով ողջունում նրանց։
Դաշտերում անբեր ու ամա
Տեսնում են հազա՜ր նվաճում.
Երկաթե անտառի նման
Սերունդնե՜ր են ելնում ու աճում։
Հասնում են նրանց ականջին
Վիթխարի մուրճերի ձայներ.
Շչակնե՜ր են թնդալով կանչում,
Աշխատանքն է հնչում այնտեղ։

Լսում են նրանք այնտեղից
Բյուրավոր ոտքերի դոփյուն։
Քրտի՛նք է բարձրանում հանդերից,
Մի կուրծք է անդուլ տրոփում։
Նայում են հրճվանքով անհուն —
Ու խնդուն եռանդով ջամբած՝
Կոմանդորը ձեռքով է անում,—
Ու թեքում են նրանք ճամփան...

V

Ու, կրկին հեռուն նայելով,
Քայլերով հաստատ, համաչափ,
Անցնում են նրանք Բայիլով,
Մտնում են քաղաքը նվաճած...
Տարինե՛ր են անցել կռվի,
Սուրացել, գնացել անդարձ —
Ու ելել է նահանջող ծովից
Մի ամբողջ նո՛ր նավթանտառ։
Որ ծովն էր առաջ շառաչում
Եփվելով զուր եռանդից —
Վիշկանե՛ր են հիմա աճում,
Վիշկաներ անծայր, անթիվ։
Թնդում 'է երկիրը նվաճած,
Շնչում է եռանդ ու կրակ,
Անցնում են քայլերով համաչափ,
Երկաթե քայլերով նրանք։
Դեմքերով՝ վառված արևից,
Մազութով, մրով ծեփած՝
Վիշկաները կեցած բարևի
Ասում են։— Բա՛րև, Ստեփա՛ն...

Աշխատում են, ևռում են բոլորը.
Մրոտած դեմքեր ու ձեռներ։—
Հիացած՝ Կարմիր Կոմանդորը
Շշնջում է.—Բարև՛, ընկերնե՛ր։—
Ու մտնում են նրանք վիշկաները,
Երկաթե քայլերով շրջում.—
Դառնում են փոկերն, անիվները,
Եռանդի ձայնով շշնջում։
Շշնջում է Կարմիր Կոմանդորը
Փոկերի աղմուկի միջից —
Եվ լսում են, լսում են բոլորը
Նրա ձայնը ջինջ ու վճիտ։

VI

Եվ ասում է նա — Կոմանդորը.
«— Տոկացե՛ք, ընկերնե՛ր անգին.
Ձեր ամեն մի փորած նավթահորը
Մի քա՛յլ է ցանկալի կյանքին։
Բացվել է հորիզոնը լուսե,
Պայքարով ակոսել մի կյանք.
Ձեզ համա՛ր գիշերով մի սև
Ավազե դաշտերում մենք ընկանք։
Քսանըվեց էինք մենք, քսանըվեց,
Բայց անթի՛վ, անթի՛վ է մեր անունը.
Ոչ գնդա՛կը մեզ սպանեց
Եվ ո՛չ էլ կսպանե հոգնությունը։
Քանի կաք, ընկերնե՛ր, քանի կաք,
Քանի կա աշխատանքը անդուլ —
Մեր երթին — վախճան չկա,
Մեր պայծառ գործին — պարտություն։

Տոկացե՛ք, ընկերնե՛ր, մենք ձեզ հե՛տ ենք
Տոկացե՛ք, ընկերնե՛ր անգին,
Որ անցնենք այս նեղ արահետը
Եվ հասնենք ցանկալի կյանքին...»։

VII

Շշնջում է Կարմիր Կոմանդորը
Փոկերի աղմուկի միջից —
Եվ լսում են, լսում են բոլորը
Նրա ձայնը ջինջ ու վճիտ։
Ու անտես ամենքին, ինչպես ռիթմը,
Այնտեղից ելնում են նրանք,
Թողնելով սրտերում հուր շռինդ մի,
Վառելով անմար մի եռանդ։
Ու կրկին, հրճվանքով անհուն,
Գլուխը բարձր ու ուղիղ՝
Կոմանդորը ձեռքով է անում
Եվ փոխում են նրանք ուղին։
Հռնդում է դեմից քամին,
Բայց անշեղ քայլերով նրանք
Անցնում են Բալախանի,
Մտնում են գործարան ու հանք։
Շրջում են այդպես ամենուր,
Մտնում են գործարան, զավոդ,
Դեմքերին իջնում է մուր,
Շորերին նստում է նավթի հոտ։
Եվ մինչև բարձրանում է օրը,
Դառնում է թնդացող ցերեկ —
Շրջում է Կարմիր Կոմանդորը,
Լինում է ամենուրեք։

Ձուլվելով դարձող փոկերին,
Աղմըկող ռիթմերի միջից
Խոսում է ընկերներին
Իր ձայնով հաստատ ու վճիտ։
Ու, ռիթմի նման անտես,
Ձուլվելով սրտերին նրանց —
Շշնջում է, շնչում է անվերջ,
Անդադար ավյուն ու եռանդ։

VIII

Եվ ապա, երբ դառնում է օրը
Շառաչուն, թնդացող ցերեկ —
Իրարից բաժանվում են բոլորը,
Ցրվում են ամենուրեք։
Մտազբաղ, գլուխը թեքած,
Քայլերի համաչափ զարկով —
Ստեփանը գնում է Ցեկա,
Ջափարիձեն — դեպի Սովնարկոմ։
Գնում են և մյուս ընկերները,
Ամենքին անտես քայլերով
Անցնում են բոլոր փողոցները,
Մտնում են հիմնարկները բոլոր։
Սրտերում անբոց մի կրակ,
Պայքարում կոփված խոսքերով
Ամենուր շնչում են նրանք
Անդադար եռանդ ու կորով։
Աշխատանքը անտակ է, մեծ է,
Թշնամին անտես ու դժնի —
Եվ շրջում են այդպես Քսանըվեցը,
Մինչև իրիկունը իջնի։
Շրջում են անվերջ, շշնջում են,
Առօրյա աշխատանքը հսկում,

Մինչև իրիկունը իջնում է
Ու վառում կրակներ ոսկուն։
Եվ իջնում է երբ իրիկունը,
Որ հոգնած սրտերին նստի —
Քանըրվեցը անխոս հեռանում են,
Գնում են հանգստի։

IX

Եվ ամեն առավոտ, երբ օրը
Բարձրանում է՝ հոգսը թևին —
Շրջում է Կարմիր Կոմանդորը՝
Քանհինգ ընկերներ հետևից։
Շրջում են բոլոր վիշկաները,
Մտնում են գործարան ու հանք —
Քանըրվեց կարմիր ընկերնե՛ր են,
Քանըրվեց մարտիկներ նրանք։
Զուլվելով դարձող փոկերին,
Աղմըկող ռիթմերի միջից
Խոսում են ընկերներին
Ձայներով հաստատ ու վճիտ։
Ասում են նրանք.— Տոկացե՛ք,
Տոկացե՛ք, ընկերնե՛ր անգին,
Վառվել է հորիզոնը լուսե,
Առավոտը ցանկալի կյանքի։
Քանի կաք, ընկերնե՛ր, քանի կաք,
Քանի կա աշխատանքը անդուլ —
Մեր երթին — վախճան չկա,
Մեր պայծառ գործին — պարտություն...

1928

ԲԱԼԼԱԴ ԳՆԴԱՊԵՏ ՏՈՄՍՈՆԻ, ԿՈՄԵՐԻՏ ՏՂԻ ԵՎ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԻ ՄԱՍԻՆ

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքա՜ն հեքիաթնե՛ր կան այս գորշ քաղաքում...

Ես ունեմ ընկեր մի, ընկեր մի մոտիկ,
Նա մեջքին կապում է մի բարակ գոտի,
Նա գլխին դնում է հասարակ կեպի —
Իսկական մի հերոս է չգրված վեպի,
Հասարակ բանվոր է նա Բալախանում —
Փորում է նա հողը ու նավթ է հանում։

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքա՜ն հեքիաթներ կան այս գորշ քաղաքում...

Այս վտիտ բանվորը, այս վտիտ տղան
Այն տարին եղել է համարյա խոխա։—
Այդ այն մութ տարին էր, երբ ծովի բացից
Գրավեց քաղաքը մեր — անգլիացին։

Երբ եկավ, նստեց նա ու հպեց պատին
Մեր ըմբոստ քաղաքն ու պրոլետարիատին։
Տոմսոնի կոշիկն էր քաղաքում տիրում.—
Թշնամին դաժան էր, բարեկամն — հեռու...
Բայց ե՞րբ է բանվորը լռել աշխարհում,—
Նա խուլ պայքարո՛ւմ էր, անդո՛ւլ պայքարում։

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքա՜ն հեքիաթնե՜ր կան այս գորշ քաղաքում...

Այդ մութ օրերին էր, երբ մի օր բերին
Լցրեցին բանտերը մեր ընկերներին։
Եվ վաղ առավոտը, հանկարծ, դեմուդեմ —
Մեր վտիտ տղին այս կանչեց Կոմիտեն։
Գաղտնի Կոմիտեն մեր կանչեց ու ասաց.
«— Դու քաջ կոմերիտ ես՝ հասակդ առած,
Քո հայրը բանվոր է, ինքդ — պրոլետար.
Տեսնո՞ւմ ես թղթերը.— վերցրո՛ւ ու տա՛ր։
Մերոնք գործադուլ են պատրաստում արդեն.
Այս խոզ գնդապետը ելել է մեր դեմ —
Ուզում է ողջի՛ն նա դարձնի գերի.
Կտանես այս թղթերը նրա զորքերին,
Կմտնես փողոցները խռիվ ու բանուկ —
Իբրև թե աֆիշ ես հանգիստ բաժանում»։—

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքա՜ն հեքիաթնե՜ր կան այս գորշ քաղաքում...

Հրճվանքից շողաց մեր քաջ տղի հոգին,
Կարծես թե նա տերը դարձավ քաղաքի.
Աչքերում ցոլաց մի խնդություն անհուն.—
Տեսեք՝ ինչ գործե՜ր են նրան վստահում...

Ճերմակ թերթիկները գրպանը խոթեց.—
Իսկի չվախի՛ թող գաղտնի Կոմիտեն։
Ու վազե՛ց, վազե՛ց Նա սրտի դողոցով.
Դիմացից՝ մի վա՛շտ էր անցնում փողոցով.—
Զսպելով սրտում իր մի կրծող, մութ բան —
Մոտեցավ նրանց Նա ու ասաց «գուդբայ»...
Ասաց, ծիծաղեց նա կամաց, ինքնիրեն —
Ու հանեց թերթիկները, սկսեց ցրել...

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքան հեքիաթնե՜ր կան այս գորշ քաղաքում...

Այս ի՜նչ քաջ տղա՛ է, այս ի՜նչ լավ ցրիչ...
Բոլոր զինվորները մեկ-մեկ վերցրին.
Սակայն հայհոյանքը կոկորդում զսպած՝
Մեր տղի գլուխը արնոտեց սպան։
Հարվածեց, գլուխը արնոտեց տղի —
Կարմիր կաթիլները թափվեցին հողին...
Բայց երկրորդ հարվածը երբ օդում շողաց —
Արդեն չքացել էր, կորել էր տղան...

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքան հեքիաթնե՛ր կան այս գորշ քաղաքում

Հևի՜հև հասավ մեր Կոմիտեն տղան.
Արնոտած երեսը հրճվանքից շողաց.
Կապեցին գլուխը, դրին անկողին.
Ուղարկող ընկերը համբուրեց տղին...
Հետո գործադո՛ւլ մեծ եղավ քաղաքում —
Ելան բանվորները — ու հաղթեց Բաքուն։
Ամբողջ պրոլետարը կանգնեց դեմուդեմ —
Խոզուկ Տոմսոնի՛ն այն հաղթեց Կոմիտեն...

Հաղթեց գործադուլը ինգլիշ զորքերին —
Բաքվի պրոլետարը չդարձավ գերի.
Սարսեց գնդապետը մեր ուժից անթիվ —
Եվ ելան ընկերները Բայիլի բանտից...

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքան հեքիաթնե՞ր կան այս գորշ քաղաքում...

Կեցցե՛ գործադուլը, կեցցե՛ Կոմիտեն,
Կեցցե՛ և փոքրիկ այն, կոմերիտ տղեն,
Կեցցե՛ մեր պայքարը ու կամքը արի —
Կեցցե՛ն բանվորները համայն աշխարհի...

Քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքան հեքիաթնե՞ր կան այս գորշ քաղաքում...

ԻՄ ԸՆԿԵՐ ԼԻՊՈՆ

(Բալլադ մանկության, բախտախաղի, պայքարի և հերոսության մասին)

Ընկեր Լիպարիտ Մխչյանի հիշատակին

Մանկությունը հիշելիս՝ սիրտս դառնում է գինով…
Ես մի ընկեր ունեի՝ Լիպո անունով։

Ինչքան հիշում եմ նրան՝ աչքերիս հանդեպ
Մի Նայիրյան տեսարան բացվում է հապճեպ։

Փռվում է դեմս իսկույն մի փողոց խաղաղ,
Ու փողոցի անկյունում — մի վտիտ տղա։

Նիրհում է Կարսը՝ խաղաղ ամառնամուտին…
Ինչքա՜ն վտիտ է տղան այդ ոտաբոբիկ։

Նա նստած է մի քարի — տասնամյա տղան,
Ու նիրհում է առաջին — մի ցածլիկ սեղան։

Կլոր սեղան է ցածլիկ, մեջտեղում — մի չարխ.
Բախտախաղ է մանկական — կոպեկնոց վիճակ։

Տո՛ւր մի կոպեկ ու խփի՛ր,— թե բախտդ բանեց —
Մի տուփ լուցկի, կամ մի տուփ քորոց կհանես։

Կապուտաչյա այդ տղան, ա՜խ, ինչքա՜ն էր չար.
Մեզ հետ կռվում էր հաճախ, ծեծվում չարաչար։

Բախտը ժպտար եթե մեզ ու լուցկի հաներ —
Նա իր չարխը կծռեր ու կռիվ կաներ։

Ուներ բարի նա մի մայր՝ ծեր ու չքավոր.
Միակ նեցուկն էր նա տան՝ բոլորին պահող։

Ինչքան հիշում եմ հիմա մանկությունս ես —
Կապուտաչյա այդ տղան ելնում է իմ դեմ։

Տեսնում եմ միշտ նրան ես իր չարխի առջև...
Հետո օրեր անցան շատ, սլացան հապճեպ։

Ու կորցրի ես նրան։— Աշխարհում այնինչ
Եկան օրեր հուրհրան, տարիներ անշինչ։

Պատերազմներ եղան մեծ, պայքարներ բազում —
Եվ ամբողջ կյանքը փոխվեց, ինչպես երազում։

Դասակարգեր ընկան հին ու ելան նորեր —
Օրեր վառվառ ու անգին, անմոռա՛ց օրեր...

Մի օր ելանք ու առանք Երևանը մենք —
Հետո դաշնակը շարժեց մաուզեր ու զենք։

Նահանջեցինք քաղաքից մենք լուսաբացին —
Եվ ընկերոջս նորի՛ց ես հանդիպեցի.—

Երկու ամիս էր արդեն ճակատում էինք —
Վերջին օրերը միայն մենք հանդիպեցինք։

Լիպարիտ էր դարձել նա, իմ ընկեր Լիպոն.
Արշավում էր բանակում՝ ռազմի շապիկով։

Նա զինկոմն էր մեր գնդի, մեր գնդի հոգին.
Անճանաչ էր համարյա՝ գորշ շինելն հագին։

Ճանաչեցի սակայն ես։— Մոտեցա նրան,
Ասի՝ հիշո՞ւմ ես, Լիպո՛, Կարսը նայիրյան...

— Հիշո՞ւմ ես չարխը քո էն...— Նա ժպտաց ու խիստ
Ասաց.— Գնում ենք էգուց. պատրաստվի՛ր, Եղի՛շ։

—Դե, էն չարխը... նա չկա՛... չկա... Հիմա մենք
Ուրի՜շ չարխեր պիտի այս աշխարհում շարժենք։

— Բախտախաղ չէ սակայն սա, այլ կռիվ ու կամք.
Լուսաբացին մենք պիտի առաջանանք...

— Դաշնակը խաղ է կարծում, հանաք է անում...
Դե, կխոսենք մի լավ — Երևանում...

. . . .

...Լուսաբացին մենք անցանք գրոհի,—
Լուսաբացին խփեցին Լիպոյին...

Լուսաբացին նա ընկավ կռվում,
Երբ հաղթանակն էր վառվում, փռվում։

Ընկավ կռվում
Մեր զինկոմն արի.
Ընկավ Լիպոն
Երևանի
Ճանապարհին...

...Լուսաբացին Երևանը երևաց.
Լուսաբացին մենք մտանք Երևան։

Լուսաբացին մեր բանակը հաղթական
Քաղաք մտավ՝ հետը կարմիր մի դագաղ...

Լուսաբացին ո՛չ մի «ախ» —

Սակայն —

Լուսաբացին դրոշներ հուրհուրան
Իջան ընկեր Լիպարիտի
Վրա...

Խոնարհվեցին դրոշները բանակի —
Ու պառկած էր իմ ընկեր Լիպոն՝
Ռազմի կարմիր իր զգեստներն հագին։

— Փա՛ռք քեզ, փա՛ռք քեզ,
Մեր զինկոմ
Արի.—
Փառք, որ ընկար
Հաղթանակի
Ճանապարհին...
. . . .

Հիմա Լիպոն իմ չկա, նա չկա հիմա,—
Ո՞վ չի սակայն երազում այդպիսի մի մահ

Նա պառկած է
Կոմունարների
Այգում.
— Փա՛ռք քեզ, ընկած

Մեր քաջարի
Ջինկո՛մ։

Դու պայքարի
Դրոշ եղար
Վառ մի.
— Թե տեսնեի՜ր ի՜նչ է դարձել
Մեր Բանակը
Կարմի՛ր։

Նա աշխարհում բանակն է, օ, առաջի՛նը։
Եվ ո՛չ մի ուժ չի՛ դիմանա առաջին։

Ննջի՛ր խաղաղ
Կոմունարների .
Այգում.
— Փա՜ռք քեզ, ընկած
Մեր քաջարի
Ջինկոմ...

ԲԱԼԼԱԴ ԳԵՂՋԿԱԿԱՆ

(Աղջիկները պարում են ու երգում)

— Սիրո՛ւն աղջիկ, ո՞ւմն ես սիրում աշխարհում —
Սավետական էս մեր սիրուն աշխարհում։

— Քաղքից էկած էն տղին եմ ես սիրում,
Ճակատը բաց էն տղի՛ն եմ ես սիրում,
Աչքերը շող էն տղին եմ ես սիրում,
Մաշին քշող էն տղին եմ ես սիրում...

— Ընչի՞ համար դու չես սիրում էն տղին,
Բոյը սիրուն, բուսը սիրուն էն տղին,
Հոնքը կիտած, բեղը սրած էն տղին,
Գլխին սև-սև փափախ դրած էն տղին,
Մաուզերը կողքից կախած էն տղին,
Մեր հանդերից հեռու փախած էն տղին...

— Ընչի՞ սիրեմ բեղերը ցից էն տղին,
Հո՛ղը դնեմ սև ու անսիրտ էն տղին,
Ձեռքը տռուզ, խելքը տռուզ էն տղին,
Թալան տվող, լիրբ ու հարուստ էն տղին,
Մաուզերին ձեռքը դրած էն տղին,
Ըռանչպարի շիվան ու լաց էն տղին...

— Էն ո՞նց եղավ, որ քեզ սիրեց էն տղեն։
— Շեկ մազերի՛ս աչքը չռեց էն տղեն,
Արնոտ աչքը վրես ածեց էն տղեն,
Մաուզերից կրակ բացեց էն տղեն,
Ալևորիկ մորս ծեծեց էն տղեն,
Ջահել սրտես արուն ծծեց էն տղեն...

— Ե՞րբ պատահեց էդ բոլորը աշխարհում։
— Երբ դեռ սև էր խալխի օրը աշխարհում,
Երբ դաշնակի ձեռն էր տիրում աշխարհում,
Երբ ունևոր-տե՛րն էր տիրում աշխարհում,
Երբ ռանչպա՛րին արև չկա՛ր աշխարհում,
Երբ ռանչպարի օրն էր խավա՛ր աշխարհում...

— Էն ո՞նց եղավ՝ քշեց հորըդ նա գեղից,
Եկավ, քշեց քաչ ախպո՛րդ նա գեղից,
Կրակ տվեց, ավար հանեց նա գեղից —
Քիչ էր մնում՝ քեզ էլ տաներ նա գեղից...

— Էդ էն կրակ, ցավ տարին էր մեր գեղում,
Երբ սև կրակ ու արին էր մեր գեղում,
Ռանչպարը թվանք առավ մեր գեղում,
Էն սև տղեն մի հավ դառավ մեր գեղում։

Հետո էն սև Սեպուն էկավ մեր գեղում,
Էկավ, փռեց կրակ ու ցավ մեր գեղում,
Ռանչպարին գերի արավ մեր գեղում,
Արունն էլավ — սելավ դառավ մեր գեղում...
— Թվանք առած՝ փախավ հերըս մեր գեղից,
Հետը փախավ քաչ ախպերըս մեր գեղից,
Ինչքան ռանչպար-տղամարդ կար — մեր գեղից
Ելան գացին Ղազախու սար մեր գեղից...

— Հետո էկավ, գեղը տիրեց էն տղեն,
Շեկ մազերիս աչքը չռեց էն տղեն,
Արնոտ աչքը վրես ածեց էն տղեն,
Մաուզերից կրակ բացեց էն տղեն,
Ալևորիկ մորս ծեծեց էն տղեն,
Ջահել սրտես արուն ծծեց էն տղեն...

— Հետո էկան վառման օրեր, հետո կռվի օրեր էկան,
Գեղից գացած իմ ախպերներ պոպոզավոր,
հուրհեր էկան.
Ալևորիկ իմ հե՛րն էկավ,
Իմ բայլշևիկ ախպե՛րն էկավ...

— Էն օրվանից, երբ ախպերս էկավ գեղ,
Երբ բայլշևիկ, ռանչպար հերս էկավ գեղ —
Կարմիր գարուն, կանաչ արև էկավ գեղ,
Բանվոր տղից, քաղքից բարև էկավ գեղ...
Մաշին նստած՝ բանվոր տղեն էկավ գեղ,—
Ոնց որ գարուն մի հրեղեն — էկավ գեղ...

— Ընչի՞ համար էլ ես սիրեմ էն տղին,
Մազերը սև, աչքերը սև էն տղին,
Հոնքը կիտած, բեղը սրած էն տղին,
Գլխին սև-սև փափախ դրած էն տղին,
Մաուզերը կողքից կախած էն տղին,
Մեր հանդերից հեռու փախած էն տղին...

— Իմ ուզածն է քաղքից էկած էն տղեն,
Աչքերը բաց ու սիրտը բաց էն տղեն,
Գլխին կաշվե գլխարկ դրած էն տղեն,
Ռանչպարի սրտով սիրած էն տղեն...

— Ես էն տղի տեսքն եմ սիրում աշխարհում
Մաշին քշող ձեռքն եմ սիրում աշխարհում,
Նրա անուշ երգն եմ սիրում աշխարհում,
Սավետական էս մեր սիրուն աշխարհում...

ԽՄԲԱՊԵՏ ՇԱՎԱՐՇԸ

I

Փողոցում լռություն էր ու թանձր խավար,
Առավոտը մոտ էր, բայց դեռ չէր բացվում —
Իսկ հյուրանոցում խմբապետ Շավարշը
Խմում էր, խմում էր ու մուժով լցվում։
Խմբապետ Շավարշը։— Մի հաղթ տղամարդ,
Երեսին՝ վերից վար՝ դաշույնի հարված.
Այդ հարվածն համարում էր իր դեմքի զարդը
Մանավանդ, երբ դժգոհ էր ու մի քիչ հարբած։
Այդ հարվածն — ու բեղերը։— Դեղին, ոլորած
Երկու խուրձ հրեղեն, երկու առու,
Որ, ծանր, իջնելով կզակի վրա —
Նրան տալիս էին «քաջի» համարում։
Եվ մռայլ աչքերը՝ բիբերում արյուն,
Եվ խիտ հոնքերի գերանդին...
Նա իրեն համարում էր — անհաղթ արու,
Որպես հրաշք՝ ելած հայ ցեղի արգանդից։
Շավարշը խմում էր։— Լուռ, մռայլ բազմած,
Սեղանի գլուխը, որպես ամպ ծանր.
Եվ ամեն մի բաժակը քամած
Նրան դարձնում էր ավելի համր։
Մենակ չէր Շավարշը։— Նրա հետ նստած

Նրա՛ քաջ խոխեքը, իր խմբի տղերքը՝
Իրենց խմբապետի հուշակին վստահ՝
Անվերջ խմում էին — ու հոսում էր երգը։
Իգդիրցի Եգորը, Կարսեցի Հարոն,
Մշեցի Թաթիկը ու Սաքոն Ղաշաղ,
Որոնցից վախենում էր անգամ ինքը — Դրոն,
Որ իրենց կանչել էր առավոտը վաղ։
Նա նրանց կանչել էր առավոտ վեցին,
Շավարշին կարգադրել էր, որ բերի իր խումբը.
Գիտեին, որ ուզում է ուղարկի գործի,—
Եվ ահա Շավարշը մինչև այդ — խմում էր։
Շավարշը մռայլ էր։ Մի մթին կասկած
Օձի պես կրծում էր նրա սիրտը.
Սեղանի գլուխը մութ, մռայլ բազմած՝
Անդադար խմում էր ու հայացքը — բիրտ էր։
— Կանչել է Դրոն առավոտ վեցին,—
Մտածում էր Շավարշը,— բայց ինչո՞ւ է կանչել.
Ասաց՝ ղրկելու է կարևոր գործի —
Եվ թողեց, որ կասկածը մինչև լույս տանջե
Եվ ուտի իր սիրտը։— Ինչո՞ւ չասաց,
Թե այդ ի՞նչ գործի է ուղարկում նա.
Ուղեղում վխտում էր կասկած հազար,
Մտածում էր՝ գնա՞, թե չգնա։
Ո՞վ գիտե Դրոյին։ Այո։ Ո՞վ գիտե։
Կարո՞ղ է սարքել հազար դավ։ Դրոն։
Դժվար է կռվել հետը։
Զուզեց խաթրով անի — կանի զոռով։
Կհանի իր վրեժը։— Երեկ չէ՞ր միթե,
Որ Շավարշն սպառնաց շտաբը քանդել։
Ինչո՞ւ։— Որովհետև
Ռուսահայ սպաներն են իշխում այնտեղ։

Ռսացած սպաները։— Օսլայած տղերք,
Ձեռքերին՝ ձեռնոցներ, դեմքերին՝ պուդրա՝։
Ո՛չ զենք են տեսել, ո՛չ կռիվ։— Մերկ
Աղջիկներ են միայն տեսել դրանք...
Եվ դրանք ահա, այդ լակոտները,
Որոնց ինքը կարող է տանել բաղանիք —
Ուզում են, որպեսզի խմբապետները
Իրենց ձեռքին դառնան կույր խաղալիք։
Ուզում են տիրանան երկրին, բանակին,
Հաստատեն ռսացած մի իշխանություն.
Բայց ո՞նց նա կռանա դրանց տակին.
Կնի՞կ է ինքը, թե կատո՞ւ...
Իսկ Դրոն, իգդիրցի այդ խմբապետը,
Որ եղել է հերոս, անվախ տեռորիստ,
Դրոն — նրանց հետ է
Եվ ուզում է դառնա մինիստր։
Ռազմական մինիստր։— Լա՛վ։ Լա՛վ։
Հետո՞։ Ի՞նչ պիտի անի հետո նա։
Դե, որ մինիստր դառավ —
Կարող է բոլորին տա գետնովը։
Կարող է հավաքի իգդիրցիներին,
Բռնոտի բոլորին, զինաթափի,
Սպանի, ջանդակները շներին քցի,
Որ ծաղկի իր շտաբը....
Խռնվեցին մտքերը Շավարշի գլխում.
Գլուխը. ծանրացավ. լցրեց ու խմեց։
Սրտում մրմռացող կասկածը խուլ
Դառնում էր հետզհետե մեծ։
Դե, Դրոն — թագավոր է։— Դեռ երեկ էր
Սպանեց իր տղերքից երկուսին,
Որովհետև այդ տղերքը
Հարբած՝ թքել էին մեկի երեսին։

Կառքից իջեցրել էին ու դեմքին թքել.
Հետո դուրս էր եկել, որ մինիստր է...
Դե, տղերքը — հարբած են եղել.
Հարբածին էլ ի՞նչ մինիստր։
Թքել էին դեմքին ու նստել նրա կառքը,
Մինիստրի կառքը, — վա՛յ, հարամզադե՛ք...
Բայց հո չկործանվե՞ց աշխարքը.
Մինիստրը աշխա՞րք էր ազատել...
Իհարկե, սխալ էր։ Իհարկե, Դրոն
Վարվել էր անվայել, վարվել էր տմարդի.
Խաբելով կանչել էր նրանց միլիցատուն —
Այդպես չի վարվի տղամարդը։
Խաբելով կանչել էր, թե կների.
Տղերքն էլ եկել էին, — և ահա միամիտ
Նրանց հանել էին կամերից
Ու կռնակից խփել... Միայն մի
Ինչ-որ հարբած մարդու ներկայությամբ...
Սուս ու փուս։ Գաղտագողի։ Անձեն։
Ո՞վ գիտե Դրոյին... Ինչքա՛ն է նա
Այդպես գաղտագողի հնձել...
Մեկը — Թևիկն էր, Եգորի եղբայրը.
Եգորը Դրոյին կների՞։ — Ոչ։ —
Ահա նստել իր մոտ — խմում է անդադար
Ու հարբած՝ համբուրում է ընկերոջը —
Կարսեցի Հարոյին։ Լա՛վ։ Լա՛վ։
Եգորը իր մարդն է այսուհետև։
Եղբոր պես լինելու է մոտիկ, հալալ,
Նույնիսկ կռվեն եթե։
Ա՛յ քեզ մինիստր... Ա՛յ քեզ Դրո։
Ա՛յ քեզ խմբապետ քաջ...
Ձեռքը խփեց սեղանին Շավարշը —
Հողը դողաց։

Խփեց ու խմեց։ Նորից լմեց։ Մռայլ
Ու ոչ մի բառ չասաց։ Գլուխը
Ծանր՝ դրեց կրկին իր բռունցքի վրա.
Այդպես անշարժ — մնաց։ Իսկ շուրջը աղմուկ էր
Երգում էր Ղաչաղը։— Բայաթի՞ էր, թե ե՞րգ
Թուրքերեն, որ լսել էր Շավարշը.— Ե՞րբ։
Գլխում ծանրացել էր մի թանձր մեգ.
Սրտում խլրտում էր կասկածը դեռ։
Ուզում էր բարձրանա, թքի հացին,
Իրենց կերած հացին. շուռ տա սեղանը։—
Արդեն մոտենում էր լուսաբացը.
Իսկ նա դեռ տատանվում էր. չգիտեր,
Թե կատարի՞ արդյոք Դրոյի հրամանը։
Ուզում էր տասնոցը հանի, կրակի,
Բայց իրեն զսպում էր. մտածում էր։
Վերջապես տղամարդի վարտիկ է հագին,
Երակներում — արյուն է, և ոչ թե — մածուն էր։
Գիտե, Դրոն թագավոր է։— Ու թո՛ղ լինի։
Բայց հո չի՞ կարող այդ մարդը
Ինչ ուզենա — անի.—
Բա իրա՞ — Շավարշի՞ — աշիրա՞թը։
Իր հետ է աշիրաթը։—Շավարշը հիշեց.
Ուղեղում բացվեց լայնանկատ —
Ալագյազը... դուման... անպատող գիշեր...
Շների ռռնոց անհանգիստ...
Անցնում են գյուղերից։ Աուշնից — տավարը՝
Հայկական, Թուրքական գյուղերից քշած։
Գյուղերում — ընկել է հավարը.
Լաշա՞կ էր էդ գյուղերի գլխին քաշած...
Ծռճռում են սայլերը. ձիերը դոփում։
Սայլերին — երեխեք, կնանիք. բեռ...

Դումանը շոյող է, ինչպես զեփյուռ,
Ձիերի դոփյունը, ինչպես երգ…
Առջևից — տավարը, հետևից — աշիրաթը՝
Շավարշի աշիրաթը.— խնուսցիներ,
Որոնց տեղահան էր արել —
Պատերազմի թաթը —
Ու աշխարհում ցրել։
Շատերը՝ կորցրած տուն, տեղ,
Ընտանիք, երեխեք, հայր, մայր,—
Այժմ պատրաստ էին ամե՛ն ինչ քանդել
Մի լավ ձիու, կամ մի բեռ ալյուրի համար։
Ով էլ հանդիպեր, ումն էլ լիներ.
Ռսի, Թուրքի, հայի — միևնույն չէ՞։
Միայն թե քաղցից չոռնար կինը.
Միայն թե երեխեն շունչը չփչեր։
Խնուսից — Ալաշկերտ։ Հետո Կարս։
Ցուրտ, մերկ, սով, տիֆ։
Ինչքա՜ն, ինչքա՜ն մեռան,
Քաղցից, կամ ետ չեկան ֆրոնտից։
Ամբողջ ճանապարհը — դիակներ, մահ։
Ով որ մնաց՝ մնաց։ Հասան վերջապես
Այն ռսի երկիրը, որի համար
Այնքան արյուն էին իրենք թափել…
Հասան։ Թափվեցին կիսամերկ։ Եվ ի՞նչ.
Մնացին երկնքի տակ բաց,
Ցուրտը հետևից, քաղցն առջևից —
Ոչ օգնություն, ոչ բան։
«Ռուսահայ եղբայրնե՞րը»… հա՜ — հա՜…
Ընդունեցին — Թուրքից էլ վատ, այո՛.
«Ռուսահայ եղբայրնե՞րը»… «Հայրենի՞ք». «Հա՞յ».
Կուշտ.ականջները դինջ. ապահով։

Բայց ինչո՞ւ ընդունեցին այդքան վա՛տ, վա՛տ,
Օտարի, թշնամու, գրողի պես.
Դե, հայեր են լիրբ, մուխաննաթ,—
Մտածում էր Շավարշը,—հայեր են գեշ,
Այլասերված հայեր, ռսացած.— ոչ
Կովի երես տեսած, ոչ կովի ահ.
Եվ դա չէ՞ր պատճառը, որ
Ոչխարների նման սարսափահար,
Նրանք փախան ֆրոնտից, տվին էրզրումը,
Հետո Կարսն, Ալեքպոլը... վա՛յ ձեզ, հայե՛ր...
Շավարշի գլուխը մտքերից եռում էր.
Շավարշը դառը ծիծաղեց.
Խմեց. ու հոսեցին կրկին մտքերը —
Իրարից ավելի պղտոր ու ծանր,—
Իսկ Ղաշաղը երգում էր, դեռ երգում էր,
Հոսում էր դառնությունը համր...
Եվ հանկարծ Շավարշը — այնքա՜ն պարզ —
Կարծես դեմը լիներ, կարծես կենդանի —
Հիշեց.— առավոտը բացվում էր, թարմ,—
Շրջապատել էին թուրքական Թալինը:
Երեք օր էր արդեն — կռվում էին.
Շրջապատել էին գյուղը չորս կողմից խիտ.
Մարմանդ լուսաբաց էր, երբ
Գյուղը զարթնեց հանկարծ թանձր ծխից.—
Շավարշի տղերքը գիշերը
Վառել էին գյուղը մի ծերից — ու հիմա
Չորս կողմից խուժեցին նրանք ներս՝
Փռելով իրենց շուրջը ահ, մա՛հ, մա՛հ:
Աղմուկ, ճիչ, լաց, սմբակների շռինդ.
Ինքը, նստած սև ձին, ձեռին մաուզեր,
Փափախը թեք դրած, մի ձեռով պինդ
Գրկած ձիու բաշը՝ արշավում էր...

Եվ հանկարծ.... ծառս եղավ Շավարշի ձին. ի՞նչ,
Ի՞նչ զարմանալի հրաշք Շավա՛րշ...
Դիմացից դուրս թռավ մի հրեշտակ, չէ՛. կի՛ն.
Ձին սանձեց Շավարշը — ու մնաց։
Ջաննաթի փերի էր, կին չէ՛ր, չէ՛.
Չէր տեսել Շավարշը այդպիսի կին.
Սարսափած աչքերով կինը նայեց շուրջը —
Աչքերը սև էին, սև ու ջինջ։
Սև մազերը թափված ուսերին, կուրծքը բաց.
Ալաբաստրե, ճերմակ ձյուների նման
Շողշողում էր կուրծքը, ինչպես լուսաբացին
Ալագյազը, երբ ցնդում է դումանը։
Շավարշը սանձել էր ձին, քարացել.
Ազդեցիկ էր տեսքը՝ հագի
Կաշվե սև զգեստը, ձին տակի,
Որ սարսափահար ծառացել՝
Խփում էր մի ոտքը հողին, վրնջում էր,
Աչքերից թափում էր բոց, շանթ, աղամանդ, ծուխ.—
Շավարշը լսում էր իր ձիու վրնջյունը
Եվ ուռչում էր կուրծքը, ուռչո՛ւմ, ուռչո՛ւմ, ուռչո՛ւմ...
Տեսարանը շքեղ էր. ինքը — զարհուրելի,
Ծառացած կնոջ առջև, ինչպես սուրբ Գևորգ.
Ու կնոջ աչքերը՝ սարսափով լի,
Աչքերը, որպես գիշեր։ Ու թվում էր — ցնորք է։
Մի վայրկյան էր միայն, որ տևեց
Երկար, ինչպես դարը։— Շավարշը մի պահ միայն
Ուզում էր բաց թողնել ձին հետևից,
Վախենալով, որ կինը կանէանա,
Կտեսլանա հանկարծ, կցնդի,
Կդառնա գարնանային մշուշ, ամպ, ցող —
Ու կմնա լոկ ինքը ու ձին՝
Գյուղամիջին ահից խրխնչացող.—

Բայց պատահեց հանկարծ զարմանալի,
Զարմանալի մի բան.— կինը, հևհև,
Ինչպես ճերմակ փրփուր, ճերմակ ալիք —
Փլվեց, փռվեց Շավարշի նժույգի առջևը.—
«Կուրբա՛ն»,— կանչեց կինը.— «կուրբա՛ն սյանի,
Սյա՛ն մյանըմ իգիթըմ, սյա՛ն մյանի ալ.
Մյան սյավարըմ սյանի, իգիթ էրմյանի» —
Ձայնը՝ աղբրի՛ նման, աղբրի՛ նման զուլալ...
Ի՞նչ էր, ի՞նչ էր, ի՞նչ էր. ցնո՞րք էր, զառանցա՞նք, տե՞նդ.

(Քրտինքի մեջ կորած ձին
Լիզում էր թաց լնդերքը
Եվ հազիվ էր դիմանում սանձին) —
Երբ դիմացից հանկարծ, դիմացի խրճիթից
Դուրս թռավ մի զինվոր՝ ձեռքին դաշույն,—
Հետո հիշում է Շավարշը մի զարհուրելի ճիչ,
Հետո մշո՛ւշ, մշո՛ւշ, մշո՛ւշ...
— Չե՛մ տա,— գոռաց զինվորը,— չե՛մ տա, Շավարշ, ի՛մն է.
Իմ ձեռքերից փախավ շան քածը...
Վրա պրծավ մռայլ,— ու շողշողաց դաշույնը,
Ու Շավարշին թվաց, թե հարբած է։—
Ու հիշում է Շավարշը.—կինը՝ վերքը կողքին՝
Թավալվում է իր կարմիր արյան մեջ — և —
Իր մաուզերի շո՛ղքը, իր մաուզերի շո՛ղքը,
Ու զինվորի դիակը — իր ձիու սմբակների առջև...

. . . .

Այն ի՞նչ էր, ի՞նչ էր, ի՞նչ էր. ցնո՞րք էր, զառացա՞նք, տե՞նդ.
Խենթի պես, նրանց դիակների վրայով, քշեց իր ձին,
Այրեց, ջարդեց, թափեց, քանդեց, քանդեց,
Գյուղը դաշտ դարձրեց կարմիր հնձի։

Կոտորեց. չհարցրեց ծեր, կին; աղջիկ, մանուկ,—
Մինչև ուշ գիշեր, մինչև ուշ գիշեր ասպատակեց.
Հետո լուսինը կարծես արյան մեջ էր լողանում,
Իսկ գյուղը դիակ էր կարծես՝ կապված իր ձիու ասպանդակից։
Ուղեղում մշուշ էր — կարմիր, ալ, արյունարբու,
Ուղեղում թուրք կնոջ մարմինը վառվում էր, որպես վերք.
Հետո հարբեց Շավարշը. գայլը արյունով է հարբում,
Իսկ Շավարշը — մի գայլ էր, որ կորցրել էր մի էգ —
Մի սպիտակ, մի մաքուր, մի հրաշալի...
. . . . .Շավարշը
Բռունցքը խփեց սեղանին. խմեց. և երբ
Սրբեց բեղերը բռունցքով — հիշեց իր ձիու բաշը,
Իսկ Ղաչաղը երգում էր դեռ։

II

Արդեն փողոցում ցրվում էր խավարը,
Մոտենում էր առավոտը, պղտոր բացվում,—
Իսկ խմբապետ Շավարշը
Դեռ խմում էր, խմում էր ու մուժով լցվում։
Տղերքն հարբել էին։— Թաթիկը՝
Սիրեկանի նման գրկած Հարոյին՝
Համբուրում էր նրան հարյուրապատիկ —
Իսկ Եգորը հայհոյում էր Դրոյին։
Շավարշը մտածում էր։— Մտքերի թելը,
Որ այնպես տարածվել էր Ղաչաղի երգից՝
Թողնելով հիշողության, անցյալի ելը՝
Դրոյի շուրջը ոլորվեց կրկին։
Արդեն բացվում էր առավոտը.— արդեն

Բաց-կարմիր թանաքի նման Երևանի վրա
Թափվում էր հորանջող ու մգլած այգը —
Եվ Եգորի հայհոյանքն էր ողջունում նրան,
Միայն այդ հայհոյանքը։— Քաղաքում դեռ
Մարդիկ քնած էին ծանր, տագնապալի քնով,
Եվ բացվող առավոտը անտանելի մի բեռ էր,
Որ իջնում էր կրկին իր անմխիթար հունով.—
Քաղաքը դեռ քնած էր լուռ, համր, ծանր,
Ներքևը միայն, հյուրանոցի առջևը, փողոցում
Կանացի՞, մանկակա՞ն, թե՞ պառավային մի ձայն
Վնգստալով օդն էր սղոցում.—
Շավարշը մտածում էր. հարկավոր էր իսկույն
որոշել.
Հարկավոր էր գնալ, կամ չգնալ. մնում էր
Մի-երկու ժամ միայն։— Եվ նա որոշեց.—
Նա կգնա, բայց մենակ. խումբը՝
Կազմ, պատրաստ՝ կսպասի քաղաքից դուրս,
Փարաքարի մոտի այգիներում. հետո —
Հետո հայտնի կանի։— Զինվորներից լոկ չորսը.
Կգնան իր հետ առավոտուն.—
Եգորը, Ղաչաղը, Թաթիկը, Հարոն.—
Հենց սրանք — բավական են. կարո՞ղ է՝
Թող հարձակվի Դրոն.—
Բայց ո՞վ է... նրա ձեռքը... պահողը...
Կարող է բանտարկել։ Կարող է հանկարծ
Սպանի տղերքից սրան, կամ նրան։
Ոլորեց Շավարշը իր պղտոր հայացքը —
Հիշեց արյունոտ այն տեսարանը.—
Միլիցիատան բակում, ավազին,
Իրար կողքի ընկած — երկու դիակ.
Իգդիրցի Թևիկը և Աղասին՝
Լուռ, արնաշաղախ. միայն

Ծոծրակների վրա — փոքրիկ վերքեր.
Խփված էր կռնակից... Այդպե՛ս։—
Դեպի մաուզերը տարավ
Շավարշը իր ձեռքը.
Արյունը գլուխը խփեց —
Հարբեց...
. . . .
Ես ո՛չ թե քամին է փողոցում շաչում,
Ով ոչ էլ հրթիռը հրդեհում խավարը,—
Իր խմբի տղերանց հետ դա հյուրանոցում
Խմում, աղմկում է խմբապետ Շավարշը։
Այդ նա էր, որ տարավ ձեռքը մաուզերի՝
Հանեց. քաշեց.— և վաղ առավոտվա մեջ
Ջարագուշակ, դաժան երգեց մաուզերը
Արյան, մուժի, մահի, ասպատակի երգ...
Հետո ձայնակցեցին նրան մյուսները՝
Եգորը, Թաթիկը, Ղաչաղ Սաքոն,—
Իսկ քաղաքը, սմքած, դեռ քնել էր
Ու զառանցում էր մաուզերի կրակոց։—
Ինչպես տիֆով հիվանդի զառանցանքում հրե,
Նախճիրի պես բացվող առավոտվա ֆոնին
Գծելով տագնապի հնչնագրեր —
Երգում էր մաուզերների սիմֆոնին։
Կրակում էին տղերքը — բաց պատուհանից.
Իրար կողքի կանգնած, հայացքները դեպի
լուսաբացը.
Համազարկը թռչում էր տանիքից-տանիք,
Առավոտվա միջով, որ նրանց պես հարբած էր։
Պղտոր առավոտվա միջով, առավոտվա մեգին,
Քաղաքի վրայով, որ զառանցում էր,—
Սավառնում էր խմբապետ Շավարշի հոգին,
Հարբած, մռայլ, դաժան, ինչպես ձյունը,

Որ բուք դարձած՝ խեղդում է, տրորում,
Դարձնում աշխարհը, կյանքը, ամեն ինչ — տենդ.—
Կրակում էր խումբը ու նայում հեռուն՝ աչքերում
Արյան, մեգի, մահի, տագնապի նախճիրներ…
Շուտ եկավ հետո Շավարշը. մաուզերը ձեռին —
— Գնա՛նք,— գոռաց տղերքին,— ու պրծավ դուրս.
Խուպոտ՝ հորդեց կոկորդից քրքիջը,
Հետո — հայհոյանքը. հետո —
— Եզո՛ր,— կանչեց,— լսո՞ւմ ես. մեզ Դրոն ուզել է,
Ուզում է ուղարկի երկինք՝ եղբայրներիդ քով…
Ու կրկին շառաչեց Շավարշի մաուզերը —
Ասպատակի, մահի, արյան երգով։
Անհուելի էր Շավարշը. ձեռքին մաուզեր՝
Օրորվելով, գնում էր մեգի միջից.
Հետևից — իր տղերքը. բոլորի ձեռքին — զենք,
Բոլորն էլ — իր նման հարբած։— Առաջից
Քայլում էր, որպես սպառնալիք, ինքը. կողքեկողք
Ընկնելով — գնում էր. այրում էր սիրտը տապը.
Հետո բռնեց նրան մի խեղդող դող.
Գլուխը շուռ եկավ. սիրտը թափեց —
Հենց այնտեղ, փողոցի մայթերին։— Տղերքը
Բռնել էին նրան։— Փողոցում,
Ուր դադարել էր արդեն մաուզերների երգը —
Մի ծանր խռպոտ էր միայն օդը սղոցում։—
Մեկը, մոտիկ ընկած, մեռնում էր երևի.
Կի՞ն էր, տղամա՞րդ էր, երեխա՞,— անհայտ էր.
Ո՞չմ ինչ, թե նայիրյան ծագող արևին
Խռպոտով էր դիմավորում այդ մարդը։—
Հանգստացավ Շավարշը։— Եվ երբ,
Բեղերը սրբելով, անցավ առաջ — երկու
Զառանցանքի նման երեխաներ,
Աչքերով ամեհի, ահարկու —

Ինչպես շները սովամահ, դաշտում դեգերող,
Հղի կանանց նման փորներն ուռած,
Մագիլների նման ձեռքերով
Հարձակվեցին Շավարշի փսխածի վրա —
Եվ սկսեցին լափել ագահաբար՝ ընկած
Երեսնիվայր մայթին, ինչպես շներ,—
Ու նրանց աչքերում պսպղում էր քաղցը՝
Անասնական, անեզրական, անեզր...
. . . .
. . . .
Գնում էր փողոցով խմբապետ Շավարշը,
Հետևից — տղերքը, իր նման հարբած։
Արդեն արթնանում էր զառանցող քաղաքը,
Արդեն առավոտ էր դառնում լուսաբացը։
Տներից ելնելով հետզհետե՝ մարդիկ
Անխոս գնում էին՝ դեմքերին հոգս։—
Անցնում էր Շավարշը, իր խմբով, մայթից,
Տարածում էր շուրջը զարհուրանք, դող։
Եվ հանկարծ — կրկին նա քաշեց մաուզերը,
Առաջին հանդիպած մարդուն հրամայեց.
— Դեպի պա՛տը ռեխդ, դե շո՛ւռ տուր երեսդ,
Տեսնո՞ւմ ես՝ անցնում են մայթից — ահա ե՛ս։—
— Շավա՛րշն է անցնողը։— Տղերքը զվարթ
Հռհռացին բարձր, հայհոյեց Հարոն,—
Ու շուռ եկավ մարդը, նայեց դեպի պատը,
Եվ անցավ Շավարշը՝ հայացքը արյուն։
Եվ հետո — ինչքան նա հանդիպեց մարդու՝
Բոլորին հրամայեց նայել պատին.
Բոլորի դեմքերին նա վախ էր կարդում
Եվ դա համարում էր — բարձր պատիվ,
Եվ այդ պատճառով էլ — չափազանց հպարտ էր։

Մի ամբողջ փողոց նա այդպես անցավ,
Մինչև հանդիպեց մի մարդու,
Որ երեսը շրջել չկամեցավ...
— Երե՛սդ,— գոռաց Շավարշը,— դեպի պատը,
Թե չէ՝ ուխ-մուխդ հիմի կջարդեմ...
Բայց այդ զարմանալի մարդը
Մաուզերը քաշեց — ու կանգնեց նրա դեմ։
Շավարշը շվարեց. երա՞զ էր, տե՞նդ,—
Ուզեց մաուզերի բլթակը քաշի,
Երբ հանկարծ հետևից մի ծանր ձեռք
Բռունցքով խփեց Շավարշին։
Շավարշը օրորվեց, ընկավ մայթին.
Փողոցը երերաց աչքերում. մթնեց.
Ու թվաց Շավարշին, թե այդ մարդը
Քաշեց իր ուղեղում երկաթե պատնեշ...
Զլսեց էլ Շավարշը իր խմբի տղերանց
Մաուզերների ձայնը և չզգաց անգամ,
Թե ինչպես Եգորը հանկարծ
Քարի պես ծանրածանր — իր վրա ընկավ։
Զտեսավ Շավարշը և այն, թե հետո
Իր խմբի մնացորդը ո՞նց նահանջեց.
Լոկ թվում էր նրան, թե մեկը երկաթով
Այրում է իր ականջը։
Եվ տանը միայն, երբ աչքերը բացեց,
Ուշքի եկավ մի քիչ — հասկացավ, որ այդ մարդը,
Որին հանդիպել էր — եղել է իր մեծ
Խաչեղբայր — խմբապետ Սմբատը։
. . . .
. . . .

1 9 3 1

ԲՈՐԻՍ ՁՆԵԼԱՁԵ

> Где он, бронзы звон, или гранита грань...
>
> ВЛ. МАЯКОВСКИЙ

Ահավասի՛կ այստեղ, Ալեքսանդրյան այգում,
Որ կոչվում է հիմա 26-ի անվան,—
Այս պատանին,
Անպարտ այս ղեկավարը,
Պատվանդանի վրա բրոնզացել է անմահ։—

Հայացքը դեմն հառած,
Դեպի անհուն հեռուն,
Կուրծքը տված գալիք մրրիկների թափին.
Հոկտեմբերի հրդեհը իր բիբերում՝
Նա նայում է հեռուն,
Հեռուն,
Ուր ծագում է մի նոր, անեզրական արևի։
Նա կանգնել է հաստատ, այդ պատանին.—
Բրոնզացել է, որպես երիտասարդ տիտան.—

Նա հիմնադիրն է Վրաստանի
Լենինյան
Կոմ —
Երիտ —
Միության։

Հիսուն հազար բրոնզյա ընկերների ձեռքով
Այս երգեցիկ բրոնզում իր ընթացքը դրած —
Հերոսության, փառքի մի երեկո
Նա բարձրացավ այս վեհ պատվանդանի վրա։—

Նա բարձրացավ հաստատ, ինքնավստահ,
Այնպես, ինչպես կյանքում դեռ ո՛չ մի ծեր,
Լեգենդական հերոս՝ իր նժույգին նստած՝
Փառքի պատվանդանին չի՛ բարձրացել։—

Ո՞ւր եք դուք, հերոսնե՛ր, որ ձեր փառքին վստահ,
Պատմության քառուղիներով, որպես լեգենդ,
Անցնում էիք՝ մարմարյա նժույգներին նստած՝
Գեղեցիկ ու սնամեջ ձեր փառքի հետ...

Ո՞ւր եք դուք, ոսկյա Աքիլլե՛ս և Պատրոկլե՛ս
մարմար,
Ու արագատոտն Ովիս — հովիվների արքա...
Անհավատի՛կ բրոնզյա այս Աքիլլեսը,
Որի Հոմերոսը դեռ պիտի գա։—

Դուք կործանեցիք հեքիաթի Տրովադա՛ն,
Ով երգեցին դարեր ձեր գործերը ռազմի,—
Անհավատի՞կ սակայն մեր նո՞ր Աքիլլեսը,
Որ կործանեց Տրովադան կապիտալիզմի...

Նա կանգնած է հաստատ։ Կուրծքը բաց,
Դեմքը քամուն տված, հայացքն հեռուն՝
Նա նայում է պայծառ, ինչպես լուսաբացը
Իր հայրենի, հանդուգն իր լեռներում։

Նա կանգնած է անպարտ — Իր բրոնզաձույլ սրտով
Նա լսում է տրոփը սրտերի բյուր,—
Նա տեսնում է իր դեմ՝ իր նման
Բրոնզադեմ պատանիների երթը —
Այստեղ, իր շուրջը — և ամենո՛ւր։—

Նրա բանակը մե՜ծ է։— Վրաստանից մինչև
Ավղանստան, մինչ Հնդկաստան ու Ճավա՛,
Մինչև Հոնգ — Կոնգ, մինչև Աշխարհը Նոր —
Օ, ամենո՛ւր, ուր կա աշխատանքի բանակ՝
Պայքարի է ելնում ամենուրեք անահ
Նրա բանակն ահա երկաթակուռ։—

Այս չէ՞ պատճառն արդյոք, որ երգում է բրոնզը,
Որ զնգում է բրոնզը, որպես քայլերգ,—
Այս զնգոցի ռիթմով պայքարներում գալիք
Միլիոնավոր բրոնզյա պատանինե՛ր պիտի
Դեպի գրոհ քայլեն...

Երբ բարձրանում էր նա՝ իր բրոնզը երգում էր
Ընկերների ոսկյա երակներում,—
Եվ այդ պահից ահա նա անդադար երգում է,
Տարածվում է երգը հեռու.—
Երգում է բրոնզը
Հիմա իր լեռներում,
Երգում է հանքերո՛ւմ,
Գործարաններո՛ւմ,

Հնգամյակի համար գոյամարտի ելած
Կոմերիտ անթի՛վ գնդերում,
Չինաստանի կարմիր դիրքերում,
Յունգշտուրմի երկաթյա շարքերում։—

Երգում է բրոնզը
Երկրից — երկիր,—
Բրոնզը երգում է
Հերոսության երգեր...

Օ, ե՞րբ է զնգացել ջահելությո՛ւն այսպես,
Ինչպես այս բրոնզյա պատանին —
Այստե՞ղ —
Կանգնած գրանիտյա իր պատվանդանին...

Ահավասիկ, պոե՛տ, բրոնզի զնգոցը,
Որ դեռ երկար պիտի այստեղ հնչե
Եվ աշխարհի բոլո՛ր, բոլո՛ր գոտիներից
Միլիոնավոր բրոնզյա պատանիների
Հերոսության, փառքի ու պայքարի կանչե։—
Նա և՛ կյանք է, և՛ երգ է, և՛ լեգենդ,—
Այսպե՞ս է զնգում բրոնզը, պոե՛տ։—

Ծանոթագրություններ
և
տեքստային
տարբերություններ

Ե. Չարենցի Երկերի ժողովածուի II հատորում զետեղված գործերից մեծ մասի համար հիմնական տեքստ է ծառայել բանաստեղծի 1932 թ. Երկերը (Երևան), որ ծանոթագրություններում հիշատակվում է Երկեր, տեքստային տարբերություններում՝ Երկ անվանումով։

1922 թ. Մոսկվայում հրատարակված Երկերի ժողովածուն ծանոթագրություններում և տեքստային տարբերություններում նշվում է ԵԺ II համառոտագրությամբ։

Տեքստային տարբերություններում և ծանոթագրություններում հիշատակվող ԺԳ-ն 1927 թ. Թիֆլիսում հրատարակված պոեմների ժողովածուն է։

Առաջին անգամ առանձին գրքույկով և հենց իր վերնագրով տպագրված երկը տեքստային տարբերություններում նշվում է I տպ (տպագրություն) անվանումով։ Առանձին գրքույկով, բայց և այլ գործերի հետ մի ընդհանուր վերնագրով տպագրված գործերի համար տեքստային տարբերություններում նշվում է ընդհանուր վերնագիրը՝ հետևյալ համառոտագրությամբ.

ԲԲԲ — Բոլորին, բոլորին, բոլորին (Երեք ռադիոպոեմ), 1920 թ., Երևան։

ԵՓՊ — Երեք փոքրիկ պոեմ «Լենինի» շարքից, 1925 թ., Բեռլին։

ՉԲ — Չորս բալլադ, 1929 թ., Մոսկվա։

Առաջին անգամ մամուլում տպագրված գործերի համար ծանոթագրություններում և տեքստային տարբերություններում նշվում է թերթի կամ ամսագրի անունը հետևյալ համառոտագրությամբ.

ԳՀ — Գրոհ, ամսագիր, Թիֆլիս։

ԽՀ — Խորհրդային Հայաստան, օրաթերթ, Երևան։

ԿՄՄ — Կեցցե Մայիսի մեկը, միօրյա թերթ, Երևան։

Կոմ — Կոմունիստ, օրաթերթ, Բաքու։

Հմբ — Համբավաբեր, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս։

ՄՃ — Մաճկալ, օրաթերթ, Երևան։

Մտկչ — *Մարտակոչ, օրաթերթ, Թիֆլիս։*
ՆԱ — *Նոր ակոս, շաբաթաթերթ, Երևան։*
ՆՈւ — *Նոր ուղի, ամսագիր, Երևան։*
Նք — *Նորք, հանդես, Երևան։*
ՊԳԳ — *Պրոլետար օրաթերթի (Թիֆլիս) «Արվեստ, գրականություն, գիտություն» հավելվածը։*

ԿԱՊՈՒՏԱՉՅԱ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

(էջ 7)

Գրել է 1915 թ. փետրվարին Կարսում։ Առաջին անգամ տպագրվել է առանձին գրքույկով՝ 1915 թ. Թիֆլիսում։
Զետեղվել է ԵԺ II *հատորում։ Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տող *Վերնագրին կից ենթավերնագիրը չկա*
1-ից առաջ կա՝ Prolog

...Երգեցի մի իրիկուն՝ երբ հոգիս լեփ-լեցուն էր
երազներով և արևով՝
Այնտեղ, մեռնող օրվա արնաթաթախ հայացքում ես տեսա-
հանկարծ հեքանո-
Հարսանիքը կապուտաչյա Սիրուհուս — Հայրենիքիս...

2—4 Պատուհանի մոտ ու նայել հեռվում
Պահվող, խաբող ճամփաներին անանուն,
Որոնք այնքա՜ն հմայում են գրավում:
6—7 Մեռնող կարմի՜ր համբույրներով սիրարբած.
Խմել անցնող *երանգները վերևի՝*
10—12 Որ պատմում է Հողի մասին մեղմորեն —
Ու վերանա՜լ, մինչ երգ դառնա իմ հոգին,
Մինչ լույսերը մթնած հոգիս *օրորեն։*
14—19 *Աչքերս հառել* անվերջ պահվող երազին,
Լսել ձայնե՜ր, որ մի գիշեր արբացան
Հովիտների մեջ այս հին:
Ապրել՝ հարբա՜ծ իրիկնային գույներով,
Ապրել՝ հարբա՜ծ *աղբյուրների կարկաչում.*
Հարբե՜լ, հարբել՝ հարբեցումն իսկ մոռնալով,
21 *Կա հոգեկան* լեցունության *մի վայրկյան,*

23—24 *Երբ* դիվային խարխափումներ էլ չկան,
Երբ *դառնում են ուղևորները ճամփից...*
26—36 Ի՛մ եղբայրներ, *բարեկամներ ու քույրեր.*
Ահա վառել եմ հրազներս անմար
Եվ ուզում եմ ձեզ պարզորեն համբուրել:
Սեղանս՝ առատ՝ սպասում է ձեր գալուն.
Մայրս արդեն պատրաստել է հաց ու միս.
Չհավատաք ստվերների դողալուն —
Գիշերն հիմա կզուրգուրի ամենիս...
Մայրս կօրհնի իմ սուրբ սեղանն անապակ,
Մայրս կօրհնի ձեր գալուստը անքաշում.
Եվ իմ ծեր մոր լալահառաչ երգի տակ՝
Ճամփա կընկնեք *իրիկնային մշուշում...*
37 Օ, սրբազա՛ն, *կապուտաչյա՛ Սիրուհիս...*
42—44 *Տնակս այնքա՛ն* գեղեցիկ էր ու անբիծ:
Լսում էի ալիքների գեջ ծափին,
Որ ինձ պատմում էին էջեր մեծ ճամփից:
46 *Ես գիտեի գուշակել Քո ապագան.*
49—54 *Ուռին, բարդին ու թթենին* մեղմորեն
Պատմում էին ճերմակահագ ջրերին,
Որ սիրել եմ Քեզ մի գիշեր տրտմորեն՝
Սիրով անհուն, սիրով անմեռ ու խորին:
Ախ, իմ Տնակս *ու իմ* Այգիս *Հայրական՝* .
Գետի ափին *իմ Երազը տխրամած...*
56 Եվ ձայնակցին քեզ տերևները կամաց...
57 Օ, սրբազան, *կապուտաչյա Սիրուհիս...*
59—60 Եվ պատմում էր, որ հմայքնե՛ր Դու ունես,
Որ աստղերը միշտ Քո մասին են խոսում:
60—64 *չկան*
64 *Ես չգիտեմ, ես չգիտեմ* թե արդյոք
67—68 Որ սիրել եմ ես կարոտով անամոք,
Որ պաշտել եմ՝ հլու Քո սուրբ հմայքին:
70—76 Երբ թրթնու լալաճառաչ երգի տակ
Լսեցի իմ կարոտիս ձայնն հպավոր՝
Որ թվաց մի մեռած բախտի հիշատակ...
Բայց ես գիտեմ, որ կտեսնեմ Քեզ մի օր —
Եվ կլինես Դու իմ անբիծ Հար~հացուն...
Կերջանկանամ ու կրխնդա՛մ բախտավոր՝

Օրհներգելով իմ հեթանոս Աստծուն:

79—80 Ես հասկացա, որ պերճանքներ դու ունիս —
Եվ *մեն-մենակ լույս ճամփաներդ ընկա...*

81 *Որոնումիս ու* փնտրումիս մեծ ճամփին

83—85 Ճամփաս լուռ էր, ճամփին՝ աստղեր ու լուսին,
Որ ինձ ժպտում էին սե՛գ:
Գնո՛ւմ էի լուսավորված *իմ ճամփով*

89—92 Երազորեն սայլս օրորվում էր հանդարտ՝
Ճամփաների ամայության մեջ մթին.
Հո՛յ-հո՛յ,— ես ուխտ էի գնում իմ բախտին —
Եվ տրտմորեն նիրհում էին լեռ ու սար...
Ո՛չ գիշեր էր, ո՛չ ցերեկ — այլ երկուսն էլ միասին
Փարվել էին ու քնել՝ որպես երկու ամուսին...:

93—104 Եվ *լո՛ւռ էր* այնտեղ: *Հեռու-հեռվում*
Մի ինչ-որ հի՛ն, հի՛ն *Վանք էր երևում*.
Փայլում էր ոսկի կատարը *խաչի*՝
Որպես վերամբարձ թռիչք հառաչի:
Ճամփան ոլորուն՝ իջնում էր վա՛ր, վա՛ր,
Դեպի ձորերի *գիրկը, ուր չկար*
Ո՛չ մարդկային հետք, ոչ մարդ արարած՝
Երազ էր կարծես՝ հանկարծ կյանք դարձած:
Եվ հանկարծ մութը գրկեց ամեն ինչ.
Կարծես չի եղել — չի՛ լինի ոչինչ:
Աղամամութը գրկեց ամեն բան —
Եվ ես կորցրի հին Վանքի ճամփան:
Եվ լո՛ւռ էր այնպես: Ոչ ոք չէր խոսում:
Գետակն էր հեռվում տաղակորեն հոսում:
Եվ սպասում էր լեռ, *հովիտ ու քար* —
Կարծես թե մեկը այցի պետք է *գար*:

VII

104 հա

Եվ ահա լեռան ձյունապատ կողից
Բարձրացավ հանկարծ մի լուսավոր ձեռք.
Ծաղիկներն հանկարծ ժպտացին հողից,
Որ հազա՛ր բաքուն գանձ ունի ու բերք.

Եվ այդ լուսավոր ձեռքը Արևի
Պատռեց խավարի մորթին անթափանց։
Առանց արցունքի, առանց բարևի
Հեռացավ այն գող խավարը վաղանց.

Եվ անո՛ւշ, անո՛ւշ կանչը զանգերի
Ավետեց ներկան մոտիկ Վանքերի...։

VIII

Օ, հինավուրց Վանք... Հայրերիս բագին...
Ուր նրանց կնդրուկն է սուրբ մխացել...
Ողջունո՛ւմ է Քեզ իմ տրտում հոգին,
Որ սիրում է Քո վեհությունը ծեր։
Ես այստեղ եկա։ Աղոթքո՛վ, հույսո՛վ
Անցա իմ ճամփան՝ ամայի ու սին.
Տաքցրի՛ հոգիս չմարող լույսով՝
Փարված Մեծ Հույսին։
Ողջո՜ւյն, Վանահայր... Եկել եմ ահա
Վանքիդ մեջ հոգուս էն աղերսելու.
Խո՛ւնկ դիր մխացող բուրվառիդ վրա,
Որ ես աղոթեմ՝ տրտմորեն-հլու։
Այս պատերի մեջ — ես գիտե՛մ, գիտե՛մ —
Ապրում է Հոգիս՝ կույս ու անապակ.
Լույս աղոթքներով ես գուցե գտնեմ
Նրա Հրաշքի դարբասները փակ։
Մտնում եմ ահա Վանքիդ մեջ։— Հոգիս
Զոհելու այն Մեծ Հրաշքի համար.
—Օ, կապուտաչյա, անբի՜ծ Սիրուհիս...
—Օ, աստվածային հրաշքների Մայր...

IX

Հինավուրց Վանքի կամարների տակ,
Ուր մի սրբազան, անիմանալի
Գոյության ճախրում կա լուռ ու պարփակ —
Ես ծունկ չոքեցի՝ աղոթքներով լի։
Թեկուզ չվառվեց տոնական բույլով

Ջահը վերևի, ջահը հազարաչ.
Թեկուզ շխնդաց երկնամերձ բույրով
Օծած խորանի վարագույրը խաչ.
Թեկուզ ո՛չ մի երգ չլսվեց Վանքի
Այն հազարամյա գմբեթների մեջ —
Բայց ես զգացի մի խոր բերկրանքի,
Բախտավորության ու սիրո վայրէջ:
Հասկացա հանկարծ, որ այս հինավուրց
Վանքի մեջ Նրա շունչը կա անանց՝
Որպես երբեմնի դյութող, հոգեցունց
Ժպիտ անապակ ու թախծող կանանց:
Հասկացա, որ այս գմբեթների տակ
Հսկել է Նա իմ երազներիս էն —
Եվ սուրբ Երազիս դյութանքին գիտակ՝
Աղոթել է լուռ, լացել տրտմորեն:
Եվ հասկացա, որ ուխտս ապարդյուն
Չի՛ անցնի երբե՛ք — կգա, կլինի...
Եվ ժպտում էր ինձ խորանը տրտում —
Խորանը ցավի, սուգի, արյունի:

X

Օրհնվա՛ծ լինի Սիրունիս ջահել,
Օրհնվա՛ծ լինի Սերս աստվածային,
Որ հոգուս խորքում անմար է պահել,
Ճերմա՛կ Հայրենի՛ք, Քո հմայքը հին.

Օրհնվա՛ծ լինի Տնակն այն հեռու
Եվ Գետն ու Այգին, որ մի իրիկուն
Պատմեցին հոգուս հմայքն ապրելու
Եվ աղոթելու՝ լույսերի՛ն թափուն...

Օրհնված լինիս և Դո՛ւ, գթառատ
Աստվա՛ծ... Օրհնությո՛ւն արևի՛դ, հովի՛դ...
Օրհնությո՛ւն և Քեզ, իմ սո՛ւրբ, անարատ,
Ջահե՛լ, իմաստուն, Հայրենի Հովիտ...

XI

Վանքից դուրս եկա զինով ու լեցուն,
Հավատո՛վ, սիրո՛վ ու հույսով հսկա.
Ձոնս թողեցի իմ սեգ Աստծուն —
Հազար երազով նորից տուն եկա:
Երբ վանահոր հետ բաժանվում էի
Նա մեղմ համբուրեց ճակատս ջահել.
— Հավատա, որդի՛, հարսնի՛ք կլինի,
Հարսանի՛ք բերքառա՛տ, աստվածավայել...
Չի՛ անցնի, տղա, մի քանի տարի —
Կօրհնեմ սեղանիդ լիությունն անափ
Եվ դու կխնդաս՝ անսահման բարի՛...
Օ, հոգու խնկույք... Օ, երազի՛ ծափ...
— Կօրհնեմ Հարսանի՛քդ այնքան սպասած.
Լույսերի՛ Հարսնիք, հույսերի՛ Հարսնիք...
Ուխտդ ապարդյուն չի՛ անցնի, տղա...
— Օրհնվա՜ծ լինիս, առա՛տ Հայրենիք...

127—129 Ուղարկել է Մայրս հնձվորներն արդեն
Եվ ինքը մեռել՝ հեզ շեմքիս վրա...

Ուղարկել է Մայրս հնձվորներն արդեն:

133—136 Գիտե՞ս, տրտմության մեջ ավելի խոր
Ուրախություն ու բերկրանք կա հոգու՝
Էլ *ինչո՞ւ է սիրտս* այսքան *բախտավոր*,
Էլ *ինչո՞ւ է ցավն* այսքան *ամոքում*...

140—141 Հնձվորների սեգ *կրծքերը մաքուր*...

Իսկ ես տրտմորեն *սպասում եմ* լուռ՝

143 Օ, անապակ *Քույր*, *օ*, լուսավոր Քույր...
144 հա

XIII

Օ, ոսկեզիրկ, արևաշա՛տ Հայրենիք...
Ես, Քո որդին, Քո զավակը անառակ —
Պատրաստել եմ խրախճանքի մի ընթրիք՝
Վառելով սերս՝ որպես լուսին ու ճրագ:

Երիկնամուքն արդեն իջավ դաշտերին.
Հնձվորները, վաստակավոր, կգան տուն.
Թող կուշտ ուտեն սեղանիս բերքն ու հացն,
Եվ թող խնդա՛ ճրագիս լույսը արթուն:
Օ, որքա՜ն, արեգնազա՜ն Հայրենիք...
Ես ցանե՛լ եմ՝ սիրո՛վ, սիրո՛վ լեփ-լեցուն.
Ունեմ հազար զոհաբերում ու բարիք
Քո գրկառատ ու հեթանոս Աստծուն:
Հունձքը կանցնի: Հավաքելով ամեն ինչ՝
Ամեն ժպիտ, ամեն արցունք ու բարիք՝
Տուն կդառնան հնձվորները քիչ-քիչ
Եվ կօրհնեն Քեզ, Կապուտաչյա՛ Հայրենիք...

163—164 Վաղը, վաղը՝ գինետան հարսանիքը կըտոնենք.
Կապուտաչյա՛ Սիրուհիս...— մեզ աստվածներն են
կանչո՜ւմ..

166—169 Վաղը կա մի հարսանիք, մի հարսանիք գինեծոր.
Հրավիրել եմ արդեն ես աղջիկներ սիրասուն՝
Որոնց ձայնից կուսական խնդալո՛ւ են սար ու ձոր...
Գինինե՛ր եմ ես բերել, հյութե՜ղ, հյութեղ ու կարմիր

171 Սեզ *ծաղիկներ* կան բերված հովիտներից *բազմերանգ*
173—174-ը և հտ
Առասպելնե՛ր ապրված, առասպելնե՛ր դյութական՝
Անցորդների մասին, որ մի օր անցան ու չկան:
Եվ որսեր եմ ես բերել՝ անտառներում զարնված՝
Ճերմակ, ճերմակ, որպես ձյուն՝ երկնքի մեջ սերմված:
Խաղողներ կան սեղանիս, որ քաղել են կույս ձեռքեր՝
Երբ ուզեցել է քամին նրանց գովքը սիրերգել:
176 հտ Այնքան կարկաչ *ու ծիծաղ, այնքան ցնծանք արյունի*
Եկե՛ք, եկե՛ք, մոտեցե՛ք արևառատ սեղանիս.
Կերե՛ք բերքերն՝ իմաստուն աշխակեզներն եղանիս՝
Որ բերել եմ հայրենի հովիտներից բախտավոր...
Կերե՛ք հացերս իմաստուն՝ որպես նոթի ուխտավոր:

ԴԱՆԹԵԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ

(էջ 14)

Սկսել է գրել 1915 թ. վերջերին, ավարտել՝ 1916 սկզբին Կարսում։ Առաջին անգամ տպագրվել է 1916 թ. Թիֆլիսում՝ թվագրված 1915—1916, Տաճկաստան-Պարսկաստան, ռազմաճակատ։

Զետեղվել է ԽԺ II *հատորում, ապա* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ *Վերնագրին կից՝ «Միհրան Մարգարյան, Ստեփան Ղազարյան և Աշոտ Միլիոնչյան նահատակ ընկերներիս, որ ընկան սրբազան մարտում Սրբազան և սիրասուն Հայրենիքի համար...»։*

ԽԺ II *Վերնագրին կից՝ (Հիշողություններ պատերազմի դաշտից) և ապա՝ «Միհրան Մարգարյան, Ստեփան Ղազարյան և Աշոտ Միլիոնչյան նահատակ ընկերներիս, որ ընկան Սուլդուզի դաշտում 1915 թվի դեկտեմբերի 25-ին»։*

I տպ 3 Եվ խնդում էր *մեր ճամփորդի հոգին՝*
6 Քրոջ պե՛ս սիրուն, մոր պե՛ս գրկաբաց:
10 Իսկ քաղաքն հեռվում մարում էր քիչ-քիչ:
12 *Կախարդել էր մեզ* ճամփան ամոքիչ:

18 հռ Արևը արդեն բարձրացել էր վեր,
Երբ վերջին անգամ, վերելքի կեսին,
Տեսանք հեռևում ոսկի գմբեթներ՝
Արևի պես վառ, Արևի պես հին,
Խաչակնքեցինք բաց կրծքերը մեր
Եվ նորից խնդա՛ց մեր ջահել հոգին:

26—27 Անցնում էինք *մենք — կա՛յտառ ու ջահել։*
Մեր հոգին ուներ արծիվների՛ *թև։*
32—33 *Վրանները արդեն զարնված էին,*
Երբ նույնպես ուրախ, նույնպես անվտանգ,
37 *Լուսինկան արդեն բարձրացել էր վեր*
39 Հագեցած *մտանք վրանները մեր,*
44—46 *Բայց հետո հանկարծ բացվեց* մեզ համար
Մի ավե՛ր ուղի, ուր մի դարավոր

Անեծքի, ախի կնիք կար նրանում:
48 *Մեր չահել հոգին* և մեր սիրտը — չար:
56—57 *Կանգնեցինք,* անխոս *նայեցինք իրար.*
Նեխվել էր, *փտել անձրևների տակ.*
63 *Բայց* գուցե՞ *նա էլ կրել է զենքեր,*
68 Հորիզոնն հանկարծ երևաց մաքուր:
70—72 Եվ որպես սիրող ու փայփայող քույր,
Կանչեց ինձ նորից ավերված ու հին
Այդ ճամփան անվերջ, անողոք ու կույր:
77—78 Նորից տղերքը երգեցին.— Է՜յ, ջա՛ն,
Հե՜յ, ջա՛ն, Հայրենիք, մատղաշ կուրծքդ բա՛ց...
80 *Այդ երկինքների կապո՛ւյտը անծայր,*
82—83 *Որ այս* դաշտերում — *քմահաճ ու չար,*
Պե՛տք չէ որ մարդը հեկեկա թաքուն՝
87 *Չէ՞ որ աշխարհում կա մի խոր* թախիծ,
89 Էլ ինչո՞ւ *ենք* մենք *վերցնում կյանքից* —
92 *Կախել մեր գլխին* այսքան *կուրորեն.*
94 Եվ չեն հագենում, և քանդում նորեն:
98—102 *Երբեք* Երկնքի անհուն կապույտին.
Եվ մի՞թե նրանց չի՞ հրամայել
Քնքշությունն այս խոր — լինել մտերիմ:
Այս անդորր հեռուն ո՞ւմ չի հմայել,
Այս անդորր հեռուն — Երկնքի պես հին...
105—108 *Փռել է կարմիր* փեշերն հրավառ,
Որ հոգին մնա հավետ վիրավոր:
Եվ ամեն գիշեր գոնել հազար հարս՝
Իր հին Մեհյանի շեմքին դարավոր:
112 *Իսկ այստեղ* — նեխած *վերմակների տակ* —
119 Եվ *այնտեղ, ժայռի կատարին* արնաներկ,
121 *Սարսափած* հոգով *մենք անցանք առաջ.*
125 Ցեղիս *կսկիծը սևերիս առած*՝
132 Ցեղիս վիշտը հին ու իր բախտը չար...
143 Պարծենո՛ւմ էինք, որ տաժանք ունենք՝
158—159 Ալեոր *ու ցուրտ գագաթը հասանք.*
Կանգնեցինք հսկա կատարի *վրա*
161 *Եվ մեր կրծքերը* արքշիո *թունդ առան,*
167—168 Եվ մի անգամ էլ խո՛ր բլաց ու վես
Տիեզերքն համակ, իսկ կյանքը — սիրուն:

170 Անապակ ու կույս *անհունության մեջ,*
172 *Լինել* հեզեզուր ու աստվածատես:
174 Սարսափած դեմքով *ինձ իր մոտ կանչեց՝*
172—179 Ավանդում էր իր մենավոր հոգին:
Չոր ձեռքերի *մեջ փշրանքը հացի*
185—186 Հանկարծ երևաց իր կողն արնաքամ
Եվ մեր սիրտը սև սպասանքներ հագավ:
187 Անխոս *փորեցինք սառցի կուրծքը ծեր*
189 *Դողդոջուն, սառած ձեռքերովը մեր*
197 *Եվ մեր* սեգ *հոգին* դարձել էր սև *քար,*
199—204 *Մենք չէինք կարող* ցավել աղետին
Եվ տրտունջ չըկար մեր հոգիներում:
Օ՜, տրտունջն այնքան անզոր էր ու սին,
Որ էլ չէր կարող դարբնել հեռուն:
Առաջին անգամ զգաց մեր հոգին,
Որ արյունն անշուշտ քաղցր է ու սիրուն:
204 հտ Կույր, բութ աչքերով տեսնում էինք մենք
Ոլորապտույտ ճամփան անորոշ,
Ուր սատանայի ահավոր ու նենգ
Քրքջացումն այնքան պարզ էր ու որոշ.
Ափսոսում էինք, որ մի կյանք ունենք,
Այն էլ՝ զոհելու շիրմին մեր քրոջ:
207—209 Ու *քայլում էինք* լուռ, *հանդիսավոր,*
Որպես անանուն, *սրբազան ուխտի՝*
Եվ վերջին անգամ երդվեցինք մենք, *որ*
213 *Ի՞նչ էր հավաքել, ինչո՞ւ, ի՞նչ գնով,—*
222 *Ուր մարդ չէր կարող* այլևս *ցավել...*
Եժ II 222 Ու *մարդ չէր կարող խղճալ ու ցավել...*
I տպ 224—228 *Որ գտնվում էր* ժպտուն ծովափին:
Ավերված էր նա՝ Հափրած, հոգեմուխ,
Ականջներս հառած ալիքի ծափին,
Մենք արտասվեցինք առավոտ կանուխ՝
Մեր սրտի արնոտ արցունքով վերջին:
230 Արբշիռ արևի լույսով գինովցած,
233—234 Մանկորեն ուրախ ու քնքշորեն հեզ՝
Համբուրում էին շենքերը մեռած:
236 Լուռ, *խորհրդավոր, որպես մեռած հայր,*
239—240 Եվ նա չէր լսում այս ժիր, բախտավոր,
Չար ալիքների խմբերգը վարար:

343—348 *Թուլությունն*, ասես, վաճառքի հանած
Իր մարմինը մերկ,— հեթանոս, հլու՝
Սպասում էր զիրգ ստինքներն բաց՝
Իր աշնանային բերքերը տալու:
351—358 Բայց ո՞վ էր արդյոք, չանգռելով հոգին,
Ոռոգել տունկերն իր վերջին լացով...

Ու վայելեցինք բերքերն հեթանոս
Այդ այրիացած, որբ այգիների:
Կարկաչում էր դեռ ծովը մշտահոս՝
Հավիտենական իր երգին գերի:
Եվ մենք գիտեինք, որ կույր, բարբարոս—
Տանջանքն է շինել երկիրն այս — բերրի:
261 *Ընկած է* արբշիռ *խաղողների տակ*՝
264 *Իրենց մեջ* քաղած *անանուն հարցեր*։
266 *Ջո՞ւր*, աղերսեցին *շրթերը նրա*։
273—276 *Ու վեր քաշեցի*... Ու հանկարծ մի գեշ,
Մի գեշ հոտ եկավ շունչս մարելու:
Ու դուրս քաշեցի — մի այլանդակ լեշ՝
Փրթած մարմնի փլատակ հլու...
277—282 *չկան*
285 *Մենք դուրս վազեցինք* ահարեկ հոգով:
292 *Մեռած քաղաքի փողոցներն* անձայր:
297—300 Այլանդակ, կոշկոճ գուղձերը մռայլ
Փսփսում էին այլանդակ դավեր:
Եվ մեր սրտերից ինչ-որ մութ ու չար
Խոստանում էին քինոտ չվում վեր:
302—305 Խոռոչի նման բացված էին լայն
Պատուհանները, որ կարծես արթուն
Հսկում էին մի խայտանըկար բան:
Շեմքի մոտ ընկած էր անշունչ *կատուն*.
307—309 *Ներս մտանք: Տեսանք*՝ անկողինի *մոտ*·
Ընկած էր մի կին՝ այլանդակ *ու մերկ*։
Խոռոչի նման բացված անամոթ՝
311—312 *Իսկ կոնքերն*՝ ինչպես դիվային անոթ՝
Պատմում էին մեզ պղծումներ անհերք:
314 Ըմբռնել ներկան, օ՜ն, կարելի չէ՞ր...

317—318 *Սակայն ո՞ւր գնալ* հոգնած մտքին,
Ո՞ւր տանել հոգու ծանրությունը ծե՛ր...
322 Միմոսների պես *ցատկում ու պարում*
325—330 *Մեռած Քաղաքի* մեռած հարկի տակ
Իմ սգավորի ճրագս վառած՝
Նստել էի ես՝ *ահավոր,* մենակ:
Իսկ դուրսը — ծովն էր գառանցում մեռած՝
Խեղդելով իր մեջ ամեն հիշատակ
Ու ամեն սիրերգ՝ Աստղիկից առած:
331—378 փխ Բայց ես գիտեի, որ ապրում է Նա,
Ապրում է այնտեղ՝ ջրերի խորքում:
Թող ողջ աշխարհը դառնա վերանա —
Իրե՞ն ինչ — Նա կա՝ անմահ, անհերքում:
Եվ միշտ գեղեցիկ ու կույս կըմնա՝
Իր աստվածային, անհուն եզերքում:

Եվ մեռելների շուրջպարն էր թռչում՝
Այլանդակ, մռայլ, դիվոտ, արնաներկ:
Եվ հանկարծ, այն գոց լռության միջում
Զնգաց մի անո՜ւշ, մի անո՜ւշ սիրերգ...
— Ջրերի միջից Աստղիկն էր կանչում —
Աստղիկն՝ հեթանոս, աստվածորեն մերկ...

Ու դառնում էին մեռելներն անվերջ՝
Իրենց ահավոր պարը դարավոր...
Եվ մահաշըշունջ գառանցանքի մեջ
Ծնվում էր մի նո՜ր ու խորհրդավո՜ր,
Աստվածածարավ երգի ելևէջ,
Ու գուրգուրում էր սիրտս վիրավոր...:
380—384 Այլևս ուրախ — *հի՛շտ դեպի կռիվ։*
Եվ մեր․ սրտերում էլ չըկար փրկանք՝
Ա՜հ, թաղել էինք ամեն ինչ լրիվ.
Թե սեր, թե կարոտ, թե անուրջ, թե կյա՜նք.
Տեսանք թշնամուն: Անցնում էր ցրիվ:
388—389 Փախչում էր վախկոտ թշնամին մեր նենգ:
Եվ դառնում էին *գյուղեր — մոխրակույտ.*
I տպ, ԵԺ II 390 Օրհնությո՜ւն քեզ, Մահ, օրհնությո՜ւն քեզ, Զենք:

I տպ 399 Նայեցի հեռուն Հոն, լեռներից վա՛.
401—402 Եվ պատմում էր մեզ մրսա՛ծ, դողահա՛ր,
Իր կարոտը ծե՛ր, իր մրմունջը հին…
403—408 Արճիճի նման ծանր էր նա ու մութ:
Որպես լեռներից գահավիժած արֆա՝
Տրտնջում էր նա վիճակից անզոր
Եվ մրմնջում էր, որ խնդում չըկա:
Եվ հանկարծ թվաց մեր վազքն — անօգուտ՝
Մի մեռած ժպիտ մեռած աղջկա:
413—414 Ու թվաց թե ես սկզբի օրից
Լսել եմ ծովի մրմունջները ծեր…
417 Նրա մոտ ընկած իր արնաներկ ձին
421 Ո՞ւր էիր փախչում, վախկո՛տ անհասուն.
426 Ինչո՞ւ աշխարհին այսքան սուգ բերեց:
եժ II 426 Մեր երկիրը հին ինչո՞ւ ավերեց…
I տպ, 428—432 Սևացել է, տե՛ս, իր սև հոգու պես:
Անթաղ, անշիրիմ, նեխած կմնա՝
Սև ագռավներին — հարսանքի հանդես.
Եվ ո՞վ կըտխրի, երբ որ իմանա,
Որ դու էլ անցար, եղար մոխրագես:
I տպ, եժ II 434 Թքեցի նրա արնոտ երեսին,—
I տպ, 436—437 Հոգսս բեռ արած իր ամոթը սին:
Իսկ մերոնք, ձյունի փաթիլների տակ,
439—441 Հուր ու սրի մեջ—օրը վերջացավ,
Եվ մենք կանգ առանք լեռան կողի մոտ,
Հուր ու սրի մեջ թշնամին անցավ՝
445 Եվ մենք ետ դարձանք վայրերից մարտի՝
450 Ձմռան գիշերի մեգ—մառախուղում,
452—453 Ձյունագիշերի խավար գրկի մեջ:
Մեռելի նման անձայն, ահավոր,
459 Բայց ծալվում էին հեք ծունկերը մեր:
464 Նրան քիչ հետո ձիով կըբերեն,
466—468 Պե՛տք է բարձրանալ ու տոկալ նորեն:
Հասնել, նո՛ր քնել, հոգնա՛ծ, բեզարա՛ծ՝
Որ երազները հոգին օրորեն,
470—471 Ծեծում էր կուրծքս վայրենի ուժով,
Մերթ մթնում էին հայացքները իմ,

473 Բայց Մաքառումի Ոգուն մտերիմ՝
483 Բայց հանկարծ քամին գլորեց գետին՝
I տպ, ԽԺ II *492* հտ ....Ես չեմ մոռանա այն գյուղը երբե՛ք,
Եվ այն խնկազար վայրկյանը քինոտ,
Երբ վերջին անգամ դողաց հուսաբեկ
Իմ բանաստեղծի ձեռքս վարանոտ...
Եվ իմ լուսավո՜ր, վերամբարձ ու սեգ
Ու արեգ հոգիս դարձավ արյունոտ։

Չէ՛, չեմ մոռանա անակն այն ավեր
Եվ այն մանկական աղաղակը խոր...,
Միթե իմ հոգին չգիտե՜ր ցավել,
Միթե իմ հոգին, կույր ու վիրավոր,
Սկզբի օրից կեղծե՜լ էր, դավե՜լ—
Եվ լոկ ա՛յն պահուն հայտնվել էր նոր...

Մի գազան էի դարձել այն պահուն։
Մթնած աչքերով տեսնում էի ես
Երկու մանկական գլուխներ սիրուն
I տպ Եվ սև դեմքը մոր, որ խնդրում էր մեզ
Եվ աղերսում էր—Աստծու սիրուն—
Լինել հոգեգութ ու աստվածատես։
ԽԺ II Եվ ծեր դեմքը մոր, որ զունա՜տ այնպես,
Խնդրում էր՝ մեր սուրբ Աստծո սիրուն՝
Լինել հոգեգութ ու աստվածատես։

I տպ, ԽԺ II Ու այն եմ հիշում, որ սուրը ձեռիս,
Մեռած Քաղաքի տեսիլն հոգուս մեջ՝
Ես վրա պրծա... Եվ մի՛ հարվածից
Ընկած էր արդեն իր զավակը մեծ։
Երկրորդ զավակն է՛լ երկրորդ հարվածից
Ահաբեկված մոր ոտքի մոտ փռվեց։

Եվ, սատանայի քրքիջով համառ,
I տպ Քաշեցի դողդոջ ձեռքերից ծեր մոր.
ԽԺ II Քաշեցի ճերմակ մազերը ես մոր.
I տպ — Վերցրո՛ւ, հեք կին, վերցրու, հիմա՛ր,
ԽԺ II —Վերցրո՛ւ, պառա՛վ, վերցրո՛ւ, հիմա՛ր,—

I տպ, եժ II Ես քրքջում եմ, տե՛ս, անզուսպ, անամոթ.
I տպ Դե՛ն, դու էլ քրքջա՛, քրքջա՛ խելագար
եժ II Հե՜յ, դո՛ւ էլ քրքջա, խենդա՛ խելագար,
I տպ Քրքջա՛, ծիծաղի՛ր ու պարի՛ր դիվոտ...
եժ II Խենդա՛, ծիծաղի՛ր ու պարիր դիվոտ...

I տպ, եժ II — Թքի՛ր քո մեռած բալեքի վրա
Եվ մոխի՜ր ցանիր վարսերին քո ծեր,
I տպ Եվ օրհնա՛նք կարդա անունին նրա,
եժ II Եվ անեծք կարդա անունին նրա,
I տպ, եժ II Որ այս մեղքերին պատճառ է դարձել...
I տպ Քրքջա՛, ծիծաղի՛ր, անամո՛թ Եվա,
եժ II Քրքջա՛, ծիծաղի՛ր, միամի՜տ Եվա,—
I տպ, եժ II Չէ՞ որ դո՛ւ ես մեղքն ուսերիս բարձել...

Ու դուրս վազեցի խելագարի պես...
Ու պարում էի ես, որպես գինով,
Ուրախությունից ճչում էի ես...
Ա՜, հարբե՜լ էի մանկան արյունով...
Ահա՛ թե ինչո՜ւ են մորթում միշտ մեզ՝
Հանո՜ւյք են գնում մեր կյանքի գնով...

Մե՜նք էլ կգնենք, մենք էլ կգնե՛նք...
Արյունն անո՜ւշ է, արյունն հեշտագին...
Այլևս մենք էլ անխիղճ ենք ու նենգ,
I տպ Ամեն սեր ու գութ հեգնեց իմ հոգին
եժ II Ամե՛ն քնքշություն հեգնե՜ց մեր հոգին...
I տպ, եժ II Վամպիրների պես մե՛նք էլ կխմենք
Ձեր արյունն անուշ և ձեր կյանքն անգին...

Եվ թռչկոտում ու պարում էի ես,
Մի՛շտ աչքիս առաջ դեմքն այն կանացի
Եվ մանուկների գլուխները հեզ...
Եվ հանկարծ նորի՛ց խրճիթ գնացի...
Ընկա ծո՜վ դարձած արյունների մեջ
I տպ Եվ երկա՜ր, երկա՜ր, տղու պես լացի
եժ II Եվ երկա՜ր, երկա՜ր, մանկան պես լացի...

Գրկեցի տրնոտ ոտքերը ծեր մոր
Եվ համբուրեցի չոր ձեռքերը իր:
Ճչում էր հոգիս՝ անդա՛րձ մեղավոր,
Եվ աշխարհը ողջ թվում էր կարմիր:
I տղ Հասկացա՞ և հանկարծ, հոգով վիրավոր՝
Որ պետք է խնդա՛ կյանքում ամեն իր...
Եժ II Հասկացա հանկարծ կսկիծով մի խոր,
Որ նո՛ւյն է հսկա տառապանքը մեր

I տղ Բայց լալիս էի ու ներում ուզում...
Եժ II Եվ լալիս էի ու ներում ուզում...
I տղ, Եժ II Ներո՞ւմ... Աստված իմ, ցնդե՛լ էի ես:
Աստվա՜ծ իմ, Աստվա՜ծ, այս սև երազում
I տղ Մարդ ինչպես ապրի, ասա՛ ինձ, ի՞նչպես...
Եժ II Մարդ ի՞նչպես ապրի, որ մնա անեղծ:
I տղ Ինչո՞ւ այսքան սուգ ու մեղք ես ուզում.
Չէ՞ որ, ասում են, Դու մեծ ես ու հեզ...
Եժ II Չէ՞ որ մենք միայն ապրել ենք ուզում,
Մենք բոլո՞րս՝ որբ, անըսփոփ ու խեղճ...

I տղ, Եժ II Ի՞նչպես մոռանամ այն գյուղը ես, նե՛զ,
Եվ այն խելագար վայրկյանը քինոտ,
Երբ վերջին անգամ դողաց հուսաբեկ
Իմ բանաստեղծի ձեռքը վարանոտ —
Եվ իմ վերամբարձ, լուսավոր ու սեգ
Ու արե՞գ հոգին դարձավ արյունոտ...

Չէ՛, չե՛մ մոռանա այն տնակն ավեր
Եվ այն մանկական աղաղակը խոր:
Մի՞թե իմ հոգին չգիտեր ցավել,
I տղ Միթե իմ հոգին, կույր ու վիրավոր,
Սկզբի օրից կեղծե՞լ էր, դավե՞լ,
Եվ լոկ ա՛յն պահուն հայտնվել էր նոր...
Եժ II Մի՞թե իմ հոգու թևը լուսավոր
Չէ՞ր ձգտում թռչել դեպի վե՞ր ու վե՞ր,
Ու սիրել մարդուն, աշխարհը բոլոր,
Եվ նույնի՛սկ անշունչ քարերը սիրել...
I տղ, Եժ II Աստվա՞ծ իմ, Աստվա՞ծ.— այլանդակ ու չար՝

I տպ Էլ ի՞նչպես նայեմ ես Քո երեսին...
Էլ ինչո՞ւ են Քեզ կառուցում տաճար,
Աղոթքներ անում՝ խորամանկ ու սին...
Ասա՛, ի՞նչ անեի փրկության համար
Անդա՛րձ մեղավոր իմ կորած հոգին...

. . . .

ԽԺ II Էլ ինչո՞վ լցնեմ ես իմ սիրտը սին,
Էլ ինչպե՞ս տեսնեմ արևը պայծառ
Եվ ի՞նչպես նայեմ աստղերի լույսին:
Ասա՛, ի՞նչ անեմ, որ պարզ ու արդար
Հոգիս զրնգա ու սիրտս խոսի...

. . . .

I տպ *510* Նախամարդկային բնազդով մթին...
514—516 Հսկայի վերջին հառաչով անհուն:
Չէ՛, տարբեր չէինք մենք էլ գազանից.
Հոշոտում էինք — ու ոռնո՛ւմ, ոռնո՛ւմ...
ԽԺ II *515—516* *Չէ՛ինք տարբերվում ո՛չ մի գազանից,*
Չէինք տարբերվում և ո՛չ մի բանում:—
I տպ *518—521* Օ՛, թա՛նկ էր այնժամ մարդկային մորթին —
Այնքան զորեղ էր կամքը նրանում...
Ու կռվում էինք — անողոք ու հին,
Մարդկային վերջին կամքի օրրանում:
524—525 Այլանդակ գրկում *կորավ ամեն բան։*
Ու տիրեց *մռայլ երազը Չարի,*
528 *Դուք պատվով անցաք ձեր* փառքի *ճամփան...*
530 *Ձյունագիշերի* քրքիջների *տակ։*
562 *Տոնելով* հուռթի *Հարսնիքը Մահի՝*
581 Չկա մեզ համար այլևս *արատ,*
584 Բայց Մեհյան չըկա մեր շրջակայքում...

ԽԺ II *584* *Մենք — զոհ, մենք — դահիճ՝* մեր արնոտ *ձեռքում...*
I տպ *587—588* *Հեռուն՝* լեռներից *իջնում էր մի ուղխ,*
Հասնում էր հոգուս *կարկաչը նրա։*
591—597 *Ա՜խ, գյուղակների շուրջպարը* սիրուն՝
Դաշտերի ոսկի հեռաստանի մեջ

Ուր մի անկոչար թախիծ կա հեռուն
Եվ մի հոգեթով տրտմության վայրէջ։
Ուր Հավերժության իմաստուն ուրուն
Թևերն է փռել, նախրում է անվերջ...

Ամեն ինչ այնքան անդորր է ու կույս,
605 Արբնացնում են կյանքեր անհամար —
616 Հսկա Երազի տենչը բեռ արած...
I տպ, ԽԺ II 617 Քայլել Աստծու ու Դևի համար

Վ Ա Հ Ա Գ Ն

(էջ 37)

Գրել է 1916 թ., հավանաբար, սեպտեմբերից հետո Մոսկվայում։ Առաջին անգամ տպագրվել է Հմբ 1917 թ. № 33, էջ 660։ Զետեղվել է ԽԺ II հատորում՝ «Վահագն—Աթիլլա» ընդհանուր վերնագրի տակ, «Աթիլլայից» առաջ։ Տպագրվում է վերջինից։

Բնաբանն առնված է Հովհ. Հովհաննիսյանի (1864—1929) «Վահագնի ծնունդը» բանաստեղծությունից, որտեղ տողն այսպես է՝ «Փրկության արև Վահագնից տեսար»։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հմբ 13—16 Եվ քարշ տվեցին դիակն արնաքամ
Նետեցին քաղցած ոսմակներին կեր—
Եվ կյանքի հիմերն անգուսնգը ընկան
Եվ արնոտ միգում նարնջառում են դեռ...

Ա Թ Ի Լ Լ Ա

(էջ 38)

Գրել է 1916 թ. սեպտեմբերից հետո Մոսկվայում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ԽԺ II հատորում։ Զետեղվել է Երկերում. տպագրվում է վերջինից։

Բնաբանն առնված է ռուս սիմվոլիստ բանաստեղծ Վյաչ. Իվանովի «Кочевники красоты»—բանաստեղծությունից։

Աթթիլա—*Հոների արքա, գահակալել է մ. թ. 443—453 թթ.՝ իր մահը։ Մի քանի անգամ արշավել է Հռոմեական կայսրության վրա, գրավել տերիտորիաներ Արևելյան Կայսրությունից, պաշարել մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսը, դարձրել հարկատու։*

Վերջին արշավանքին (452 թ.) ներխուժում է նաև Արևմտյան Կայսրության սահմանները, պաշարում Հռոմը։

Աթթիլայի արշավանքները զգալիորեն արագացնում են Կայսրության քայքայումն ու կործանումը։

Տեքստում պահպանված է անվան Զ.-ի գրության ձևը։

Թեոդոս—*Հռոմեական Կայսրության արևելյան հատվածի կայսր Թեոդոս II-ն է. գահակալել է մ. թ. 408—450 թթ.։ Ռազմական ուժերով թույլ էր և մի քանի անգամ ստիպված է եղել ստորացուցիչ պայմաններով հաշտություն խնդրել Աթթիլայից. 448 թ. մարդիկ է ուղարկել հոների երկիր՝ Աթթիլային սպանելու հանձնարարությամբ։*

Նեռ *(Հռոմեական Ներոն կայսեր անունից)—Ըստ քրիստոնեական առասպելի՝ ապստամբ մեկը Քրիստոսի դեմ, որ աշխարհի վերջից անմիջապես առաջ պետք է որ մեծ չարիքներ պատճառի աշխարհին, բայց և պարտվի Քրիստոսից, որից հետո աշխարհը պետք է կործանվի։*

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՐԱԶ

(էջ 42)

Սկսել է գրել 1917 թ. դեկտեմբերին Երզրումում, ավարտել է 1918 թ. փետրվարին Թիֆլիսում։

Առաջին անգամ տպագրվել է ԵԺ II *հատորում։ Տպագրվում է նույնից։*

Բնաբանն առնված է Աթ. Խնկոյանի (Խնկո-Ապեր—1870—1935) «Գյուղացին և արջը» չափածո հեքիաթից։

Սաղամանդրա *(սաղամանդր կամ սալամանդր)—Սրա լերկ մորթը արտադրում է կիզիչ հյութ. հավանաբար, դրա համար էլ հնում հյուսվել է առասպել, թե իբր միակ կենդանին է, որին չի կարող վնասել կրակը։ Զ.-ն ակնարկում է այդ առասպելը։*

Օ՜ Իսաճոկյան եղբայր Ավետիք... Աբալ Աչաճեր չեն պակսիլ կյանքից — *Խոսքը վերաբերում է բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյա-*

նին (1875—1957) և նրա «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմին, որ «Գեղարվեստում» (1909 թ. № 3) տպագրվել է «Աբուլ Ալա Մահարի» վերնագրով։

Թորգոմյան ոդիս—*Թորգոմը Աստվածաշնչի ավանդությամբ Նոյի որդու՝ Հաբեթի թոռան թոռն էր, ըստ Մ. Խորենացու՝ հայերի նախահայր Հայկի հայրը։ Գործածվում է ծագումով հայ իմաստով։*

ՀԱՏՎԱԾ

(էջ 67)

Գրել է 1918 թ., հավանաբար, ձմռան ամիսներին, Թիֆլիսում։ Տպագրվել է ԵԺ II *հատորում, տպագրվում է նույնից։*

Ս Ո Մ Ա

(էջ 71)

Գրել է 1918 թ. հունիս-հուլիս ամիսներին, Հյուսիսային Կովկասում։ Առաջին անգամ տպագրվել է առանձին գրքույկով՝ «Սոմա», 1918 թ. Թիֆլիս, որտեղ թվագրված է 1918 թ. հունիս-հուլիս, Ցարիցին։

Զետեղվել է ԵԺ II *հատորում,* ԺԳ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ԳԱԹ ՁՖ պահպանվում է մեկ ինքնագիր, թվագրված՝ 1918 թ. դեկտ. 7—8, Թիֆլիս։

Բացի ԺԳ և Երկերից, նախորդ հրատարակություններում և ինքնագրում վերնագրին կից կա՝ («Նոր վեդյան պոեմ») և ապա բնաբան՝ «Սոմա՛, դու վերջին ազատություն»... Ռիգ—Վեդա:

Վեդեր *(վեդա—բառացի՝ գիտություն, առավելապես սուրբ գիտություն)—Գրական հուշարձաններ են՝ ստեղծված բուդդայության ձևավորումից առաջ, ավելի վաղ, քան մ. թ. ա. VI դարը և արտացոլում են հնդիկների կրոնական պաշտամունքները։*

«Վեդերը» չորս մասից են՝ «Ռիգվեդա» կամ հիմների վեդա, «Սամավեդա» կամ երգերի վեդա, «Յաջուրվեդա» կամ զոհաբերության ասույթների վեդա և «Աթխարվավեդա» կամ քրմերի աղոթքների ու անեծքների վեդա։

«Ռիգվեդայում», որից և առնված է պոեմի բնաբանը, Սոմային նվիրված են հարյուրավոր հիմներ. դրանց մեջ նրա՛ն վերագրը-

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԻՆՔՆ, I տպ *2* Խելագար Քուրմը որպես —

ԻՆՔՆ *3* Սիրտս *տվել եմ* Քեզի,

I տպ *3* *Կյանքս տվել եմ* Քեզի

ԻՆՔՆ, I տպ *4* Ու *երգում եմ քեզ։*

27 *Ու կյանքս տվի,* ջերմ *ու սրտաբաց,*

32 հետ *տեքստի 45—56 տողերը*

ԻՆՔՆ *45—48* Օ, սրբազան հա՜րս դու Ազատության
Դու—Ազատությո՜ւն...
Դու—վերջի՜ն ցնորք վերջին Քաղցրության,
Դու—թախիծ ու թույն...

I տպ *45—48* Սո՛մա, օ, Սո՛մա, դո՛ւ ես հավիտյան
Սփոփում մարդուն —
Սրբազան ցնո՜րք դու ազատության
Դու, թախիծ ու թույն.—

ԻՆՔՆ, I տպ *49—56* *չկան*

69—70 *Ծփո՛ւմ ես* պետ՛ *մարդկանց սրտերում,*
Ու, չա՜ր աշխարհում Հրդեհ ես վառել...

ԻՆՔՆ, I տպ; ԵԺ II *73* *...Վառել ենք* անտ *աշխարհը նորից,*

ԻՆՔՆ, I տպ *74* *Ուխտի էնք* եղել *խե՜նթ ու խելագար,—*

ԻՆՔՆ *81* Հրենվի՛ր *մեր սրտում, ծփա՛ արնաքամ,*

84 Սերմրվել է *դա՛ր ու դարեր.*

ԻՆՔՆ, I տպ *100* *Գինի՛դ է այն, որ* մարդն *իր հետ վար է տարել...*

ԻՆՔՆ *103* *Դո՛ւրս է* հոսում *գերեզմանից,*

I տպ *119* *Այն ամենը, ի՛նչ որ* կա

ԻՆՔՆ, I տպ *121* *Ու* կրակը՝ թեժ՝ զարկե՜լ է սարին,

130—131 Տիեզերքի *աղջամուղջում*
Ոսկեհրթիռ ու Հրավեր...

138—139 Հրդեհի մեջ ԻՆՔդ եկար
Զարդարելու Կիրակին...

144—145 *Հե՜յ, Հեռավո՜ր ու* մոտավոր *ընկերնե՜ր ու եղբայրներ.*

Ձե՜զ ենք կանչում — դուք չե՞ք լսում — *զվարթ ու սեգ*
148 հտ Դուք չե՞ք տեսնում... Նա՛ է մեր մեջ՝
հրամարմին ու հրակ...
Մազերը բոց թափել է վար,
շուրջը կարոտ ու կրակ...

Եկե՛ք, եկե՛ք, պարը մտեք
ամբոխներով անհագին
Ու սրտերիս արյունը սեգ
ողջակիզենք կրակին...

Ով որ եկավ — պիտի վառվի
նրա կյանքը մինչև տակ,
Պիտի վառվի սիրտը նրա,
որ նոր դառնա ու կրակ։

Կաթ-կաթ պիտի գետին ծորա
կարմիր արյունը նրա
Որ Հրդեհը մեր չըմարի
աշխարհի վրա...

Որ Հրդեհը երկի՛նք հասնի,
անհաղթաշունչ ծավալվի —
Որ խելագար աշխարհը քար
անէանա ու հալվի... .
161 Կյանքը վերանա,
Ինքն 165—169 Կյանքի դեմ լինենք
Մի հրե լեզու,
Որ մարմին շինենք
Խոսքը Աստծու...
I տպ 165—169 Կյանքը թող մնա՛
Մի հրե լեզու,
Որ մարմին դառնա
Խոսքը Աստծու...
Ինքն, I տպ 177—178 Ու կրակը, թեժ, զարկել է սարին,
Դարձել է արուն՝ զոհ է սրբազան,—
182 ...*Թվում է հիմա կյանքը իմ հոգուն մի հրե տեսիլ*

ԱՄԲՈԽՆԵՐԸ ԽԵԼԱԳԱՐՎԱԾ

(էջ 80)

Գրել է 1918 թ., հավանաբար, հուլիսից հետո Հյուսիսային Կովկասում։

Առաջին անգամ տպագրվել է առանձին գրքով՝ 1919 թ. Թիֆլիսում։

Զետեղվել է ԵԺ II *հատորում,* ԺԳ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ 14 *Ու արնավառ փայլ էր* սփռում *դաշտի վրա։*

21 *Արևի տակ իրիկնային, իրիկնային* տենդով *վառված՝*

I, ԵԺ II 52 նա Ու երկնահույզ գմբեթների ոսկի խաչերը

Հրագույն

Հետըզհետե մարում էին իրիկնային լուրթ երկրնքում:

I տպ 59—60 *Իսկ քաղաքից դեպի հարավ՝* գուղձերի մոտ

քանդած հողի՝

Ծխում էր հսկայական կայարանը երկաթուղու:

I տպ, ԵԺ II 65 Ցցված էր *նա, կայարանը, հսկա ու հաղթ, նրանց*

առաջ։—

I տպ 77—78 Փչում էր մեղմ, մարմանդ մի հով՝ բարակ

սուրում էր հարավէն,—

Գնո՞ւմ էին, կռվո՞վ, երգո՞վ, որ կայարանը *գրավեն...*

87—96 տխ Ու քիչ մոտիկ կայարանին՝ խաչաձևած երկայնքն ուղու՝

Դաշտի վրա ձգված կային երկայն շերտեր քանդած հողի:—

Թշնամին էր պահվել այնտեղ, ուր հողը բաց, խոնավ

էր դեռ՝

Փորել էր նա դեմը, այնտեղ երկայնաձիգ խրամատներ:

Փորել էր չերմ կուրծքը հողի, հողի սրտում դարան մտած՝

Կրակում էր գաղտագողի, նենգ ձեռքերով արյունոտած:

Փորել էր և իրա առաջ հող էր դարսել, ու ցեխ, ու քար —

Բայց ո՞չ մի դիրք հողում փորած չի՛ պաշտպանի

մարդուն երկար...

Կռվում էին՝— մոտենալով, մոտենալով հե՛տզհետե:

Պայթում էին զրնգալով հրանոթները երկաթե...

Ո՛րգ էր կարծես կռիվը այդ, որ գնգում էր մայրամուտում.
Նայես՝ թըռա՞վ մի հրանոթ ու թունդ պայթեց խրամատում…

ԽԺ II, ԺԳ 90 *Ու մատներով արյունամած դեմը փռված դաշտն էր փորում։*

I տպ 117 *Արյունաքամ մա՛յր է մտնում* անտ այստեղ տուեք հիհ.
174 *Գիշերի մեջ վառել են,* ոռ ամբողջ աշխարհը խմանա…
179 *Ու կրակը այդ կարմրակեզ,* որ ֆիշ հետո պիտի մարի —
195—196 *Ու աչքերը արյունամած* անդարձ *հառած կարմիր կետին՝*
Մութ տագնապով անդարձ վառված՝ *սպասում են տասվոտին…*
214 փիս խավարը, ո՛ր դաշտի վրա մի շղարշ է դառնում մութ։
Օրորվում է առավոտի նովին տված շղարշը այդ,
Որ հուշ դարձած ցնդի պիտի, երբ բոցնկի մի ճառագայթ։
236 *Կարմիր վառվեց արևը* հուր, *որպես կովի ազդանշան։*

ՆԱՅԻՐԻ ԵՐԿՐԻՑ

(էջ 95)

Գրել է 1920 թ. ապրիլ-մայիսին Երևանում։ Առաջին անգամ «Դեպի ապագան» և «Բրոնզե Թևերը կարմիր գալիքի» պոեմների հետ միասին տպագրվել է առանձին գրքույկով՝ «Բոլորին, բոլորին, բոլորին» (Երեք ռադիոպոեմ) 1920 թ., Երևան, որտեղ պոեմները թվագրված են <1>920, III-VI, Երևան։

Ձեռնղվել է ԽԺ II *հատորում։ Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ 27 Խմբերի նման *քաղցած գայլերի*
33 *Անցած ու գալիք* ու նոր *օրերի*
80 Մի ողջույն — սյնման *առնական, արի*

ԴԵՊԻ ԱՊԱԳԱՆ

(էջ 100)

Գրել է 1920 թ. մայիսին Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է «Բոլորին, բոլորին, բոլորին» գրքույկում։

Ձեռնղվել է ԽԺ II *հատորում,* ԺԳ *և* Երկերում: *Տպագրվում է*

ԲՐՈՆԶԵ ԹԵՎԵՐԸ ԿԱՐՄԻՐ ԳԱԼԻՔԻ

(էջ 103)

Գրել է 1920 թ. մայիսին Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է «Բոլորին, բոլորին, բոլորին» գրքույկում։

Ջնջվել է ԵԺ II *հատորում,* ԺՊ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ, ԵԺ II *49 Տագնապի* մասին *հուսահատական*

67—71 չկան

ԵՐԳ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

(էջ 107)

Գրել է 1920 թ. Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է պոեմի III գլուխը՝ «Հատված պոեմից» (Ժողովրդի համար) խորագրով՝ 1921 թ. «Կեցցե մայիսի մեկը» միօրյա թերթում։ Ամբողջովին առաջին անգամ տպագրվել է ԵԺ II *հատորում։*

Ջնջվել է ԺՊ *և* Երկերում*։ Տպագրվում է վերջինից։*

...հայտնվեց մի մուժիկ—*Խոսքը Ռուսաստանի 1667—1671 թթ. գյուղացիական ապստամբության առաջնորդ Ստ. Ռազինի մասին է, Դոնի կոզակ, որ քառատվել է 1671 թ. հունիսի 6-ին Մոսկվայում։*

...մի նոր մուժիկ երևաց — *Խոսքը Ռուսաստանի XVIII դարի գյուղացիական ապստամբության առաջնորդ Եմ. Պուգաչովի մասին է, որը Եկատերինա II-ի հրամանով գլխատվել է 1775 թ. հունվարի 10-ին Մոսկվայում։*

Ու պայքարի ելան մեծ — *Ակնարկվում է 1905—1907 թթ. ռուսական առաջին հեղափոխությունը։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵԺ II *վերնագրին կից՝ (Ագիտ-պոեմ ժողովրդի համար)*

8 Ու իշխում էր սանձարձակ, որպես թաթար *թշնամի։*

18 Որ երկրի կեսը հաճախ մերկ, անխոսպան *էր մնում —*

46 Ընտեղ օղի պիտի *խմեք՝ ինչքան կուզեք, ինչքան կա,*

ՌՄՄ *183 Շչակները ճչացին աշխատանքի մասին նոր,*

ԿՄՄ, ՆԺ II 188 Զղջում բանվոր էր արդեն սանդղների գյուղացին
ՆԺ II 201 Որ ափսոսում են միայն, որ աշխարհը չկերան։
ԿՄՄ 206—208 Սակայն բանակը մյուս, հազարանուն, բյուրավոր —
Աշխատավոր խմբերի բանակն է էն անսասան,
Նրանց որ հաղթ՝ բազուկներ ու մկաններ ունեն հուր
210—213 չկան
214 Նրանց, որ հողն են փորում, հերկում են կուրծքը հողի.
218—219 Նրանց, որ ուժն են կյանքի, կյանքի բազուկն ստեղծող.
Որ շինել են, ինչ որ կա, ու եղել է և կլինի,—
221 Ինչ որ նրանք են շինել — պետք է նրանցը լինի.
223—224 Ու երկաթի անողոք դղրդյունով ահարկու
Շղթաները մի գիշեր ահագղորդ ճչացին,
226 Ու տարածվեց ամրակուռ քաղաքներից հեռավոր
230 Ու միացան, ամրացան նրանց շարքերն ամրակուռ,
231—232 Ճնշվածների բյուրավոր բազմություններ կազմեցին,
Կամաց-կամաց հասկացան, որ հաղթության համար նոր
235 Երբ պատերազմ էր հեռու սահմաններում նրանց լեռ,
237 Ու վառեցին տհավոր փոքրիկներ հրեղեն
ԿՄՄ, ՆԺ II 240 Սակայն չօգնեց բանվորին սանդղների գյուղացին,
ԿՄՄ 243 Ռոռխների թրերից տապալվեցին ու կորան,
ՆԺ II 243 Կոզակների թրերից տապալվեցին ու կորան,
252 Ջավակներին իր դաժան թշնամու դեմ ուղարկեց։
274 Չհամբերեց էլ զինվոր — զորքը՝ ելավ ցարի դեմ,
293 Որ եռ խլեն կարգը նոր ու հաստատեն երգը հին։
307 Չե՞ն տա թշվառ մուժիկի հողը նորից ավարի.
312 — Փա՞ռք բանակին նրանց կուռ, նրանց կամքին են հուռ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՌԱԴԻՈ
(էջ 119)

Սկսել է գրել 1921 թ. Երևանում, ավարտել է նույն թվի հուլիսից հետո Մոսկվայում։

Առաջին անգամ տպագրվել է ՆԺ II հատորում. զետեղվել է ԺԳ և Երկերում։ Տպագրվում է վերջինից։

Մեմֆիս — Եգիպտական հնագույն քաղաք, որի հրաշագեղության մասին պատմվել է սերնդից-սերունդ։

Թեբե — Հնագույն քաղաք՝ յոթնադռնյան Բիովթիայում, հարյուրադռնյան Եգիպտոսում։

ԷԺ II 76 Սպասում ենք ձեզ տանեց ան

Ա Մ Ե Ն Ա Պ Ո Ե Մ

(էջ 124)

Սկսել է գրել 1920 թ. մարտին Երևանում, ավարտել՝ 1921 թ. դեկտեմբերին Մոսկվայում։

Առաջին անգամ տպագրվել է ԷԺ II *հատորում. զետեղվել է ԺՓ և* Երկերում. *տպագրվում է վերջինից։*

Աստաֆյան — *Ներկայիս Աբովյան փողոցը Աստաֆյան էր կոչվում 1863 թվականից։*

Ինչպես նա, որ գնաց Հռոմ — *Ակնարկում է քրիստոնեական ավանդության Պետրոս առաքյալին, որ ինքնակամ Հռոմ է գնացել գլխիվայր խաչվելու համար։*

Անդրանիկ փաշա — *Օզանյան (1866—1927) — Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին հայ կամավորական գնդերի հրամանատար, թուրքական բռնապետության դեմ մղված հայ ազատագրական պայքարի հերոս։*

Համազասպ — *Դաշնակցական զինվորական գործիչ, խմբապետ։*

Կարպատները առան — *Ակնարկում է ռուսական բանակի հարավ-արևմտյան ճակատի Կարպատյան հարձակումը 1915 թ. հունվար-ապրիլ ամիսներին. դրանով պետք է ջախջախվեր և պատերազմից դուրս գար Ավստրո-Հունգարիան. հարձակումը սակայն մատնըվում է անհաջողության։*

Ռեյմսի տաճարն այրեցին — *Ակնարկում է գերմանական հրետանաձգությունից Ռեյմսի (Ֆրանսիայի Մառնա դեպարտամենտ) Աստվածամոր տաճարի ավերումը առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին։*

Գնդապետ Գալիֆե — *Փարիզի կոմունարների դահիճներից։*

Պեր-Լաշեզ — *Գերեզմանոց Փարիզում, որտեղ կոմունարները մղել են վերջին մարտերը. այստեղ է գտնվում Կոմունարների պատը։*

Եռագույն դրոշ — *Դաշնակցական կառավարության դրոշը։*

Զրահապատը խանդոտ առաջին — *Ակնարկվում են «Վարդան Զորավար» զրահապատը, Մայիսյան ապստամբության դեպքերը 1920 թ. Ալեքպոլում:*

«Տիտանիկ» — *Ֆրանսիական նավ՝ ժամանակին ամենամեծը, որ խորտակվել է Ատլանտյան օվկիանոսում:*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽԺ II *3 տողն առնված է փակագծերի մեջ*

8—10 Միայն նա — և ո՛չ մի ուրիշ ·
Կարապետ,
Մարտիրոս,
Մարկոս —
Նրանք, որ
Հիվանդ,
Հուսահատ
Թափառում են փողոցից-փողոց...
Ինչո՞ւ
Չպիտի
Երգեն
էն բոլոր
Խմբերը
Հոգնած,
Որ ծծում են քրտինքը խոնավ
Օրերի,
Մշուշի,
Մուժի —
Որ փախել են,
Եկել են մի օր —
Թիֆլիսից,
Բաղդադից,
Մուշից:

13—14 Գալարվում են,
Ծեծվում,
Գրաստվում —
Ու կորչում աշխարհի փոշում:

19—23 Եվ դուք չգիտե՞ք
Միթե,
Որ ամեն մի զրաստ
Գարո,
Կամ ուրիշ մի
Թաթոս,
Մարգար,
Կամ Եղո, կամ համալ
Սեթո —
Իր խոնավ թոքերում ունի
Բյո՞ւր Տերյան,
Ու Վերլեն,
Ու Պո...
Եվ
Մի՞թե
Դուք
Չգիտե՞ք,
Որ ամեն մի անհայտ
Մարգար,
Որ մեջքով թրիք է կրում —
Հազա՜ր
Պոեմներ
Ունի —
Իր խոնավ, մգլած թոքերում:
26 *տողն առնված է փակագծերի մեջ*
30—32 (Չկարծեք, որ չնչին մի
«Կայեն»,
«Լիր-Արֆա»,
«Ֆաուստ» մի համար.—
— Նրանք
Ժամանակ
Չունեն
Այդպիսի երգերի համար...)
50—52 Կիրակո՜ս,
Բարսա՜մ,
Բարթո՜ւղ...
. . . . .

55 — *Թող բոլո՛րը,* բոլո՛րը *երգեն։*
59 փխ *Միայն նա.*—
Հովակիմը,
Կարոն,
Սողոմոնը,
Մարգարը,
Կամ մի
Բիթլիսցի
Վանեցի
Պողոս —
65 *Ռա՛շտ, Պետրոգրա՛դ,* Բիթլի՛ս...
69 Բիթլիսից — *Մարսել — Երևան* —
74 *Մինչև* Մուշ *իր ձեռքը պարզած* —
76 — *Բարի լո՛ւյս,*
Կարապե՛տ,
Պողո՛ս...
85—92 *Փողոցի մեջտեղով,*
Դանդաղ,
Բեռի *տակ ծանր կքած*
Անցնում է մի մուշա —
Պողոս։
Նստել է, ծանր, մեջքին
Բեռը: Հրում է նրան:
Նվում է ուղեղը մեջքի,
Ասում է. գնա՛; գնա՛:
97—98 Անցնում է —
Ծանր,
Դանդաղ:
Բեռը նրում է —
— *Գնա՛։*
109—110 — *Հանկարծ*
Մշակի
Ճակատից —
(*Տոթ էր.* բեռն *ասում էր.*—գնա՛)—
123—124 *Նրանք,*
Որ չկան,
Մեռան —
Խեղճ,

Անիմաստ,
Անզեն...
125 Ծլան, սանեցին հանկարծ
134 Մի դրոշ արնաքամ ուսին —
150—159 չկան
185 Որ աշխարհը — փոշոտ մի փողոց, —
205 Էդ շոգին էլ ո՞վ կլինի —
298—299 Անտուն խեղճերի բյուրավոր խմբեր...
Խեղճ —
Կռում էին,
Ու կոփում
Ռումբեր, —
301 Խեղճ —
Կռում էին,
Ու կոփում
Ռումբեր —
304 Եվ ո՞վքեր էին
Նրանք.
— Կիսամեռ
388 Իսկ
Այնտեղ,
Կիսամեռ ընկած —
399—400 Ճերմակ
Դարավոր
Միրքին...
Դարավոր աչքերի առաջ
408 Իսկ նրանք —
Գիտե՞ք —
Կունենա՞ն...
414 Մի փոքրի՜կ-փոքրի՜կ քամի...
430 Մեռնում էր մի նիվանդ աղա..
434—435 Որ Պողոսը
Գնաց
Կամավոր...
Պողոսը
Դարձավ
«Ջանբեզա՛ր»...
455 Դարերի մեջ մխված վաղուց՝

465—466 Ցնացել էր արնոտ *ռազմադաշտ*
Պողոսը—անճարը չանբեզար:
470 *Նայիրի* նանճարեղ *որդին*...
476 *Կամ* Պողոսը—«ղարիբ մշեցի» —
486—494 *չկան*
495—498 Իսկ այնտեղ —
Դեմ առ դեմ *կեցած* —
Վիթխարի, *անհավոր կռվում* —
Արնաքամ զարնըվում էին —
Պողոսը,
Յուսուֆը,
Լա-Օ-ն:—
506 Բաղդադից *մինչև* Լիոն —
508 *Մի հրեշ՝ անունը* Միլիոն...
510 *Գալիս էր* —
Մոսկովից *դեղին*...
520 Անցնում էր *հաղթական երգով*...
523 *Արնաքամ* կռվում էին —
527 Արնաճոս *կռիվն այդ ահեղ*
529—530 Բայց Իվանը
Հանկարծ
Բղավեց.
— Կանգնեցե՛ք...
— *Կանգնեցե՛ք*...
— *Կանգնեցե՛ք*...
530—538 փխ Ասավ — ու դարձավ իրա
Ստեպները անծայր ու լեն...
Ու վառեց
Դաշտերի
Վրա —
Մրրիկներ ահեղ, հրեղեն...
539—541 Պարզեց —
Դրոշներ կարմիր,
Կանչեց —
Աշխուժով հրձիգ.
— *Բանվորներ* ամբողջ *երկրի* —
543—544 *Վառեց* նրա *կանչն ամբողջ*
Աշխարհը, ինչպես մի

Հրդեհ.
551—554 *չկան*
564 Շառժվեց —
Որպես չար բաղե —
581 *Նորից*
Տանարներն *հնամյա*
584 Գողոսը
Քաջ ջանբեզար:
644—653 Դարերի
Մշուշից
Ելած —
Հիմա Գողոսը Մշեցի —
Կրում է — նո՞ր մի երազ՝
Վիթխարի,
Անսահման,
Անծիր...
Կանգնել է —
Ճամփերի մեջտեղում,
Ու սրտում — երկաթե մի երգ՝
Աշխարհի
Խնդությամբ
Անհուն —
Նայում է դեպի Արևելք...
. . . .
656 *Լսո՞ւմ* ես
661 *Հիշո՞ւմ* ես —
663 *Հիշո՞ւմ* ես՝
665 հա Ջրերի վրա — վիթխարի մի տուն.
686 *Ուզո՞ւմ ես*՝
Բանեմ հոգիդ հաշմանդամ —
695 *Ծինվում է*
Գալիքը
Հիմա —
713—714 *Այս* տողերս — *քո կա՛մքը երգեց*,—
Այս տողերս — *դո՛ւ երգեցիր*։

ՉԱՐԵՆՑ-ՆԱՄԵ

(էջ 151)

Գրել է 1922 թ. հունվարի սկզբին Մոսկվայում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ԵԺ II *հատորում՝ հետևյալ բնաբանով* —«Москва, Москва, ты Меккой мне, Москва, а Кремль твой — сладость черная Каабы»—А. Кусиков «Искандар Намэ».
Զետեղվել է Երկերում. *տպագրվում է վերջինից։*

Շահ-Նամեն բանաստեղծ Չարենցի — *Ակնարկում է իր կյանքի դրվագները Արևելքի մեծ բանաստեղծ Աբուլ-Կասիմ Ֆիրդուսու (932—975) օրինակով հաջորդաբար հյուսելու մտադրությունը։ «Շահ-Նամեում» հաջորդաբար տրվում են Իրանի թագավորների կյանքն ու գործը։*

Ես ծնվել եմ Մակու քաղաքում — *Բանաստեղծը ծնվել է Կարսում. Մակուն նրա ծնողների ծննդավայրն է, որտեղից,—ինչպես վկայում է բանաստեղծի ավագ եղբայրը՝ Սերոբ Սողոմոնյանը,— 1883 թ. փոխադրվել են Էրզրում, և ապա՝ 1885 թ. հայկական կոտորածներից հետո, 1886 թ. մարտից հաստատվել Կարսում։*

Ես տեսնում եմ մորս — *Թեկղե կամ Թեկլի Սողոմոնյան. մակուեցի Ավետիք Միրզա-Սուլթանյանի դուստրը. վախճանվել է 1932 թ. ապրիլի 21-ին Մայկոպում։*

Ահա հայրս... — *Աբգար Սողոմոնյան (Աբգար աղա). Կարսում զբաղվել է գորգերի վաճառքով. վախճանվել է 1919 թ. Մայկոպում։ Սերոբ Սողոմոնյանի վկայությամբ Չ.-ն գրաճանաչություն է սովորել հորից, որ իմացել է նաև պարսկերեն։*

Օրմուզդ *(Արամազդ)* — *Զրադաշտական կրոնում լույսի և բարու աստվածություն։*

Դեռ եղել էր պապիս ժամանակ — *Բանաստեղծի պապը՝ Սողոմոնը, որի անունից և գերդաստանի ազգանունը,—ապրել է Մակուում, որպես գանձապահ ծառայել Մակուի խանի մոտ. պարսիկները նրան անվանել են Սուլեյման-բեկ։ Վախճանվել է Մակուում 1888 թ. կամ դրանից մի երկու տարի առաջ։*

Ինձ մի օր վարժարան տարավ — *Չ.-ն սկզբում սովորել է Կարսի քաղաքային ռուսական դպրոցում, ապա 1907 թ. փոխադրվել է*

Կարսի ռեալական դպրոցը, որտեղ,— ինչպես վկայում է բանաստեղծի դասընկեր Աշոտ Փալանչյանը՝ «Հայոց լեզվի դասավանդումը դրված էր լավ հիմքերի վրա» («Հիշողություններ Եղիշե Չարենցի մասին», Հայպետհրատ, Երևան, 1961, էջ 46)։

Աստղիկ — *Խոսքը բանաստեղծի սիրած աղջկա՝ Աստղիկ Ղոնդախչյանի մասին է։*

«Երեք երգ» — *Ակնարկում է իր առաջին գրքույկը՝ «Երեք երգ տխրադալուկ աղջկան» (1914 թ., Կարս), որ նվիրված էր Աստղիկ Ղոնդախչյանին։*

Տասնըհինգ թվի վերջին — *Որպես Հայկական VII կամավորական բանակի զինվոր Չ.-ն մեկնում է ռուս-տաճկական ռազմաճակատ։*

Վարդան, Ռուբեն — *1915 թ. Վանի պաշտպանության կազմակերպիչներից։*

«Պրոգրես» տպարանը Թիֆլիսում... — *Ակնարկում է «Դանթեական առասպելի» տպագրությունը 1916 թ. ամռանը։*

Տասնըհինգ թվին, երբ եկա, հասա Մոսկով — *Չ.-ն առաջին անգամ Մոսկվայում է եղել 1916 թ. սեպտեմբերին և հայրենիք վերադարձել 1917 թ. ապրիլին։*

Կարինե Քոթանճյան — *Բանաստեղծի սիրած աղջիկը, որ այդ ժամանակ գտնվում էր Մոսկվայում։*

«Ծիածանը»... — *Ակնարկում է իր բանաստեղծությունների գիրքը՝ տպագրված 1917 թ. Մոսկվայում։*

Իրիկուն: Վերադարձ: Առավոտ — *Չ.-ի «Ողջակիզվող կրակ»-ի ենթաշարքերն են՝ գրված 1918—1920 թթ.։*

Սո՛մա — *Ակնարկվում է բանաստեղծի նույնանուն պոեմը՝ գրված 1918 թ.։*

Լյուսի Թառայան — *Չ.-ն հանդիպել է նրան 1919 թ. ամիսներին Կարսում։*

Այստեղ էր — 19 թվին... Կայարան Տիխորեցկ — *Ակնարկվում են այն իրադարձությունները, որոնք բանաստեղծը նկատի է ունեցել*

«Ամբոխները խելագարված» պոեմը գրելիս՝ 1918 թ. ամառ։

Խմիչքը վեդյան — *Տես Սոմա (Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու I, ԳԱ հրատ., Երևան, էջ 359)։*

Տասներինը թվի վերջերին — *Չ.-ն եղել է Կարսում։*

Դրո — *(Դրաստամատ Կանայան)* — *Դաշնակցական գործիչ։*

Երբ մի լուրջ քննադատ... — *Նիկոլ Աղբալյանն է (1873—1947)* — *գրականագետ-հրապարակախոս, դաշնակցական գործիչ։*

Երևան: Քսան թվական — *Չ.-ն Կարսից եկել է Երևան 1920 թ. փետրվարին։*

Թավաքալը — *Մնացական Թավաքալյանն է. մասնակցել է 1920 թ. մայիսյան ցույցի կազմակերպմանը Երևանում։*

Մուսայելը — *Ս. Մուսայելյանն է (1882—1920). բոլշևիկ, Հայաստանի հեղափոխական շարժման գործիչներից. Մայիսյան ապստամբության օրերին Ալեքսանդրապոլի (Լենինական) հեղափոխական ուժերի հրամանատար։*

Սարուխանը — *Հ. Սարուխանյանն է (1882—1920). բոլշևիկ, Հայաստանի հեղափոխական շարժման գործիչներից. Մայիսյան ապստամբության օրերին գլխավորել է Նոր Բայազետի (Կամոյի) շրջանի հեղափոխական ելույթները։*

Ավիսը — *Ավիս Նուրիջանյանն է (1896—1937). բոլշևիկ, Հայաստանի հեղափոխական շարժման գործիչ։*

Երևան: Մեկ մայիսի — *1920 թվականի մայիսի 1-ը Երևանում վեր է ածվում ցույցի. տեղի են ունենում միտինգներ, ելույթ են ունենում բոլշևիկները (Ս. Ալավերդյան և ուրիշներ)։*

— Ես եղա... առաջին Նայիրյան իսկական Կարմիր բանակում — *1921 թ. փետրվարյան ապստամբության օրերին (փետրվարի 18-ից) Չ.-ն կռվել է Ղամարլուի (Արտաշատ) ռազմաճակատում։*

Երբ տուն դարձանք բանակից — *Կարմիր զորքերի հետ միասին Երևան է դառնում 1921 թ. ապրիլի 3-ին։*

Սպասում էր ինձ արդեն Նայիրյան... երկրային մի կին.— *Արդեն հանդիպել էր և, վերադառնալով, 1921 թ. մայիսին ամուսնանում է Արփենիկ Տեր-Աստվածատրյանի հետ։*

Ես հիմա ապրում եմ Մոսկվայում — Չ.-ն Երևանից Մոսկվա է մեկնում 1921 թ. հունիսի վերջերին։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽԺ II 466 Երբ Նիկոլ Աղբալյանը մի օր
496—498 Ով որ կա—թող կոչնակ զարնի,
Սուր ճչա, խնդասիրտ բոռա՛:
511 Թող հոգիս նավե՛տ խնամե

ՄԱՃԿԱԼ ՍԱՔՈՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

(էջ 177)

Գրել է 1924 թ. հուլիսի 16—17-ին Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ՆԱ 1924 թ. № 7։ Նույն օրերին կրճատումներով տպագրվել է որպես պլակատ պատերազմի դեմ, ապա լրիվ առանձին գրքույկով՝ «Նոր ակոսի» գրադարան սերիայով և հետևյալ ծանոթությամբ. «Սույն ագիտպոեմը գրված է հատկապես իմպերիալիստական պատերազմի տասնամյակի առթիվ տարվող կոմպանիայի համար»։

Զետեղվել է ԺԳ և Երկերում։ Տպագրվում է վերջինից։

Սեպուհ եկավ իրա զորքով — Խոսքը վերաբերում է խմբապետ Սեպուհին, որը Գյումրի՝ Ալեքսանդրապոլ է հասել 1920 թ. մայիսի 14-ին և ճնշել Մայիսյան ապստամբությունը։

Բռանճվոյի պոեզը մեծ — Ակնարկվում է «Վարդան Զորավար» զրահապատը։

«Մաճկալ» — գյուղացիական օրաթերթ. տպագրվել է Երևանում 1922—1931 թթ.։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՆԱ, I տպ 1 Քեզ համար եմ պատմում, գեղջո՛ւկ,
5 Ռանչպա՛ր, ուշով լսի հմի,
7 Աղի համար գնաց կռիվ,
9 Ու թե ընչե՞ր տեսավ Սաքոն
12 Դեմ է հմի պատերազմին։
15 Գեղի ծերին ուներ մե տուն,
22—23 Մե չոր հաց էր իրան մնում,

Էդ շոր հացն էլ թե չծլեր —
31 Ո՞նց իմանար մանկալ Սաքոն —
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 36 Էդ նեմեցին ու գերմանուն։
ՆԱ, I տպ 38 Որ գիրը եկավ մե օր,
42 Ու հարուստը էքա կռիվ,
ԺՊ Ու հարուստը էրթա կռիվ,
ՆԱ, I տպ 62 Որ մեզ չունի գերմանը նե՛չ,
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 63 Որ զանգինն է խեղդում իրան
ՆԱ, I տպ 69 Որ ընդոնք են կռիվ քցել,
73 Որ գերմանու խեղճն էլ հմի
82 Միկուն նստած կապուտ մե ձի,
89 Էսպես Սաքոն տխուր մե օր
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 93 Էստեղ զանգին ռեսը եկավ,
ՆԱ, I տպ 94 Բռնեց յախեն Սաքոյի հոր.
99 Մշակներն էլ ընենց բերին,
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 102 Թոփ էր քցում նեմցի վրա։
110 Հմա ոնց որ երազի մեջ՝
ԺՊ Ամա ոնց որ նրազի մեջ՝
ՆԱ, I տպ 114 Մոսկովում էր, լազարեթում,
116 Էստեղ բերին, տվին մե թուղթ։
129—130 Գիրը դրեց Սաքոն մե կողմ
Ու լաց եղավ էստեղ մեկ էլ։
133 Ո՞ւմ հմար են հավաքում էդ
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 137 Ու թե ընչի՞ էդքան զանգին,
ՆԱ, I տպ 138 Էդքան տռուզ տղեք լման
140 Ջորք էրքային իրանց նման...
150 Հազար թոփ ու պուլեմետի,
154 Միտք էր անում Սաքոն։ Մե օր
158 Ազատութեն հմի պտի...
163 Քուչում բան չէր փոխվել հլա,
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 168 Թե ափիցեր-զանգին մարդիկ։
ՆԱ, I տպ 176 Ու ուշք դնող իրա օրին։
178—179 Սաքոն Մոսկով քաղաքի միջին:
Ու մե օր էլ ասին՝ Հեռվանց
185 Ինչ բանվոր կար Մոսկով քաղքում —
193—194 Ու դուրս եկավ ընկեր Լենին,
Բանվոր խալխը զլեց ուռա.
199 Ու ետ ընենց խոսքեր ասավ,

201 Մինչև ըմի, ասավ Լենին,
203 Ըմի վախտն է, որ ձեր խըշտիկ
207 Նա է խմում արունն ըմի
216 Որ բուրժուճի հոգին հանի։
219—221 Ամեն սալդաթ ըլա տգետ
Ու բուրժուճի ձեռին եսիր։
Մենք բարև տի զրկենք, ասավ,
223 Որ վե կենա բուրժուճի դեմ,
230 Ու բուրժուճի մահը տեսանք —
234 Ու բուրժուճի հաշիվը տես.
243 Ասավ՝ էթամ ետ գեղը մեր
ԺՊ 243 Ասավ՝ երթամ ետ գեղը մեր
ՆԱ, I տպ 244 Ու տա՛մ խշտով տռուզ փորին...
248 Քար չէր մացել քարի վրա...
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 250 Հողն էլ ռեսանց աղի ձեռին,
ՆԱ, I տպ 254 Ու ձեն տվեց ռեսանց ցեցին.
256 Որ մե քացով Նրան քցի։
263 Կերել, խմել—ու ըմի էլ
265 — Հը՞, մե՞ր տղա, արի՛ մե դես —
271 — Ընենց մե հող ըմի տամ քեզ,
284—285 Ոչ էլ դրանց նման մե բան։
Ուզեց Մոսկով էթա էլի,
ԺՊ 285 Ուզեց Մոսկով երթա էլի,
ՆԱ, I տպ 288 Հայաստանի խալխի ըմար...
291 Ըռաստ եկավ մե լավ տղի,
293 Բանվոր էր էս ծանոթ տղեն,
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 294 Պարավոզ էր պաշին անում.
ՆԱ, I տպ 295 Ճանաչում էր ըլա գեղեն
309 Մնաց Սաքոն։ Մե շաբաթ անց
317 Մե քանի օր Գյումրի քաղքում,
321 Բայց ըլա տես, որ ըռանչպար
334 Գնաց Բաքու — ու մե տարի
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 341 Չանգիներից ով մնացել —
ՆԱ, I տպ 349 Հմի Սաքոն իրանց գեղում
359 Ու թող ըլի էլ քեզ խրատ
360 Էս Սաքոյի զրիցը մին:
361 Մաճկալ Սաքոն էլ ֆեզ խրատ,
ՆԱ, I տպ, ԺՊ 365 Ամա թե որ եկան մեր դեմ

ՆԱ, I տպ 368—369 *Բուրժուենները, կուլեն միթամ —*
Կարմիր բանակ էլի *ունենք,*
Դրանց ռեխին մե լավ կռանք։
Մահ թշնամուն էլի *հարուստ*
ՆԱ, I տպ, ԺԳ 371 Ըռանչպարին *խաղաղ ապրուստ*

ԲԱԼԼԱԴ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԻԼՅԻՉԻ, ՄՈՒԺԻԿԻ ԵՎ ՄԻ ԶՈՒՅԳ ԿՈՇԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

(էջ 192)

Գրել է 1924 թ.։ Առաջին անգամ տպագրվել է ԽՀ *1925 թ. № 164։ Զետեղվել է «Երեք փոքրիկ պոեմ «Լենինի» շարքից» գրքում,* ԺԳ և Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՀ, I տպ, ԺԳ 28 Ոնց որ *ահագին երկրագունդ։*
30 Ոնց որ *պողպատե զապանակ...*
35 *Հարկավոր է քանդել* ենի *բերդը։*
50 *Թռչում է ժամանակը,* ոնց որ *սամում.*
76 Ոնց որ *քարը.*
78 — Արա *փորձի՞...*
ԽՀ, I տպ 104 Դե նա եկել է Իլյիչին...
ԽՀ, I տպ, ԺԳ 113 — Է-խե՜խ, *մուժիկ...*
130 էդ *վիթխարի ուժին...*
131 — Է-խե՜խ, *մուժիկ...*

ԼԵՆԻՆ ՔԵՌԻՆ

(էջ 198)

Գրել է 1924 թ.։ Առաջին անգամ տպագրվել է «Երեք փոքրիկ պոեմ «Լենինի» շարքից» գրքում 1925 թ. Բեռլինում։ Զետեղվել է ԺԳ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

Գնում ենք, մորն առաց, մենք լեռների վրա — *Հավանաբար ակնարկվում է լեհական ներխուժումը և Ռուսաստանի հեղափոխական ուժերի հակահարձակումը 1919 թ. ապրիլ-հունիսին։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ, ԺԳ 1 Հայրը զինքով եկավ գործարանից էդ օրը։
25 Ու վառելով էղպես իր բորբոքուն հայացքը՝
29 Ոտքի թռավ էղպես ու սրբելով քրտինքը՝
33—34 Հայրը էնպես ասավ ու գնաց քնեց,
Որ առավոտ ծեգին երբա բանինը —
38 էդ բանվոր խոխի՝ էդ Իվանի մասին։
I տպ 48 Ողողելով վըեճ՝ վերջ տար թափին։
I տպ, ԺԳ 59 Գիտի էնպես տնում էլի նստած մնա՞ —
62 Հրեն նայում է նա էնտեղ պատից՝
65 էդ նա՛ է, Լենի՛նը։ Այսինքն նա,
70 էդ մեծերի պատկերքը։
71 Անգամ էնտեղ—իրա այբուբենի գրքում
78—79 էնքա՜ն, էնքա՜ն, էնքա՜ն,
Որ աշխարքում ուրիշը — էղպիսին չկա։
81 Երթա նրա — էդ մեծ Լենին-քեռու ճամփով,
85 էնպիսի՛ն է Լենին-քեռին...
89 էդ հո նման է — զարմանք բանի՞...
92 Վաղն առավոտ կանուխ պիտի փողոց երթա
99—100 Ոնց որ մարդկային մի անտառ։
Հավաքվել էր ոնց որ
102 Դիփը բանվոր մարդիկ,
110 էղպես սեղմած — մնաց։
116 Բայց ի՞նչ տեսներ — իր լէն մի թեզ բոյով...
128 — էնտե՛ղ է նա...
138 Զփորձեց էդ խռխին նորից...
144 Ոնց որ տնում կախած էն նկարի խորքից —
147 Եվ Իվանին հանկարծ էնպես թվաց,
149 Որ էդ Լենին-քեռին պիտի սիրեր իրան,
154—155 Լենին-քեռուն բոլոր պլաններր բանա...

էնպես՝ աչքերը չիռ Լենին-քեռուն հառած՝
164 Դրոշակներ նորից։ էդ ինչքա՞ն են...
177 Բայց էդ պահին հանկարծ
180—181 Գոռում էր զորքը դիփ,
Ինչքան որ ձեն ուներ.
183 Մի բարձր ձեն գոնե...
185—187 Նրանց ձենից,

Ոնց ու *որոտը՝*

«Լենի՛ն... Լենի՛ն...»։

Ու ինքը, Լենինը, կանգնած էնտեղ...

190 **Իր** *բոլոր* **պլանները** *Լենին-քեռուն ասի...*

193—194 **Էդ** *Հարազատ, էդ մեծ Լենին-քեռու առաջ*

Իրա բոլո՛ր, բոլո՛ր **պլանները** *բանա...*

ԼԵՆԻՆՆ ՈՒ ԱԼԻՆ

(էջ 206)

Գրել է 1924 թ. նոյեմբերի 24-ին Տրապիզոնում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ***ԽՀ*** *1925 թ. № 17։ Նույն թվին հրատարակվել է առանձին գրքույկով (Պետհրատ, Երևան)։*

ԽՀ*, ինչպես և պոեմի առանձին հրատարակությանը կցված է հեղինակի հետևյալ ծանոթությունը.*

«P. S. *Պոեմի նյութը վերցված է իրականությունից։ Տրապիզոնի մեր համամիութենական հյուպատոսն ինձ պատմեց, որ Լենինի մահվան լուրը Տրապիզոն հասնելու օրը, կես գիշերին իր մոտ է գալիս Ալի անունով մի թուրք նավաստի իր վիշտն ու հարգանքը հայտնելու։ Կարծում եմ դեպքն արժանի է ավելի լավ պոեմի, քան սա»։*

Զետեղվել է «Երեք փոքրիկ պոեմ «Լենին» շարքից» գրքում, **ԺՊ և Երկերում:** *Տպագրվում է վերջինից։*

ԳԱԹ ՉՖ *պահպանվել է բալլադի մեկ ինքնագիրը, ինչպես և բալլադին կից* ***ԽՀ*** *խմբագրին ուղղած Չ.-ի նամակը.*

«Զուբա՛ր. պոեմից վերջ կարող ես դնել հետևյալ հետգրությունը, որ միանգամայն համապատասխանում է իրականության». ***և*** *ապա տողատակին՝ «Կարծում եմ, որ ծանոթությունը լավ կլինի վերջում դնել և ոչ թե սկզբում, որովհետև նյութը իմանալուց հետո պոեմի պատմական մասը որոշ չափով կզրկվի հետաքրքրությունից»։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԻԵՐԵ, ԽՀ, I տպ, ԺՊ *19 Ա՛յ, Մոսկովում հենց* **էդ**

21—22 Նա, որ մեծ է, **ոնց ու** *ամենամեծ խալիֆ։*

Սակայն էնպե՛ս *խալիֆ,*

24 **Է՛ս** *է պատճառը հենց,*

ԻՆՐՆ, ԽՀ 28 տողատակին ծանոթություն՝ «Ներկայումս լիրան հավասար է 1 ռուբլու»
31 Տերը, ոնց որ գրաստ
ԺԳ 31 Տերը ոնց որ իշու
ԻՆՐՆ, ԽՀ 41 տողատակին ծանոթություն՝ «կառոշ» ռուսերեն «хорошо» բառն է աղավաղված
45 Թա՞ս
47 տողատակին ծանոթություն՝ «չոք» թուրքերեն նշանակում է շատ. «վար»—կա, «յոկ»—չկա
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 50 էն, որ նստում են հանգիստ
ԻՆՐՆ, ԽՀ 58 տողատակին ծանոթություն՝ «բեյուկ» թուրքերեն՝ մեծ
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 61 էդ Լենինին հեռու
63 էդ օրը սուգ էր Մոսկվում
65 Որբացել էր ոնց որ պրոլետարը
73 էդ օրը արդեն էոկապեն
75 Իր ուժերը, որ պատնեշ կապեն
77 էդ օրը ամեն պրոլետար
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ 81 Պողպատել էր իր կամքը, որ էգուց
81 Պողպատել էր իրեն, որ էգուց —
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ 82 Կորուստի տեղ էն թանկագին՝
ԻՆՐՆ, ԽՀ 86 Երկաթե իր կամքով էդ օրը
I տպ 86 Երկաթե իր սրտով էդ օրը
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 88 էնպե՛ս էր զգում, կարծես նո՛ր է,
96—98 Ու թռավ ռադիոն էդ օրը,
Ոնց որ թուր աշխարհը կիսող՝
Մահառիթ ռադիոն էդ օրը
100 էդ օրը էնքա՜ն էր աշխատել,
115 Սեղմի ձեռքը՝ ծանոթ ոնց որ հին,
ԻՆՐՆ, ԽՀ 124 Տողատակին ծանոթություն՝ «յոկ» թուրքերեն նշանակում է՝ չկա:
129 Հասկացավ խոսքերի էդ իմաստը
I տպ, ԺԳ 129 Հանկացավ խոսքերի էն իմաստը
ԻՆՐՆ, ԽՀ 134 Ոստիկանը սակայն, ոնց որ շունը՝
I տպ, ԺԳ 134 Ոստիկանը միայն, ոնց որ շունը՝
ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 138 Փսփսում են ոնց որ խավարին,
149 Ցուցանակ կա էնտեղ մի ծուռ...
154 Շրջում է էդտեղ գողեգող
158 Մոտենում է Ալին ոնց որ գող:

185 Ոնց որ մուրճ՝ տաշող։

ԻՆՐՆ, ԽՀ 188 Տողատակին ծանոթություն՝ աղավաղված ռուսերեն, ուզում է ասել լավ չէ:

ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 190 Մի բանից ոնց որ վախելով՝

ԻՆՐՆ, ԽՀ 192 Տողատակին ծանոթություն՝ «պլոխո», ռուսերեն плохо բառն է աղավաղված. ուզում է ասել՝ Ալին վատ է զգում իրեն, Ալին լալիս է:

193 Խոնարհում է գլուխը գետին,

I տպ, ԺԳ 193 Խոնարհում է գլուխը ներքև,

ԻՆՐՆ, ԽՀ, I տպ, ԺԳ 19, Ոնց որ վիշտ է հայտնում ու պատիվ

ՍՏԱՄԲՈԼ

(էջ 314)

Գրել է 1924 թ. դեկտեմբերի 19—22-ը Կոստանդնուպոլսում։ Առաջին անգամ տպագրվել է առանձին գրքույկով՝ 1924 թ. Կ. Պոլսում։

Զետեղվել է ԺԳ և Երկերում: Տպագրվում է վերջինից։

Մուստաֆա Սուբխի (1883—1921) — Թուրքիայի բանվորական շարժման ականավոր գործիչ, կոմունիստական կուսակցության հիմնադիրներից. Ռուսաստանից հայրենիք վերադառնալիս ձերբակալվել է, մի խումբ կոմունիստների հետ միասին գնդակահարվել 1921 թ. հունվարի 28-ին Տրապիզոնում։

Քշե՞լ է սուլթան Ֆաթին — Թուրքական Մեհմեդ II սուլթանը. գահակալել է 1451—1481 թթ.։ Ֆաթիհ՝ նվաճող անունն է ստացել Կոստանդնուպոլիսը և այլ քաղաքներ նվաճելու և հպատակեցնելու համար։

Տեքստում պահպանված է անվան Չ.-ի գրության ձևը։

Պերա — Թաղամաս Կ. Պոլսում։

Գալաթա — Թաղամաս Կ. Պոլսում։

Ինչպես դու, կամ սուլթան Մեջիտ — Ակնարկում է թուրքական սուլթան Աբդուլ-Մեջիդին (1823—1861), որ ձեռնարկում է պետական մի շարք վերափոխություններ, որոնք սակայն մնում են թղթի վրա։ Նրա օրոք Թուրքիան վերջնականապես դառնում է օտարերկրացիների, հատկապես Անգլիայի, կախյալ երկիր։

Մուստաֆա Քեմալի վրա — *1923 թվից Թուրքական բուրժուական Հանրապետության առաջին վարչապետը, այսպես կոչված, ժողովրդա-դեմոկրատական կուսակցության առաջնորդը։ 1934 թ. ստացել է Աթաթուրք (1880—1938) անունը։*

Անա Թոխատլյանը — *Նկատի ունի դրամատեր Թոքատլյանների հյուրանոց-ճաշարանը Պերայում։*

Ահա „*Restaurant Splendid*" — *Թոքատլյան հյուրանոց-ճաշարանի նախկին անունը։*

Կոտի-Լորիգան է այդ հոտը — *20-ական թվականներին տարածված օծանելիք։*

Ջազբանդ — *Անգլերեն բառ է, նշանակում է ջազային նվագախումբ։*

Թագսիմ — *Փողոց Պերայում։*

Նավաստի Ալին — *Ակնարկվում է «Լեննինն ու Ալին» բալլադի հերոսը։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I տպ, ԺՊ *6 Ու հասել է* էստեղ —
10—11 Ոնց որ *մահը՝ դաժան ու ահեղ,*
Ոնց որ *մահը՝ միակ։*
27 Անցել են էն *օրից դարեր,*
33 Ու ո՛չ թե էս *մեռած պատին,*
35 էս *մռայլ,* էս *անտեր երկրի...*
42—43 Նստել է էսօր *էլ նա* էստեղ,
էս *սունկի պես ուռած Ստամբոլում,*
Երկ II *53 Որին տա* պետությունը *տուրք.*
59—60 էս *բոլորը ճիշտ է, ի՛հարկե,*
էս *բոլորը հզոր է ու նոր,*
I տպ *61 Բայց նո՛ւյնն է* — երկրի վերնահարկը,
I տպ, ԺՊ *67—68* Ոնց որ դու, *կամ սուլթան Մեջիտ....*

Նստել է էստեղ, ոնց որ *դուք,*
73 էնտեղ —
112 էստեղ —

92—23

122—124 Կոտի-Լորիգան է էդ հոտը...
Բայց էդ հեչ...
Գիտես էդ դու հո...
129 Հասկանո՞ւմ ես՝ էստեղ վիոլոնը
136 Ու պարում են էդ հեշտին տակտով —
141 Հալվում են՝ էնքա՜ն մոտիկ...
ԺՊ 168 էնքան շա՜տ են
I տպ, ԺՊ 175 էստեղ կա թե՛ չին, թե՛ հնդիկ.
199 Որպեսզի — բարեկիրթ էդ տները
212 Ծախվում է ամեն ինչ էստեղ։ —
217 Բայց ի՞նչ...
226—227 (էդպես է օրենքը Ստամբուլի) —
Մի գին են վերցնում էստեղ —
I տպ 256 Ոնց հոլը՝ նետված էնտեղից։
ԺՊ 256 Ոնց հոլը՝ նետված էնտեղից։
I տպ, ԺՊ 257—258 Քանի դեռ նստած է էստեղ
Բարեկիրթ էֆենդին էս դեղին։
261 Միայն ֆեսն է ձեր էդ, որ հնից է։
I տպ 272 էս խոսքիս նախատինք կարդա —
ԺՊ 272 էս խոսքիս նախատինք խառնի —
I տպ 274 — Միջազգային բարդակ...
I տպ, ԺՊ 275—277 Հենց էսպե՛ս,
Ոնց որ էսօր...
Ճի՜շտ էսպես առկայծել է Պերան,
283 Երբ էնտեղ հրեշ մի դեղին
287 Իսկ էնտեղ քսան խեղդամահ
289 Ինչ հե՜շտ է բարձրացել էդ օրը
293 Իր հոգին էն օրը, օ, էն օ՜րը
299—301 Հենց էսպե՛ս,
Ոնց որ էսօր...
Ճի՛շտ էսպես առկայծել է Պերան,
312—313 էստեղից քշեց Անտանտին —
էսօր չէ էգուց — համբերե՛ք —
318 Որ էստեղ դուք, էֆենդի՛,

ՊՈԵՄ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ

(էջ 227)

Գրել է 1925 թ. փետրվարին Հռոմում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ԽՀ 1925 թ. № 272։

Զետեղվել է **ԺԳ** *և* **Երկերում**: *Տպագրվում է վերջինից։*

Լեֆյան թմբուկը բաղած մի կողմ — *Լեֆ* (Левый фронт—*Ձախ ճակատ*) *գրական խմբակցության անունից, որը Վ. Վ. Մայակովսկու (1893—1930) գլխավորությամբ սովետական իշխանության առաջին տարիներին հանդես էր գալիս արվեստի «ձախ» լոզունգներով։ Լեֆը համարում էր իրեն հեղափոխական նոր գրականության միակ ստեղծողը. ըստ էության ձևապաշտական հոսանք էր սակայն, և Մայակովսկին ինքը հետագայում հրաժարվում է նրա սկզբունքներից։*

Չեկա *(հապավում* —Чрезвычайная Комиссия — *Արտակարգ հանձնաժողով բառերից)* — *Հեղափոխության թշնամիների, սպեկուլյանտների և հանցագործների դեմ պայքարելու պետական օրգաններ՝ ստեղծված Սովետական Միության Կենտգործկոմին կից 1918 թ.։ Գոյություն է ունեցել մինչև 1922 թ.։*

Քեռի Նիկոլը — *Նիկոլայ ցարն է, ցարերը առհասարակ։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՀ 3 Կրկին խրթին մի ու խոր գողով

ԺԳ *121 Գիտեմ՝* **երգերս** *ինձ փառք կտան*

ԿՈՄՈՒՆԱՐՆԵՐԻ ՊԱՏԸ ՓԱՐԻԶՈՒՄ

(էջ 232)

Գրել է 1925 թ. ապրիլի 12—մայիսի 28-ին Բեռլինում։ Առաջին անգամ տպագրվել է պոեմից մի հատված (II գլխից, որ տրըվում է տեքստային տարբերություններում)՝ Մտկչ, 1925 թ., № 172։

Ամբողջությամբ «Մյուր դե Ֆեդերե» (Կոմունարների պատը Փարիզում։ Նվիրվում է Ա. Մյասնիկյանի հիշատակին) խորագրով տպագրվել է ԽՀ 1925 թ. № 191, 192, 195, 196, 197։

Նույն թվին տպագրվել է նաև առանձին գրքույկով, որը, սակայն, չհաջողվեց գտնել:

Ջնջվել է ԺԳ և Երկերում. տպագրվում է վերջինից:

Ալեքսանդր Մյասնիկյան—*Մարտունի* (1886—1925) — *Կոմունիստական կուսակցության և սովետական պետության ականավոր գործիչ. պոեմը գրված է նրա մահվան (ինքնաթիռային վթարից) թողած անմիջական տպավորությամբ:*

Քանդակել է տաշ նա մի կին — *Ակնարկում է ֆրանսիական նշանավոր քանդակագործ Ֆրանսուա Ռյուդի (1784—1855) «Կամավորների ելույթը 1792 թ.» բարձրաքանդակը Փարիզի Հաղթության կամարի վրա, որ լայնորեն հայտնի է «Մարսելիեզ» անունով և դարձել է ֆրանսիական ժողովրդի ազատասիրության խորհրդանիշը:*

„La Commune est mort—vive la cómmune“ — *Փարիզյան կոմունայի պարտության օրերին հռչակված լոզունգ: Նշանակում է՝ «Կոմունան ընկավ, կեցցե՛ Կոմունան»:*

Տյեր—*Տյեր Ադոլֆ (1797—1877) — Ֆրանսիական պետական գործիչ, պատմաբան. Փարիզի կոմունայի (1871 մարտի 18—մայիսի 28) անկման օրերին իր դաժանությամբ հռչակվել է որպես Կոմունայի դահիճներից մեկը:*

„*Ciy*“ — С. Ciy и K° *կամ* A. Ciy и K° — *Առևտրական ընկերություններ ցարական Ռուսաստանում. առաջինը՝ սուրճի, կակաոյի և հրուշակեղենի, երկրորդը՝ օծանելիքների և օճառի. ակնարկում է հավանաբար առաջինը:*

«Բոդլո» — Э. Бодло и K° — *Օճառի և օծանելիքի առևտրական ընկերություն ցարական Ռուսաստանում:*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՁՀ վերնագրից հետո՝ I.—ԳԱՏԸ

1—5 էտեն՛ղ է:

«Մյուր դե Ֆեդերէ՛»

էսպե՛ս 'է կոչվում էտեղ նա:

Բարձրացել է դեմս նրեն:

Փլատակ է:

Գառ է դեղնած:

8—10 Ոնց որ էր՝
Մնացել է էն օրից էդպես:
Վրեն
12 Գնդակների նետեր:
14 Հենց էդ հին քարերի վրա,
41—42 Որը թվեմ,
— էդ նրա՛նց է,
46—47 էդ նրանց վրայո՛վ է, ո՛ր
Պատվանդան շինելով էդ դիե՛րը՝
50 ...էստեղ են խմբերով բերել
55—56 Կրծքերին,
Կամ ճունճին մեկի, ճակատին,
61 Կուտակվել են մինչև
63 Դիակների պատեր,
67 Տեսնո՞ւմ ես՝ էս քարի՛ն,
69—71 Թքե՛լ են թշնամու աչխին:
Ոնց որ կարմիր դրոշ՝
Բարձրացրել է մայրն երեխին:
73 Ոնց որ սամում —
78—80 Հիմի չկան նրանք,
Հիմի չկան:
Բայց տեսնո՛ւմ եմ ես ահա ոնց որ
82 Աչքե՛րն էն կոմունար աղչկա,
85 Մնացել է նրեն
87 էն քարերի վրա,
92—93 Մենք էսպես — ընկած-սպասո՛ւմ ենք,—
Սպասում ենք՝ հպած էս պատին.
99 Մյուր Ֆեդերն,—
103 Պատին կռթնած նրեն՝
109 Մեկը թե գար հիմա և ինձ էստեղ տեսներ՝
114 Գնդակով էս պատին քանդակած,—
117 Նայում եմ ես փորած ձեր դեմքերին նրեն —
128 Ոնց որ տեսել էի
143 Մեր պայքարում փոքրիկ նա մի դեպք է թեպետ...
146 N քաղաքում էր,
161 Կապել էր փողոցները, ոնց որ հանգույց,
166 Եվ Սերգեյին հասավ,—
175 Եվ քշեց՝ Սերգեյի վրայով...

176—177 — Եգի՛շ, Եգի՛շ — գոռաց
Սերգեյը ներքևից:
181 Քունքը *կիսեց,*
183 հտ Եվ հիմա — էստե՛ղ եմ,
Կոմունիստնե՛ր, ձեզ հետ:
Դավանա՞ն եմ եղել —
Կասեք:
Բայց գիտե՞ք՝ վայրկյան էր մնացել,
Որ կիսվեի ես է՛լ:
Եվ գիտե՞ք՝ ինձ է՛լ ոնց որ էն
Վայրկյանին կիսել, հարվածե՛լ են.
Էն վայրկյանից — գիտե՞ք — մինչև օրս
Ես լսում եմ — լսում եմ... Նրա ձենը:

Ի՛նձ էր կանչում.
Ինչո՞ւ...
— Երեխա՛ էր Սերգեյը...
Օ, մանո՛ւկ էր նա ոնց որ մի:
Տեսնում եմ, սակայն, որ նա է՛լ
Նայում է իրեն ձեր օրից...
Ո՞նց է թողել էստեղ՝
Կոզակի հարվածը ճակատին,
Ու նայում է էսպես,
Ձեզ պես
Պեր-Լաշեզի պատից...

. . . .

Թող պառկի՛, պառկի թող նա էստեղ,
Ձեզ հետ,
Հենց էս պատի ներքո:
Միևնույն չէ՞ ընկած կոզակի,
Թե վերսալցու ձեռքով:
Ընկերներ:
Թող պառկի՛ Սերգեյը ձեր քով...

. . . .

Էսպես էր, ընկերներ, էդ դեպքը:
Էսպես էր, Պեր-Լաշե՛զ:
Իսկ հետո՞...

Ինչ որ եղավ հետո
Ես ո՞նց ասեմ...

. . . .

186—189 Փոխեցի շորերս,
Փողոց ելա:
Ու քայլեցի մթում,— ոնց որ կատու
Արյունը հոսում էր քաղաքում, ոնց որ սելավ:
191 Խուզարկեցին վրես,
198—200 Ինձ էլ խառնած նրանց՝ դաշտը քշին:
Ճամփին նայում էի
Շուրջս
Ուշիմ:
207—210 Հիմք դիակ դարձած,
Ցիրուցան·
Էշելոններ մսի:
Սակայն էդ էլ ոչի՛նչ:—
Կայարանին մոտիկ
212—216 Ցուցանակի նման ցցված էր նա էնտեղ՝
Զույգ սյուների, ոնց որ, զույգ ոտների վրա,
Ա՛յ, Ciy-ի հենց էդ ցուցանակի վրից
Կախված էին մերոնք... Հինգ ընկերներ մեկտեղ:
Ինչ-որ կիներ, հարբած, շուրջը շրջում էին
219—222 Էնտեղ, դռան մոտին,
Կային երկու լապտեր՝ սովորական գազի,
Չորս ընկերներ էդտեղ մեկտեղ կախված էին,
Սև լեզուները հանած և ոտքերը գետնից
226 Եվ փորեցինք ահա մեր ձեռքերով մի մեծ
228—229 Երկու հազար ընկեր մենք դրեցինք էդտեղ,
Լցրինք իրար վրա, ոնց որ ձկներ մգլած,
231 Նրան նետում էին էդպես՝ մի աչքը բաց,
233 Թե ի՞նչ ապրեց հոգիս էդ գիշերին,
242 Եկել էին ոնց որ
246 Հոսում էր, ոնց որ թերմացք,
249 Մեր զինկոմին՝ տկլոր, ոնց որ մորութ,
251 Կարմիր դրոշ ուներ ոնց որ բռնած
255—256 Սապոնի էր՝ վրան գրած «Բողլո»,
Նա բարձրացավ վրեն՝

260—262 Նա նայեց էդպես իրա շուրջը՝
Հայացքը ոնց որ գերանդի։
Ու գլխատեց ոնց որ Նա հայացքով իր էդ —
265 Ոնց որ հնձի։
281 Էսպես է ահա։ Պեր-Լաշեզ։
289 Հասկանո՞ւմ եք դուք այս, ընկերներ,
293 Էս պատերի տակին երբ ընկավ
296 հտ Մեր պայքարի, ճամփին
299 Եվ ուրի՞շ է, ուրի՞շ է էդ մի պատը...
302 Էստեղից հեռո՛ւ է։
308 Պառկած են էնտեղ ընկերներ,
316 Նրանո՛վ ենք էսօր
318 Մե՛նք ենք փորել էդ պատը հաղթանակից հետո։
320—321 Նա հաղթական կամա՛ր է։
Էստեղից է անցնում մեր հիմնակա՛նը, հո՛ւնը։
323 Ամեն մի քար էնտեղ։
327 Որ աշխարհում հիմի
329 Եվ պառկած են էնտեղ քով-քովի
336—337 Հաղթանակի հի՛մնը։
Եվ առաջին էդ մեր
339 Պառկած են էնտեղ ընկերներ,
341 Որ պայքարի համար հաղթական
343 Սակայն բոլոր էդ մեր շիրիմների կողքին
345—346 Էդ բոլորի կողքին — էն մեծագո՛ւյնը կա։—
Կանգնած է Նա էնտեղ, իբր անհաղթ փառքի
348 Պառկած է էնտեղ — Իլյիչը...
351—352 — Էդպիսի ղեկավար — չի՛ք.
էդպիսի ղեկավար — եղել չի,
356 Իլյիչը —
364—365 Իլյիչը —
Դե ոնց որ երկրագունդը։
368 Իլյիչը —
374—375 Դրել էր նրա մեջ իր բոլոր մեծությունը։
Նա շնորհք,
378 Դիսցիպլի՛ն էր Իլյիչը
383 հտ Նրա միտքը —
Օվկիան էր լեն:

Մռնչող Ատլանտի՛կ էր.
Ուրի՛շ էր:
Ասում են՝ թե պայթի հյուլեն —
Աշխարհնե՛ր կըճանդե նրա ուժը:
Հյուլեի տարրը թե ճալչի —
Մեն մի հատիկ հյուլեն
Երկրներ, լեռնե՛ր կըճալե:
Էղպես,
Հոսում էր ուղեղն Իլյիչի —
Տարրալուծված հյուլե:

Եվ գիտե՛ր, գիտե՛ր Իլյիչը
Բազմություններ կռել:
Գիտեր կամքեր հազար
Իրար բերել:
Կտրներ կամքը ռսի,
Կամ գերման, կամ չին բանվորի —
Հազոյի կամքին կըկապեր:—
Էսպե՛ս կռեց բռունցքը
Բանվորական դասի
Եվ դրեց անունը —

Р. К. П.

386 *Որ ծնվեր հանճար մի էնպիսի,*
388—477 փխ Գիտե՛ր, գիտե՛ր Իլյիչը բազմություններ կռել...

. . . .

Բայց կամա՛ց, կամա՛ց, ընկերներ...
Մոտենում է ոստիկանը:
Գալիս է:
Ստիպված եմ կտրել ակամա
Ես կարմիր ճուչերս:—
Թողեք երբամ հիմա:
Կգամ — գիշերը:

II.— ՆԵՐՔԵՎՈՒՄ ՔԱՂԱՔԸ

Գիշեր:
Մշուշ:
Փարիզ:
Ելնելով մշուշից,

Հրեն,
Բարձրանում է դեմս նորից
Պեր-Լաշեզը —
Մյուր դե Ֆեդերե՛ն:

Ու նորից հենվել եմ պատին,
Կեցել եմ՝
Վիթխարի թախիծը ճակատիս:

Ետևից —
Պատից —
Քարերը փսփսում են, խոսում են:
Կամաց:
Հատիկ-հատիկ,
Կաթկթում են բառերը:

Լռել եմ:
Լսում եմ:
Ներքևում հևում է քաղաքը:
Բարձրացած առկայծող խավարից՝
Ներքևում հևում է վիթխարի
Փարիզը:

Կարմիր լամպերը երիզել՝
Պսակներ են կապել ճակատին:
Առկայծում են Լե Շան դ Էլիզեն*,
Պսպղում է Կոնկորդը** վիթխարի:
Մեջտեղում ցցվել է Էյֆելը***,
Ու չուրջը,
Շրջագծում լույսե —
Վիտրիններն ահա, կաֆեները
Դառնում են, ոնց որ կարուսել:

Ներքևում,
Ետև-ետևից
Թռչում են թեթև ավտոները:

---

* Փարիզի ամենագեղեցիկ թաղամասերից մեկը։
** Փարիզի մեծ հրապարակներից։
*** Փարիզում հայտնի աշտարակ։

Փողոցներն իրար շաղախել՝
Այտոները դողում են։
Խողովակներ ոնց որ ջերմաչափի՝
Փողոցները եռում են
Այտոների տապից։

Իսկ ներքևից, գետինը քերելով,
Փորելով գետինը —
Սողում են մետրոները, գալարվում են։
Ալիքնե՛րն են դրանք քաղաքի.
Ամբոխները սառել են բկին.
Պղտորել է արյունը։
Կատաղել է մետրոն տենդից,
Չմարսելուց դեղնել —
Ու թքում է էստեղ ու էնտեղ
Մարդկային հսկա հեղեղներ։
Թափում է խորխը դուրս
Բելվիլում, մոտերքն էյֆելի —
Ամբոխներ է հորդում,
Որ կլանե էլի։

Եվ լապտերի լույսում.
Բոլորովին հանված՝
Անվախ՝
Լողանում են դրսում
Օթոբուս ու տրամվա։
Պոռնիկներ են ոնց որ հոլանի,
Գալարվում են կրքից մերձիմահ.
Փախել են ոնց որ հենց հիմա
Շաբանեի տնից։
Գալարվում են մի լարուն տենդից,
Խմել են աբսենտ ու ջին —
Մութ անկյուն են փնտրում, որ էնտեղ
Հանձնվեն
Առաջինին։—

Ներքևում առկայծող լույսերից
Հորիզոնը կարմիր է։
Երկինքը ոնց որ ալ մշուշ է։
Չեն երևում թեկուզ,
Բայց տեսնում եմ ես մի առ մի՝
Օպերա՛ն,
Ֆրանսիական կոմեդին,
Մուլեն — Ռուժը։

Էդ նրանք են վառել մշուշում
Էլեկտրական լույսի օվկիաններ հրեղեն։

Վառել են,
Հսկում են ուշիմ,
Որ բուրժույը ճամփան չշեղե։
Լույսեր օրանժ ու շեկ,
Լույսեր դեղին,
Գալարվում են շամբշոտ մշուշում,
Ոնց որ օձեր հրեղեն։
Օդում թարթում են, կախարդում,
Որ անցորդն անսխալ կարդա,
Թե ինչո՞վ, ինչո՞վ է հարուստ
Գիշերվա
Մոնմարտրը։

Բայց ինչո՞ւ կարդալ «Մուլեն—Ռուժ» —
Եվ ինչո՞ւ մտնել կազինո,
Երբ բոլոր փողոցներդ,
Օ վիթխարի Փարի՛զ,
Վիտրիններ են սիրտ։
Փողոցներում էն լույս,
Մինչև առավոտ
Վխտում են պոռնիկները
Գինով։
Թաքուններով էստեղ
Թափառում են, կանչում —
Է՛գ ձիերի նման, փողոցների տենդում։
Վրնջում։

Ու պարում վիթխարի՛ էդ,
Իր ճարպոտ մռութը տնկած օդում՝
Հառաչում է բուրժույը։
Փնտրում է միս կնոջ։
Ոչի՛նչ, որ ինքը որձ է փտած։ -
Օ, բուրժույը բարի՛ է.
Թե չտվեց ձեզ սու —
Հո սիֆիլիս կտա՛։

Մյուզիկ-հոլլ.
Բալ-կաբարե։
Վարյետե։
Սինեմա։
Թատրոն։

Կարելի է հղփանալ,
Պարել։
Իսկ հետո —
Որկորում իր տաք —
Ձեզ կըտանի մետրոն։

Մետրոն բարի՛ է։
Երեսունհինգ սանտիմ —
Եվ կընետե մետրոն ձեր քամած մարմինները
Էդ լուսավոր, շողուն շրջանակից անդին։
Բանվորական թաղերը
Խավարում
Որոնում են սու ու սանտիմ։
Էլեկտրական լույսի փոխարեն
Գազե լամպերն էնտեղ
Ճպռոտ աչքերը խրել՝
Տնտղում են խավարը։
— Էդ խավարի՛ն տարեք
Ձեր քամած մարմինները.
Փարիզում էր խավա՛րը միայն,
Անվերապահ կերպով ձեզ համա՛ր է։

Դե, Փարիզը կենտրո՛ն է,
Առա՛նցքն է աշխարքի:
Ի՞նչ կլինեն աշխարքը,
Թե չքանար Փարիզը
Քաղաքների շարքից...
Թե որ միս է՛լ չտան —
Էլ ինչո՞ւ են շնչում գավառները.
Բանվորական թաղերն էլ ինչո՞ւ են.
Օ, չգիտե՛ք միթե՝
Փարիզում մեռնելը —
Հանույք է, երկնային մի շու է...

Ու մեռնում են:
Մեռնում են խմբերով:
Տեղերը բռնում են —
Մերոնք:
Դեպի շուկան սիրո
Տոներով դրկում են հղկած միս:
— Թե չլինենք մերոնք —
Բուրժույը ո՞ւմ քամի...

. . . . . .

Գիշեր է:
Մյուր Ցեղերե՛:
Նստել եմ՝ հենված մի քարի:
Ներքևում հևում է վիթխարի Փարիզը...
Օ, վիթխարի՛ Փարիզ...

Էնտեղ Փարիզը
Եփում է եռանդ ու արկած:
Տագնապից դղրդում է երկիրը:
— Թագավոր է էնտեղ — Առարկան,
Դիկտատոր է —
Ի՛րը:
Ամբոխների մեջքին
Նստել, ոնց որ վիշապ՝
Քշում է, ուր որ կուզե:
Մարդը — անհա՛յտ է լոկ,
Մի գտնելի նշան.—

x.
y.
z.

Գրում ու ջնջում է Մեքենան,
Փոխում է հարցանիշը:
Հանգում է.
Պահանջում է եռանդ ու արկած,
Որ բազմանա, անի առարկան,
Մարդու ձեռքով սարքած
էդ ֆետիշը:

Եվ առարկան անում, բազմանում է:
Եվ անումը նրա — աննվազ է:
Եվ ահա — անթի՛վ է իրը,
Ինչ որ քանակը աստղերի
Եվ ծովերի ավազը:

Եվ էդպես —
Երբ անում են իրերը —
Բարձրացնում են բունտ:
Լցնում են խանութները,
Շուկաներն հորդում:
Էնքա՛ն են անում մի տարում,
Որ բոլոր շուկաները նվաճում են:
Բայց ընչի՞ն, ընչի՞ն է իրի
էդ անտեղի անումը...

Բարձրանում է խուճապ:
Ամբարներից իրենց, դարակներից
Իրերն հորդում են դուրս:
Կրծոտում են շղթան գների,
Թափվում են փողոցները՝
Խռիվ,
Հորդա-հորդա:
Վազում են կոշիկները
Ուզում են հագվել ոտքերի:

Էլ չեն ուզում լինեն
Վիտրինների գերի։
Մուրճերը ծեծել են ուզում,
Մեքենաները ննջել
Եվ չմնալ իզուր,
Որ ժանգը ճանկերով իրենց հոգին խանձե։

Եվ ես բոլորը — ե՞րբ։
Երբ բոքիկ է բյուրը։
Տկլոր են երբ ու մերկ
Բազմությունները իրենք,
Որ կռել են, կոփել էդ իրերը։
Երբ բյուրերի փորերը
Կշտացած հո չի՞.
Երբ ուտում են նրանք
Կեղտ ու ոջիլ...

Ահռելի՛ է սակայն, Պեր-Լաշե՛զ,
Երբ բունտ է իրերի։
Երբ մարդը ճորտ է լոկ՝
Իրին գերի։
Երբ բողոքում է իրը՝
Սպառվելու տենդով
Ցնցելով երկիրը
Հնդկաստանից Լոնդոն։
Երբ ծախվելու խանդոտ եռանդով
Ապստամբեց իրը, որ աշխարհում բազմի —
Վերջացավ.—
Բյուրե՛րն էլ գան թող
Պատերազմի...

. . . . . .

Էսպես մի օր —
Երեկ —
Չիկագոյից մինչև Ստամբոլ —
Երկրներում բոլոր
Իրեն ապստամբեց։

Բարձրացավ Լոնդոնում, Ռուրում,
Փարիզից քշեց մինչև Չին
Եվ հանեց թնդանոթ ու ռումբ
Եվ դարձրեց մարդուն
Ոնց որ հարդը՝
Չնչին:

Հասկանո՞ւմ եք՝ որպեսզի չարչին
Նոր ճամփաներ հարթի ապստամբած իրին,
Որպեսզի իրը չփախչի
Իր ճարպոտած ձեռից —
Մարդկային կյանքը ողջ հանձնեց իրի:

Եվ շենքե՞րից ահա, քաղաքներից,
Հիմալայից մինչև Նիագար՝
Բանվորական խմբեր
Ու թաքուններ գերի
Լցվեցին դիրքերը:
Գաղութներից քշած,
Գավառներից՝
Բերեցին բռնի՝
Թափեցին դիրքերը:

Տերը,
Նստած մեջտեղում,
Իր լիության թասի
Ոսկիները դեզին
Թափում է հորդառատ
Բանվորական դասի
Դահիճների ռեխին:
Դեմքին դիմակ առած,
Հագած խոսքեր ստի՝
Բանվորական գնդերը
Նրանք
Կապեցին թնդանոթի:

Կարելի էր էստեղ դեռ անթիվ
Ածականներ շարել:

Ընկերնե՛ր:
Չգիտե՞ք միթե,
Թե դրանք ովքե՛ր են:—

— Վարպետներ են դրանք հանճարեղ,
Որ գիտեն նոտուկներ քերել
Եվ կոպեկներ քերել...

Նրանք խոսքեր ունեն
Առածիգ,
Ոնց որ ռեզին:
Խիղճը նրանց ճղճիմ,
Ոնց որ չղջիկ,
Աշխատում է գիշերը:
Նրանք կարող էին
Անկյունից խփել Ժորեսին,
Որ վնգստան հետո բանվորական դասին
Խոստումներն իրենց
Զազիր
Եվ քոռ գրոշ չարժող իրենց «սերը»:

Էդպես պոռնիկը
Կարմիր է քսում երեսին,
Որ նմայե մարդու:
Էդպես ճնածախը
Երբեմն
Գործածում է արթուկ:
Ասում են նրանք «Հայրենիք»,
«Մշակույթ» են ասում.
Լսո՞ւմ եք.—
Էդպես նյամ նյամը վայրենի
Օղեր է շարում իր քթին,
Որ ծածկե իր քոսոտ մերկությունը...
Էդպես «լուսավոր» չինգոխտը,
Որպեսզի վզերին նստի

Եվ քամի քրաինքը հյու —
Դեպի վայրերը վայրենի
Տանում է գույնզգույն ջուրբը (* խմբ.)
Ու կոպեկենց հույունք:—

. . . .

Էն ծայնը,
Որ պիտի կատաղի մռնչար,
Պիտի թքեր աշխարքը մորթողների ոտքին'
Գնդակով լռեց' չհնչած:
Գնդակով հպած մի պատի'
Ընկավ ղեկավարը
Դավադիր
Դահիճների ձեռից:

Բայց էն ծայնը —
Ձայն չէ՛ր հո անհատի.
Անհատի ցանկություն հո չէ՛ր:—
Դեռ մի տարի չանցած' նա դղրդա՛ր պիտի,
Բանվորական շարքերը
Գրոհների կոչեր:—

Էն ծայնը.
Չանցած մի տարի —
Պիտի հնչեր էնտեղ — Կինտալից,
Ցիմմերվալդում հետո նա դառնալով որոշ
Պիտի պարզեր կարմիր գրոհների դրոշ:
Կարելի՞ էր արդյոք էն ծայնը
Խեղդել հեղեղ դարձած արյան մուժում:
Էն ծայնը —
Շուտո՛վ,
Շուտո՛վ,
Շուտո՛վ,
Պիտի բողո՛ք դառնար
Եվ անողոք'
Բանակների բոռուն սիրտը խումբեր:
Տարածվելով էդպես, ծավալվելով անշեղ,
Լեռնանալով կարմիր էն ծովերում արյան —

Պիտի հնչեր հեռու, պիտի կանչեր՝
«— Եկի՛ր, պրոլետարիատ...»

. . . .

Խանգարեցին թեկուզ նրան մարդիկ կուզեք,
Համոզել ձգտեցին թեկուզ,
Որ դասակարգը մեր
Իր իրավունքը
Մուրացկանի նման՝ տիրողների՛ց ուզի.
Կիսեցին թեկուզ երկուսի
Բանվորական բանակը —
Սակայն կրկին՝
Երբ ժամանակն եկավ՝ իջա՛վ բռունցքը մեր
Տիրողների բկին

Տիրողներին ծախած
Իրենց հոգին՝
Նրանք ձգտում էին
Մեզ կապել թոկի:
Երբ բազմանում էր, աճում էր
Օրեցօր մեր թիվը՝
Նրանք ձգտում էին
Ընտանի շնիկ դարձնել
Մեր ծավալուն կռիվը:
Սարքել էին իրենք
Թեկուզ «Միությո՛ւն» մի,
Սակայն —
Բավական էր մի ռումբ, որ ցրեր
էդ «Միությունը»...

Նրանք բացել էին էդ «Միությունը»,
Որ ով էլ դիմի —
Սախեն նրան փքով
Թնդանոթի միս:
Եվ ծախեցին ձրի:
Սակայն մինչ էդ՝
Երկաթե ձայնը Լենինի
Բանակներում հնչեց:

Կանչեց ձայնը նրա
Բանակից-բանակ՝
Տիրողների վրով
Երկարել ձեռքերը
Եվ եղբայրանալ:
Կանչեց ցնցել գիրքերը
Տիրողների գահի —
Եվ պայքարի ելնել
Դասակարգային...
Եվ մեռնել ելա՛ն:
Դարձրին սվինները
Տիրողների վրա՛:
Սակայն նրանք
Փորձեցին կրկի՛ն մեր կռիվը
Դարձնել ազգային չազքանդ...
. . . .

Ներքևում Փարիզը
Հևում է շնչասպառ:

Ցնցեցին աշխարհը թեկուզ
Հոկտեմբերյան թինդերը —
Սակայն նա դեռ
Տենդագին սարսափը հոգում
Համառում է՝ շնթռած էստեղ:
Սվինների թոկով երկաթել
Բանվորական գնդերը՝
Կուտակել տանկեր ու հանքեր
Եվ կարծում է՝
Տեր է:

Իբր
Կրկին էնտեղ
Գանանչում է գրգիռ ու արկած.
Քրտինք է ուզում լցնի փորը:
Մերձիմահ,
Կիսամեռ ընկած
Էդ գերի — գիկտատորը...

Կարծում են մեղմեցին՝ նրա բռնակը...
Նրա կողը
Երելով թնդանոթ ու դանակ՝
Քաշեցին արյունը
Ու գրեցին բինտեր,
Որ հանգստանա:

Սակայն տենդից հետո
Քաղցած, ոնց որ գազան՝
Մռլտում է՝ շնթոկած էնտեղ նա:
Խժռում է խոժոռ մռութով
Բազմությունները բազում —
Ու արյուն է հազում՝
Տենդից դեղնած:

Ծրախով երկաթե՛ իր
Լափել է ուզում անհագուրդ —
Հանք,
Քրտինք,
Ոսկի ու վարսակ:—
Բայց տագնապով խժռած
Յուրաքանչյո՛ւր կաթիլը
Հոփնդով հորդում է դուրս՝
Դեռ չմարսած:

Հոնդում է
Թնդում ջղաձիգ,
Տագնապից դղրդում է երկիրը:
Չգիտե՞ն խեղճերը,
Որ լծկան անասուն նա չի՛
Աշխարհի դիկտատորը —
Տերը...
Իհարկե, կարող են նրանք
Հողը
Մի տագնապով վերջին
Դարձնել կրկի՛ն արյան ծով:—
Բայց չի՛ հաջողվի նրանց նա
Դարձնել իրը — շնիկ.

Ու մռուքը ցանցել
Հնի
Էն ժանգոտած ցանցով:

Էս անգամ էլ եղավ
Թե քունս իրերի՝
Մենք գիտենք՝
Լինելու է
Քիմիական կռիվ:
Հիշում եք, ընկերներ...
Երեկ —
Պատերազմ էր գազի:
Բայց էն,
Ինչ լինելու է վաղը —
Գազը նրա կողքին
Հազ է հազիվ:

Ծառագայթներ ունեն
Նրանք հիմա,
Որ տարածում են
Երաշտ ու մահ:
Հիմի ռումբեր ունեն,
Որ պայթելուց բացի —
Կարող են տարածել
Սիֆիլիսի բացիլ:
Կարող են տարածել տենդ:
Տիֆ:
Ժանտախտ:
Մի ժամում կարող են
Երկրագունդը,
Հո՛ղը ողողել
Դիակներով անթաղ:

Ինարկե՛, կարող են:
Եվ կփորձեն անել:
Եվ կանեին հիմի —
Թե թողնեինք կրկին

Դարձնել մեր դիերը
Թնդանոթի միս:

Մեր միսը,
Մեր դիե՛րն անգամ
Նրանք վաղո՞ւց ճիմի կըլինեին մարսած
Թե չչրջեր ներքևը
Մեր կարմիր Ուրվականը,
Որ կոչում են նրանք —
«Կոմունիզմի Սարսափ»...
Թե որ լիներ մեր վիզը
Նրանց առջև կքած.—
Թե չիմանար Փարիզը,
Որ էգուց կըգանք...

III.— ՄԵՆՔ ԴԵՌ ԿԸԳԱՆՔ

Անը
Գրկել է նրանց ճիմի դե:
Աշխարհին տիրողը
Ինչի էլ ուզում է դիմի —
Կարո՞ղ է դարձնել էլ միթե
Բանվորական գնդերը
Թնդանոթի միս:—

Տեսնում եմ՝
Ներքևում ճիմի,
Դե՛մս,
Դե՛մս,
Էնտեղ —
Փողոցների եռում,
Շառաչում —
Լսո՞ւմ եք՝
Բառաչում է սարսափը...

Հեռուն,
Բանվորական թաղերը խավարում —
Լսո՞ւմ եք.

Փսփսում են.
Խոսում են:—
Ինչ որ վրեժ մի ալ՝
Հոսում է էնտեղից սարսափը
Դեպի էտուալ*.
Սարսափը
Սահում է էստեղից, ձեր Րովից,
Փչում է Մոսկովից, ինչ որ հողմ:
Ինչ որ միրաժ մահու՝
Հռնդում է սարսափը ու սահում
Տիրողների չորս կողմը...

Հողմը,
Ձեր հողմը,
Հոկտեմբերի հողմը
Դարձել է հիմի ուրագան:
Նիագարից մինչև Արագած
Հռնդում է հիմի երկրագունդը:
Պատռելով լռության ցելերը՝
Հողմե՞ր են հասցրել արդեն
Մի առավոտ
Էստեղ
Ձեր ցանած ծիլերը:

Եվրոպայում արդեն Կոմունիզմի Ուրուն
Մարմին է ստացել ու միս:
Շրջում է Լոնդոնում, Ռուրում,
Բալկաններում հիմի:—
Ելնում է Գրեն Բելվիլից**
Կարմիր բանակ դարձած՝
Տիրողների հոգում տարածում է հիմի
Անպատմելի սարսափ...

. . . . .

---

* *Ամենաարիստոկրատ թաղերից մեկը Փարիզում։*

** *Բանվորական թաղ Փարիզում։*

Երկիրը,
Ափե-ափ,
Լցված է մեր տաղով:
Մի վիթխարի թափով՝
Լսում եմ՝
Շուրջս ահա
Հնչում են լարերը:
Սինգապուրից—Փարիզ...
Վաշինգտոնից—Լոնդոն...
Տենդով,
Թինդով,
Շռինդով,
Հնչում են լարերը:

Թիկունքս հենած էս քարին՝
Լռել եմ:
Լարել եմ ականջս:
Լսում եմ աշխարհի
Ռադիո-կանչը:

Ելնելով դեմից, Էյֆելից —
Տարածվում են լարերը:
Լարերը,
Ոնց որ հողմ,
Տարածվում են աշխարհի չորս կողմը:
Մշուշում
Թփրտում է օդը հողմանման տապից.
Ղժժում է.
— *Ժո՜ւ-ժժո՜ւո՜ւ, ժու-ժժժո՜ւո՜ւո՜ւ,*
ժու-ժժժո՜ւո՜ւո՜ւ...
— Շտապե՜ք, շտապե՜ք, շտապե՜ք...
Հնդկաստանից Տիբեթ —
Ու ետ՝
Դեպի Փարիզ, Լոնդոն,
Դեպի Բեռլին...

Թնդում է օդը լարերի
Տենդից:—

Ու ես,
Նստած էստեղ՝
Լարել եմ, սրել ականջս։
Շուրջս
Թռռում է —
Ռադիո-կանչը։
Ականջս նրանց թընդյունին —
Լսում եմ։

— Խոսում են Լոնդոնից։—
«— Լսե՜ք, լսե՜ք, լսե՜ք...
Խոսում է —
Ֆորիան Օֆիսի
Ռադիո բյուրոն...
x.
z.

Զերո...
Մոտենում է մարդկության ֆինալը...
Մոսկովից արշավում է —
Երրորդ Ինտերնացիոնալը...
Ամենաթարմ լուրեր...
Մոսկովի դիմակը բացված է հենց հիմա...
Կոմինտերնի բյուրո...
Զինովև՛ի նամակ...
Մոսկովից հրահրում են քանդել Ֆորիան-Օֆիսը...
Լսե՜ք, լսե՜ք, լսե՜ք»...

Հնչում է մյուսը,
Խառնվում է Լոնդոնի ձայնին —
Ոնց որ ճաքած լինի։—

Լսում եմ։
Խոսում են Բեռլինից։—
«— Ա-յի՜ի՜ի՜...
— Գտա՜նք, գտա՜նք, գտա՜նք...
Զարհուրելի սարսափ,
Կարմիր վտանգ,
Երրորդ Ինտերնացիոնալը մերկացած,
Ոչ մի կասկած չկա,

Գերմանական Չեկա՜,
Գե՜ր-մա՜-նա՜-կա՜ն-չէ-կա՜ա՜ա՜...»:

Ականջս
Գերմանական էս կանչը
Ինչքա՞ն պիտի տանջեր
Չգիտեմ դեռ էլի —
Սակայն հանկարծ...
Ճանկռում են հանկարծ ականջս.—
Խռռում են Ռեվելից.—
«— Ռռռռոյի՜,
ռռռռոյի՜
ռռռռռռռոյիի՜ի՜ի՜:

Ուրիշ ոչինչ:
Խռռում են:
Բռռում է օդը:
Երևում է՝ խեղդում են...
Ո՞ւմ...
Ո՞վ...
Ընչի՞...
Կրկին լսում եմ:

Մի անհելի ալիք դիպչում է ականջիս.
Կծկում եմ ջղերս ու լարում:
Խոսում է — Սոֆի՛ան:
«Անհելի պայքյուն տանջարում...
Հազարավոր դիակ...
Թագավորը դիպվածով ազատված,
Սարքել է — Կոմինտերնի Բուլղարական հատվածը ..
Միակ միջոցը սրա դեմ — նախատն է ընդհանուր...

Հինդենբուրգ...
Ցուգ...
Չեմբերլին...
Վաշինգտոնից Դանուբ...» —
Բռանում է ականջս,
Թաղանթը թնդում:

Հնչում է արդեն ռադիո-կանչը:
Ինձ էնպես է արդեն թվում թե —
Գայթում եմ թնդանոթում նստած:

Ականջիս թնդում են.—
«— Հնդկաստանում քուլտուր,
Մարոկկոն ապստամբ...
Ընդհանուր ցույց,
Գործադուլ:
Տեռոր...»:

Հանկարծ լռում է ողջը,
Ոնց որ սրբեն էռով,

Հետո —
Ցնցվում է օդը
Մի նոր ձեռով:

Թնդում է կրկին ականջիս
Մի անռելք ճռինդ:
Լցնում է աշխարհի լայները.
Հետո
Խառնում են ձայները.
Թռնում են ֆով-ֆովի...
Ականջս ճանաչում է կանչը...
Խոսում են Մոսկովից:—

Թնդում է սիրտս,
Լցվում է ցնծուն կրակով:—
«— Բոլորի՛ն, բոլորի՛ն, բոլորի՛ն,
— Լենինյան նոր զորակո՛չ:
— Մտել են էռկապե ֆառորդ միլիոն բանվոր
— 5000000 պիոներ:
— Բան —
— Գյուղ.
— Զին —
— Կոմ —
— Թղթակից,

— Բանվոր Չագինը,
— Հնարել է ննձի մեքենա,
Կոմսոմոլը մտնում է կարմիր բանակ...»:

Թարձր,
Բարձր,
Անահ
Հնչում են լարերը:
Թնդում են ականջիս դեռ էլի:

Խոսում է — Երրորդ Ինտերնացիոնալը:—
«— Կոմունիստական ցույց Ռեվելում,
— Սպիտակ տեռոր,
— Հեղափոխությունը ճնշված է Անտանտի
— Դահիճների ձեռով,
— Սպանվածներ անթիվ...
— Անթիվ <1 անրնկ.>
— Պրոլետարներ, բոլոր երկրների, միացե՛ք...»

Կանչում է — Երրորդ Ինտերնացիոնալը:
Կոմունարներ,
Լսո՞ւմ եք.
Կանչում է՝
Դան,
Ազատեն,
Եվ բերեն,—Կարմիր ճառուցումը,
Կանչում է վերջի՛ն պայքարի,
Վերջին զրոհի՛ մի:
Ընկերներ,
Խախտվել է արդեն
Տիրոզների հիմքը:

Նրանք,
Ինա՛րկե,
Կարող են զարկել Մինկովին,
Ռեվելի կռիվը
Կարող են արձախեղդ անել:

— Սակայն չե՞ն կարող նրանք նա
Լենինյան բանակն սպանել:

Կարելի՞ է սաստել ուրագանը,
Կամ լեռնացող ալիքը,
— Կոմսոմոլը,
— Հոսող ժամանակը...
— Էդ կենդանի գ'ոլիքը...
— Կոմսոմոլը...
— Այսինքն նրա՞նք,
Որոնց հանդեպ ես ինքս,
Պոետս —
Հնադարյան մամոնտ եմ թերևս,.
Միջնադարյան տեսիլ...
— Նրա՞նք,
Որ բացել են աչքերը —
Հոկտեմբեր են տեսել...

Հասնում են,
Ուռճանում են նրանք,
Հասակ են քաշում, ոնց որ անտառ:—
Աշխարհը բովանդակ
Դղրդում է նրանց արշավից.—
Անթիվ,
Անթիվ,
Անթիվ,
Աճում են,
Բազմանում են նրանք —
Ծլնում են Թուրից,
Վարշավից...

. . . . . .

Վայրկյանը
Լարուն է հիմի, ոնց որ երկունք:
Գալարվում է աշխարհը,
Պիտի ծնի՞:—
Դեմ առ դեմ —
Բանակներ երկու:

Պայքար է գալիքի
Եվ համառող ճճի:

Հինը
Հևում է հրեն ներքևում:
Տագնապից գալարվում է:
Նվում է:
Հավաքում է ուժերը,
Կուտակում —
Խեղդել է կամենում բնում —
Լեռնացող ընդհարումը...
Սարսափից դեղնել է
Երեսի կաշին:.
Ռանգը թափել:
Ձռել է աչքերը,
Հառել հյուսիս:
Ջառանցում է նոր Ռուր,
Պեր-Լաշեզ.
Դիե՛ր,
Դիե՛ր,
Դիե՛ր,
Էշելոններ մսի:—
Կարծում է գալիքը.
Անխուսափելին
Գալու է հյուսիսից:

Ինա՛րկե, էնտե՛ղ է
Գլխավոր մեր բերդը:
Մեր գլխավոր ամրոցը — ինա՛րկե, հյուսիսո՛ւմ է:—
Կըդիմանա՞ր սակայն մինչև օրս մեր բերդը,
Թե չլիներ կյանքում
Հնդկաչինից Ջանգու
Մեր կենդանի հոսումը...

Թե չլիներ մեր շունչը Փարիզում,
Չլիներ Լոնդոնո՛ւմ կամ:
Երկրագնդի եթե
Յուրաքանչյուր մասում

Զբաղմունք, չասեմ
Հոկտեմբերի նույնը:
Յուրաքանչյուր ընչում թե շշաչեր
Մեր պայքարի. շռինդը ճռնդում —
Հիմի նո չէ՞ր Փարիզը գալարվի ներքևը
Հոգևարքի տենդում...

Դե իհա՛րկե — Լենի՛նն է
Գլխավոր մեր բերդը,
Բայց էդ բերդից բացի —
Կա մի ուրի՛շ բերդ է՛լ,
Մի բերդ է՛լ,
Որ կոչում են նրանք —
«Կոմունիզմի բացիլ»:

Եվ էդ բերդից բացի՛ էլ
Կան դեռ բազում բերդեր.
Ով խելացի է՝ բաց են
Նրա դեմ էդ բերդերը...

Մեզ հե՛տ է —
Հասկանո՞ւմ եք՝ ի՛նչը —
Աշխարհի դիկտատորը,
Տերը...

Մեզ հետ է —
Իրը...
Մեր հիմնական ընկերը,
Եվ գուցե՛ —
Մեր մեծագույն, մեր մեծ,
Գերագույն դաշնակիցը...

Մեզ հետ է տարկան,
Այո՛:—
Աշխարհի մեծագույն ապստամբը.
Եփելով գրգիռ ու արկած՝
Կարծում են նրան կխամբե՞ն,
Կամ կսանձե՞ն...

Քրտինք է պահանջում առարկան
Եվ ընդհանուր լարում,
Եվ ո՛չ թե «մասնավոր» կամ «սեփական» ձև,:
Մեզ հետ է վերջապես ինդուստրիան
Եվ մեքենան — մեզ հե՛տ է:
Մեզ հետ է էյֆելյան աշտարակը,
Մեզ հետ են և նրա՛նք, որոնք
Օ, ո՛չ թե ուտում են ուստրից —
Այլ ուղեղը, մի՛տքը որոնց
Հանճարեղ է, թռիչք է — ու արա՛գ !...

Մեզ հետ են էյնշտեյնը, Շայլոխը <՞ խելք >:
Եվ ծերուկ էդիսոնը.
Լսո՞ւմ եք...
Մեզ հետ է թռչող ժամանակը
Եվ պատմության հոսումը:

Ապագայի շենքին ով դնում է մի քար
Կամ մի կաթի՛լ անգամ —
Նա մեր մե՛ջ է, մեզ հե՛տ է —
Իր կամքից անկախ...
. . . .

Ես ի՞նչ եմ.
— Չնչին մի հյուլե՛:
Բայց թիկունքիս ունեմ —
Կազմակերպված բյուրե՛ր:
Լեցո՞ւն է սիրտս
էդ վիթխարի բախտով:—
Անա՛ թե ինչու, ընկերնե՛ր,
Ձեր քարերին նստած՝
Մեր գալիքին վստահ՝
Նայում եմ Փարիզին, ոնց որ հաղթող...

Թեկուզ գիտեմ, որ դե՛մն է
Մեր գլխավոր կռիվը,
Թեկուզ գիտեմ, որ դե՛մն է —

Բայց գիտե՞մ, ՞գիտե՞մ ես,
Որ հաղթանակը — մերն է:
Գիտեմ,
Որ ունենք մեր դեմը —
Քանի՞ Հոկտեմբե՛ր դեռ...
Ինչքա՞ն դիրքեր դեռ կան,
Ինչքա՞ն բերդեր...
Գիտեմ, որ լարել են մեր դեմ
Իրենց բոլո՛ր ուժերը,
Պողպատե՛լ են դիրքերը.
Երկաթե՛լ,—
Բայց գիտե՛մ, գիտե՛մ ես,
Որ հաղթանակը մե՛րն է,
Հաղթական գալիքը — երբ էլ գա թե...

Նա դիկտատո՛ր է, տե՛ր է,
Նրան էլ վախ չկա,
Ում աչքերում վառվել է
Ապագայի մի կայծ:
Ով տեսել է գալիքը
Ավելի՛ մոտից,
Քան կոշկակարը տեսնում է
Կոշիկն իր ոտի:
Ով ո՛չ թե տեսնում է Ապագան,
Այլ շոշափո՛ւմ է.
Ով իր ամե՛ն նյարդով
Եվ մազերո՛վ անգամ
Զգում է անդադար — գալիքների հպումը...
. . . .
. . . .

Էստե՛ղ է:
«Մյուր Տեղերե՛»:
Էսպե՛ս է կոչվում էստեղ նա:
Բարձրացել է դեմս հրեն:
Փլատակ է:
Պատ է դեղնած:
Մնացորդն է առաջվա պատի:
Մի փոքրիկ կտոր:

Ոնց որ էր՝
Մնացել է էն օրից էդպես:
Վրեն՝
Հատիկ-հատիկ՝
Գնդակների հետքեր:—

Քշեցին հորդու-հորդու
Եվ բերեցին էստեղ:
Ի՞նչ:
Թողեցին ձեզ թե՝
Կարծում են՝ խեղդեցի՞ն ապագան:
Ընկերնե՛ր,
Ընկանք թե որ դուք —
Բայց —
Լսո՞ւմ եք —
Մենք կանք —
Դեռ կգանք...

Լցված է կյանքը հիմա
Մեր արշավի թինդով:
Մեր հոինդով լեցո՛ւն է:—
Շուտո՛վ,
Շուտո՛վ կգանք,
Կբերենք Կարմիր հատուցումը...

Արդեն առել ենք մենք
Աշխարհի վեցերորդը:
Եվ կան
Եվ կան թեկուզ,
Դեռ կան բազում բերդեր —
Սկսվել է սակայն հաղթանակի երթը,
Շուտո՛վ,
Շուտո՛վ,
Շուտո՛վ,
Փարիզի՛նն է հերթը,
Ընկերնե՛ր...

475 *Ներքևում* նրեն
476—478 *չկան*
481 Փսփսում են
483—484 Ոնց որ *վրեժ մի ալ՝*
Հոսում է էնտեղից *սարսափը*
492 *Դողում է,* ոնց որ *տերև, գալիքների ահից։*
494—495 էդ *թաղերի վրա*
Շուտով կելնի արևը, ոնց որ *դահիճ...*

Р. К. П.—Российская коммунистическая партия —*Ռուսաստանյան կոմունիստական կուսակցության սկզբնատառերն են։*

Շարանթի տնից — *Հասարակաց տուն Փարիզում։*

Աբսինտ — *Համանուն բույսից պատրաստված խմիչք (լիկյոր), որի գործածությունը չափազանց տարածված է Ֆրանսիայում։*

Ջին — *Օղի. առանձնապես շատ է գործածվում Հոլանդիայում ու Անգլիայում։*

Ֆրանսիական Կոմեդիան — *Ֆրանսիայի հնագույն դրամատիկական թատրոնը. հիմնադրվել է 1680 թ.։*

Մուլեն-Ռուժ — *Կաֆե-շանտան Փարիզում։*

Կազինո — *Զվարճատուն։*

Մոնմարտր — *Թաղամաս Փարիզում, որտեղ տեղավորված են գիշերային զվարճության հաստատությունները։*

Սու — *Ֆրանսիական հնագույն մանր դրամը։*

Սանտիմ — *Կոչվում է ֆրանսիական մանր դրամը։*

Մյուզիկ-հոլլ — *Հասարակական հավաքույթի երաժշտական մեծ սրահ։*

Կաբարե — *Զվարճավայր մարդկանց նեղ շրջանի համար. սկըզբում առավելապես արվեստագետների։*

Ժորես Ժան *(1859—1914) — Միջազգային սոցիալիստական շարժման ականավոր գործիչ, պատմաբան և աշխարհահռչակ հռետոր. ֆրանսիական կառավարության միլիտարիստական քաղաքականության կրքոտ մերկացումների համար սպանվել է 1914 թ. հուլիսի 31-ին։*

Ցիմմերվալդ և Կինտալ — *Ակնարկում է Ցիմմերվալդի և Կինտալի Միջազգային սոցիալիստական կոնֆերանսը. առաջինը տեղի է ունեցել 1915 թ. սեպտեմբերին, երկրորդը՝ 1916 թ. ապրիլին։*

Միություն — *Ակնարկում է Համաշխարհային առաջին պատերազմի տարիներին իմպերիալիստական տերությունների խմբավորումները՝ Անտանտա և Եռյակ միությունը։*

Ֆորիան օֆիսը — *Անգլերեն արտաքին և բաժին բառերն են ներկա դեպքում՝ արտաքին հաղորդումների բաժին։*

Երրորդ ինտերնացիոնալ — *Կոմունիստական ինտերնացիոնալ. միջազգային պրոլետարական կազմակերպություն—հիմնվել է 1919 թ. և գոյություն ունեցել մինչև 1943 թ.։*

Խոսում է—Սոֆիան — *Ակնարկում է Բուլղարիայի բանվոր դասակարգի ելույթները Ցանկովի ֆաշիստական կառավարության դեմ 1923 թ. սեպտեմբերին, կառավարական միջոցառումները Բուլղարիայի կոմունիստական կուսակցության դեմ 1924 թվականին, պայթյունը Սոֆիայի տաճարում 1925-ին։*

Հինդենբուրգ—*Պաուլ ֆոն (1847—1934) — Գերմանական ֆելդմարշալ, միապետական և հետադեմ. 1925—1934 թթ. Գերմանիայի վարչապետ։*

Յուզ — *Ջարլզ Էվանս (1862—1949) — Ամերիկյան պետական գործիչ, 1921—1925 թթ. Ամերիկայի պետական քարտուղարը։*

Չեմբեռլին—*Օստին (1863—1937) — Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստրը 1924—1929 թթ.։*

Կոմունիստական ցույց Ռևելում — *Ակնարկում է բանվորական ցույցերը Տալլինում (քաղաքը նախկինում կոչվել է Ռևել), ապստամբությունը 1924 թ. դեկտեմբերի 1-ին, որ պարտության է մատնըվում. գնդակահարվում ու աքսորվում են շուրջ երեք հազար բանվոր և գյուղացի։*

Զառանցում է Նոր Ռուր — *Ակնարկում է օտարերկրյա զորքերի և գերմանական բանվոր դասակարգի արյունահեղ ընդհարումը 1923 թ. մարտին։*

Էյնշտեյն—Ալբերտ (1879—1955) — Ամերիկյան աշխարհահռչակ ֆիզիկոս։

Էդիսոն—Թոմաս Ալվա. (1847—1931) — Ամերիկյան հայտնի էլեկտրոտեխնիկ, գյուտարար։
Տողատակի ծանոթությունները հեղինակինն են։

ԷԼԵԳԻԱ, ԳՐՎԱԾ ՎԵՆԵՏԻԿՈՒՄ

(էջ 250)

Գրել է 1925 թ. մարտից հետո, հավանաբար արտասահմանից վերադառնալուց հետո և Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է Նք 1926 թ. I գրքում։
Զետեղվել է ԺԳ և Երկերում: Տպագրվում է վերջինից, որտեղ պոեմը սխալմամբ թվագրված է 1925 թ. հունվար, Վենետիկ։

Տեսի երկիրը ես Իտալիո, և Վենետիկը, և գոնդոլներ...—*Արևմտահայ բանաստեղծ, հրապարակախոս և հասարակական գործիչ Նահապետ Ռուսինյանի (1819—1876) «Կիլիկիա» բանաստեղծության տողերն են՝ վերափոխված։*

Այնտեղ շրջում էր պոետը մեր — *Խոսքը, և առհասարակ պոեմն ամբողջովին վերաբերում է Ավետիք Իսահակյանին (1875—1957), որին Չ.-ն արտասահմանում ճանապարհորդելիս այցելել է Վենետիկում ու հյուրընկալվել շուրջ մեկ ամիս (մարտին)։*

Իրեն կարծում էր նոր մի Նազոն — *Ակնարկում է հռոմեական բանաստեղծ Օվիդիոս Նազոնին (մ. թ. ա. 43—մ. թ. 17), որն Ավգուստիանոս կայսեր հրամանով կյանքի վերջին տարիներն անց է կացրել հայրենիքից հեռու, աքսորում՝ Սև ծովի ափերին։*

Ուր կուզեիր որ Զառոդ ապրի — *Ակնարկում է Ավ. Իսահակյանի «Ալագյազի մանիներ» շարքի Զարոյին։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նք 3 *Այնտեղ շրջում էր պոետը մեր*
206 **էջ Անել է Մարքսը.—կեցությունն է,**
Որ կաղապարում է ուղեղը մեր:—

Հիմա մեզ մոտ այս իմաստությունը.
Գիտե ամեն մի պիոներ:
Նա այլ խավից էր մի օր ելել
Եվ այն, որ տիրող էր ու չար կայանք —
Նա համարում էր հավերժական
Օրենք մի — կարծր ու աներեր:

ԲԱԼԼԱԴ ՔՍԱՆԸՎԵՑԻ ՄԱՍԻՆ

(էջ 265)

Գրել է 1927 թ. դեկտեմբերի 19-ին Բաքվում։ Առաջին անգամ տպագրվել է Կոմ. 1928 թ. № 298։

Զետեղվել է «Չորս բալլադ» գրքույկում, ապա Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

Երկաթյա Կարմիր Կոմանդորը — *Ստեփան Շահումյանն է (1878—1918). ականավոր բոլշևիկ, Բաքվի կոմունայի ղեկավարը։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կոմ *21* Երկաթե *քայլերով համաչափ*
33 Երկաթե *քայլերով համաչափ*
Նոր, I տպ *63 Մի երգ է այնտեղ* ճռնդում,
Կոմ *78 Ու* անդուլ *եռանդով չամբած՝*
82 Երկաթե *քայլերով համաչափ*
84 Մտնում են Երկիրը *նվաճած...*
140—141 Վառելով անդուլ *մի եռանդ։*
Ու վերջին *հրճվանքով անհուն,*
146 Բայց անդուլ *քայլերով նրանք*
152 Այստեղից սկսվում է VIII գլուխը
178 Երկաթե անդուլ *խոսքերով*
180 Անսպառ *եռանդ ու կորով։*
191 Քսանվեցը անտես *հեռանում են,*
207 Բացվել *է հորիզոնը* բացե,
211 Մեր երկրին — *վախճան չկա,*

ԲԱԼԼԱԴ ԳՆԴԱՊԵՏ ՏՈՄՍՈՆԻ, ԿՈՄՍԵՐԻՑ ՏՂԻ ԵՎ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԻ ՄԱՍԻՆ

(էջ 273)

Գրել է 1928 թ. հունվարի 1-ին Բաքվում։ Առաջին անգամ «Բալլադ գնդապետ Տոմսոնի, կոմսերիտ խոխի և գործադուլի մասին» վերնագրով տպագրվել է «Պրոլետար» օրաթերթի (Թիֆլիս) «Արվեստ, գրականություն, գիտություն» հավելվածում՝ 1928 թ. № 3։

Զետեղվել է ԶԲ և Երկերում*։ Տպագրվում է վերջինից։*

Գնդապետ Տոմսոն — *Անգլիական գեներալ։ Հյուսիսային Իրանում Մեծ Բրիտանիայի զինված ուժերի հրամանատար. 1918 թ. նոյեմբերի 17-ին գրավում է Բաքուն և հայտարարում իրեն Բաքվի ու նրա շրջանների՝ գեներալ-նահանգապետ։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԳԳ 2 *Որքա՜ն հեքիաթնե՛ր կան* քո կարծր ճագում...
6 *Իսկական* նա *հերոս է չգրված վեպի,*
ԱԳԳ, I տպ 26 *Մեր վտիտ* խոխի՛ն *այս կանչեց Կոմիտեն։*
ԱԳԳ 28 *«— Դու քաջ* կոմսոմոլ *ես* նասած —
I տպ 28 *«— Դու քաջ* կոմսոմոլ *ես՝ հասակդ առած —*
ԱԳԳ 34 *Կտանես այս թղթերը* նրանց *զորքերին,*
39 *Հրճվանքից* գողաց *մեր քաջ* խոխի *հոգին,*
I տպ 39 *Հրճվանքից շողաց մեր քաջ* խոխի *հոգին,*
ԱԳԳ, I տպ 56—57 *Մեր* խոխի *գլուխը արնոտեց սպան։*
Հարվածեց, գլուխը արնոտեց խոխի —
60 *Արդեն չքացել էր, կորել էր* խոխեն...
63 *Հեիհե հասավ մեր Կոմիտեն* խոխան:
66 *Ուղարկող ընկերը համբուրեց* խոխին...
ԱԳԳ 70 Ուռ Քաղա՜ք իմ, քաղա՜ք իմ, քաղա՛ք իմ — Բաքու,—
Որքա՜ն հեքիաթնե՛ր կան այս գորշ քաղաքում...
ԱԳԳ, I տպ 78 *Կեցցե՛ և փոքրիկ այն,* կոմսոմոլ խոխեն

ԻՄ ԸՆԿԵՐ ԼԻՊՈՆ

(էջ 277)

Գրել է 1928 թ. փետրվարին Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ԽՀ *1928 թ. № 48։*

Զետեղվել է ԶԲ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

Լիպարիտ Մխչյան *(1894—1921) — Հայաստանի հեղափոխական շարժման գործիչ. դաշնակցական ավանտյուրայի օրերին հայկական առաջին հրաձիգ բրիգադայի կոմիսար։*

Նահանջեցինք քաղաքից մենք լուսաբացին *— Ակնարկում է դաշնակցական ավանտյուրայի հետևանքով Հայաստանի հեղափոխական ուժերի նահանջը Երևանից դեպի Ղամարլու (Արտաշատ) 1921 թ. փետրվարի 18-ին. նահանջողների թվում էր նաև Կոմունիստական ջոկատի զինվոր Ե. Չ.-ն։*

...Լուսաբացին մենք մտանք Երևան *— Ղամարլուի ռազմաճակատի զորքերը Երևան են մտնում 1921 թ. ապրիլի 3-ին։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՀ 3 *Ինչքան հիշում եմ նրան՝ աչքերիս առջև*

8 Այնքան *վտիտ է տղան այդ ոտաբոբիկ։*

ԽՀ, I տպ 16 *Մեզ հետ կռվում էր հաճախ,* խաբում *չարաչար։*

ԽՀ 18 *Նա իր չարխը կծռեր ու* շալլուխ *կաներ։*

I տպ 20 *Միակ նեցուկն էր* տղան՝ *բոլորին պահող։*

ԽՀ 22 *Կապուտաչյա այդ տղան* իջնում է *իմ դեմ։*

I տպ 26 *Եկան օրեր հուրհրան, տարիներ* նապենք:

ԽՀ 30 *Օրեր* վառման *ու անգին, անմոռա՛ց օրեր...*

35—36 չկան

47 *Բախտախաղ չէ սակայն սա, այլ* վճիռ *ու* կամք.

ԽՀ, I տպ 50 *Դե, կխոսենք* մենք *մի լավ — Երևանում...*

ԽՀ 91 *— Թե* տեսնեի՞ր *ի՞նչ է* հիմա

ԲԱԼԼԱԴ ԳԵՂՋԿԱԿԱՆ

(էջ 282)

Գրել է 1928 թ. մարտի սկզբին Երևանում։ Առաջին անգամ «Նոր երգ» (Նվեր գեղջկուհիներին) խորագրով տպագրվել է նույն թվին ՄՃ № 19։

Զետեղվել է ԶԲ *և* Երկերում: *Տպագրվում է վերջինից։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄՃ, I տպ 4 Կեպի դրած *էն տղի՛ն եմ ես սիրում,*
ՄՃ 8 *Բոյը սիրուն,* տեսքը *սիրուն էն տղին,*
14 *Հո՛ղը գնեմ* աշխարհի *ցեց էն տղին*
I տպ 28 *Երբ* դովլաթի *տերն էր տիրում աշխարհում,*
ՄՃ 30 *Երբ ռանչպարի* բախտն *էր տիրում աշխարհում,*
36—38 Երբ ռանչպար խալխը ելավ մեր գեղում,
Դաշնակի դեմ *թվանք-առավ մեր գեղում,*
էն լիրբ *տղեն մի հավ դառավ մեր գեղում,*
44 *Հետը* գնաց *քաշ ախպերըս մեր գեղից,*
51 *Ջահել սրտես սրուն* խմեց *էն տղեն...*
54 *Գեղից* փախած *իմ ախպերներ պոպոզավոր, հուրհեր եկան.*
60 *չկա*
66 *Գլխին* գդակ *փափախ դրած էն տղին,*
70—72 Գլխին կաշի կեպի դրած *էն տղեն,*
Ձեռքերը կոշտ, աչքերը շող *էն տղեն,*
Մեր ճանղերում մաշին քշող *էն տղեն...*
I տպ 71 *Գլխին* կաշե *կեպի դրած էն տղեն*
ՄՃ 73 — *Ես էն տղի* երգն եմ *սիրում աշխարհում*
75 Ես էն տղի խելքն եմ *սիրում աշխարհում*

ԽՄԲԱԳԻՐ ՇԱՎԱՐՇԸ

(էջ 286)

Գրել է 1928 թ. նոյեմբեր—դեկտեմբերին Երևանում։ Առաջին անգամ տպագրվել է ՆՈՒ 1929 թ. № 1. վերնագրին կից՝ (Մի հատված «Ապստամբություն» չափածո վեպի առաջին գլխից)։

Ջետեղվել է Երկերում. *տպագրվում է վերջինիս հեղինակի սեփական օրինակից։*

Խմբագետ Շավարշ—*Բասենցյան — խմբագետ։*

Սմբատ — *խմբագետ։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Երկ *328* Ու *դադարել էր արդեն մառւզերների երգը*

ԲՈՐԻՍ ՁՆԵԼԱՁԵ

(էջ 301)

Գրել է 1931 թ., հավանաբար, վերջերին, Երևանում։ Առաջին անգամ համարյա միաժամանակ տպագրվել է ԳՀ 1932 թ. № 1 և ԽՀ 1932 թ. № 62։

«Բալլադ գնդապետ Տոմսոնի, կոմերիտ տղի և գործադուլի մասին» գործի և Վ. Նորենցի «Փշե պսակ» պոեմի հետ միասին 1934 թ. տպագրվել է «Կոմերիտմիության տասնհինգամյակին» սերիայով։ Տպագրվում է ԽՀ-ից։

Բնաբանն առնված է Վ. Մայակովսկու «Սերգեյ Եսենինին» բանաստեղծությունից։

Բորիս Ձնելաձե *(1901—1923) — Վրաստանի կոմերիտմիության հիմնադիրներից։*

Աքիլլես — *Հունական էպոսի՝ Հոմերոսի «Իլիականի», ավանդությամբ ամենաքաջը հին հույների մեջ՝ Տրոյական պատերազմում։*

Պատրոկլես — *Նույն ավանդությամբ հույներից քաջը Աքիլլեսից հետո, Աքիլլեսի մտերիմ բարեկամն ու ընկերը։*

Ույիս *(Ոդիսևս)* — *Հունական էպոսում հույների առաջնորդներից մեկը Տրոյական պատերազմում։*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Կապուտաչյա հայրենիք . . . 7
Դանթեական առասպել . . . 11
Վահագն . . . 37
Աթիլլա . . . 39
Ազգային երազ . . . 42
Հատված . . . 67
Սոմա . . . 71
Ամբոխները խելագարված . . . 80
Նայիրի երկրից . . . 95
Դեպի ապագան . . . 100
Բրոնզե թևերը կարմիր գալիքի . . . 103
Երգ ժողովրդի մասին . . . 107
Խաղաղության ռադիո . . . 119
Ամենապոեմ . . . 124
Չարենց—նամե . . . 151
Մանկալ Սաքոյի պատմությունը . . . 177
Բալլադ Վլադիմիր Իլյիչի, մուժիկի և մի զույգ կոշիկի մասին 192
Լենին քեռին . . . [illegible]
Լենինն ու Ալին . . . 209
Ստամբոլ . . . 214
Պոեմ հերոսական . . . 227
Կոմունարների պատը Փարիզում . . . 232
Էլեգիա, գրված Վենետիկում . . . 250
Բալլադ քառորդվեցի մասին . . . 265
Բալլադ գնդապետ Տոմսոնի, կոմերիտ տղի և գործադուլի մասին . . . [illegible]
Իմ ընկեր Լիպոն . . . 277
Բալլադ գեղջկական . . . 282
Խմբապետ Շավարշը . . . 285
Բորիս Ձնելաձե . . . 301
Ծանոթագրություններ և տեքստային տարբերություններ 306

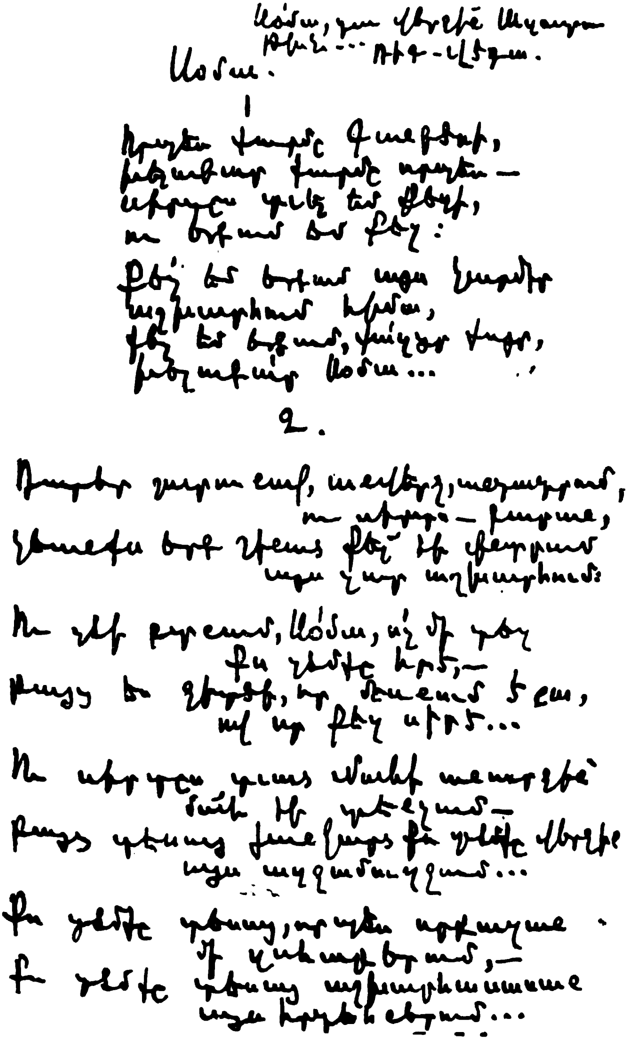

«Սոմա» պոեմի ինքնագրի առաջին էջը

ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

հատոր II

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ
ԳԱ գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի հանձնարարությամբ

Հրատ. խմբագիր Ա. Ա. ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ
Նկարչական ձևավորումը Լ. Ա. ՍԱԴՈՅԱՆԻ
Տեխ. խմբագիր Հ. Լ. ԳՈՐՈՅԱՆ
Սրբագրիչ Զ. Խ. ՕՐՄԱՆՅԱՆ

Պատ. 92, Հրատ. 2202, ՎՀ 785, տիրաժ 11000

Հանձնված է արտադրության 31/I 1963 թ., ստորագրված է տպագրության 13/VI 1963 թ., տպագր. 25 մամուլ + 6 ներդիր, հրատ. 14,9 մամուլ, թուղթ 84×108 1/32։ Գինը կազմով 1 ռ. 10 կոպ.

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան, Բարեկամության 24